

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Arhiivinduse osakond

Evelin Varris

**Nõukogude naispoliitika rakendamine ENSVs aastatel 1945–1956
naiskomisjonide tegevuse näitel**

Magistritöö

Juhendaja: PhD Aigi Rahi-Tamm

Tartu 2022

SISUKORD

SISUKORD.....	2
SISSEJUHATUS	4
1. NÕUKOGUDE NAISPOLIITIKA KUJUNEMINE	12
1.1. Nõukogude soolise võrdõiguslikkuse ideoloogia kujunemine.....	12
1.1.1. Marksistlik-leninistlik ideoloogia	12
1.1.2. Stalinistlik ideoloogia	15
1.2. Naise positsioon stalinistlikus süsteemis	16
1.2.1. Naise positsioon majanduses ja poliitikas.....	16
1.2.2. Naise positsioon perekonnas.....	20
1.3. ÜKP Keskkomitee naisosakond.....	27
1.3.1. Osakonna loomine ja struktuur	28
1.3.2. Osakonna eesmärgid, ülesanded ja tegevus	29
1.3.3. Osakonna likvideerimine ja naissektorite loomine	32
2. NAISTÖÖ INSTITUTIONAALNE ÜLESEHITUS ENSVs.....	34
2.1. EKP Keskkomitee naistöõ osakond.....	35
2.1.1. Eesmärgid ja ülesanded.....	35
2.1.2. Institutsionaalne juhtimine.....	36
2.1.3. Kaader.....	40
2.1.4. Naispoliitika elluviimine.....	44
2.2. Kohalikud naiskomisjonid	55
2.2.1. Eesmärgid ja ülesanded.....	57
2.2.2. Institutsionaalne juhtimine.....	59
2.2.3. Naistöõ institutsioonidest 1960. aastatel.....	66
3. NAISKOMISJONIDE TEGEVUS ENSVs	69
3.1. Poliitilise ja kultuurharidusliku kasvatustöö läbiviimine.....	69
3.1.1. Poliitkoolides ja poliitringides osalemine	70
3.1.2. Loengute ja vestluste korraldamine	71
3.1.3. Naiskomisjonide tööst ajakirjanduse vahendusel.....	72
3.1.4. Ajalehtede ja ajakirjade ühine lugemine.....	73
3.1.5. Isetegevusringide ja kursuste korraldamine	74
3.2. Poliitilistes ja majanduslikes kampaaniates osalemine.....	77
3.2.1. Sõjajärgsetel taastamistööl osalemine.....	77
3.2.2. Varumiskampaaniates osalemine	78
3.2.3. Kollektiviseerimiskampaaniates osalemine	80
3.2.4. Valimiskampaaniates osalemine	82

3.3. Nõukogude pühade tähistamine	83
3.3.1. Ajalooga seotud pühade tähistamine.....	84
3.3.2. Rahvakalendri pühade tähistamine	86
3.3.3. Naistepäeva tähistamine.....	87
3.4. Asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide töö kontrollimine	90
3.4.1. Kontrolli teostamine oma töökollektiivis.....	91
3.4.2. Kontrolli teostamine ühiskondlikes asutustes	94
3.4.3. Kontrolli teostamine lasteasutustes	95
3.5. Materiaalse abi osutamine.....	97
3.5.1. Riiklik sotsiaalkindlustussüsteem	98
3.5.2. Rahalise toetuse jagamine	101
3.5.3. Muu materiaalse abi osutamine.....	103
3.6. Lasteasutuste avamine	104
3.6.1. Valdkonda reguleeriv seadusandlus.....	106
3.6.2. Ajutiste mängumurude avamine	106
3.6.3. Lasteasutuste avamine kolhoosides	107
KOKKUVÕTE	115
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	120
SUMMARY	131

SISSEJUHATUS

Nõukogude Liidu kommunistliku ideoloogia aluspõhimõtteks oli sugudevaheline võrdsus ühiskonnas, mille pidi kindlustama naiste massiline osalus palgatööl ning mis oli kogu ühiskonna revolutsioonilisel ümberkujundamisel oluliseks teguriks. Sellest lähtuvalt oli bolševike parteis välja kujunenud eraldi naispoliitika, mille sihiks oli naiste kaasamine sotsialismi ülesehitamisele.¹ Eesmärgi saavutamiseks oli vajalik spetsiifiliselt naistele suunatud poliitilise propaganda levitamine, mille tähistamiseks kasutati termineid naistöö või töö naistega. Pärast Nõukogude režiimi kehtestamist võeti see praktika kasutusele ka Eestis ning asuti naisi nõukogulikus vaimus ümber kasvatama.

Käesolevas magistritöös uuritakse Nõukogude naispoliitika rakendamist ENSVs kahe erineva naistöö institutsiooni tegevuse kaudu. Liiduvabariigi tasandil oli parteipoliitika elluviijaks EKP Keskkomitee naistöö osakond.² Vahelt naiste hulgas töö tegemiseks loodi kohalikud naiskomisjonid, seetõttu keskendub uurimus kitsamalt just neile. Töös otsitakse nende kahe organisatsiooni tegevuse kaudu vastuseid järgmistele küsimustele:

- 1) Kuidas oli naistöö üles ehitatud, millised olid institutsioonidele seatud eesmärgid ja ülesanded ning kuidas neid ülesandeid täideti ehk millised oli töövormid?
- 2) Millised olid ülesannetes ja nende täitmisel esinenud muutused ning kuidas need olid seotud partei päevapoliitika ja ühiskonnas laiemalt toimuvaga?
- 3) Millisel määral lähtuti Nõukogude Liidus varasemalt välja kujunenud tööpraktikast? Kas ja kuidas mõjutas naistööd iseseisvusaegsete naisorganisatsioonide tegevus?

Uurimuse eesmärgiks on välja selgitada, milliste kriteeriumite alusel partei naiste hulgas läbiviidavat tööd ning naiskomisjonide tegevust hindas. Lisaks on püütud tuvastada, kas komisjoni tegevust on võimalik hinnata selle liikmete ehk siis naiste seisukohalt ning kuidas see suhestub parteiorganisatsioonide nägemusega naistööst. Selleks on analüüsitud, kuidas täideti etteantud juhiseid ning millistest teguritest see sõltus. Lõpetuseks on autor huvi tundnud, kas Nõukogude naispoliitika rakendamisel täitsid naiskomisjonid ainult propagandistlikke eesmärgid või mõjutasid nad naiste eluolu ka muul viisil.

¹ Bernice Glatzer Rosenthal, "The Role and Status of Women in the Soviet Union: 1917 to the Present", *Women Cross-Culturally: Change and Challenge*, koost Ruby Rohrlich-Leavitt (The Hague: Mouton, 1975), lk 429–455 (429).

² *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, koost Enn Tarvel (Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 2002), lk 244.

Töö lähtepunktiks on aasta 1945, mil toimus ENSV I vabariiklik naiskongress ning Keskkomitee juurde loodi naistö osakond, mida võib pidada süstemaatilise ja laiaulatusliku naistö alguses ENSVs. Uurimus piirneb 1956. aastaga kui EKP KK reorganiseerimisel naistö osakond likvideeriti. Vajadusel on ajalisi piire protsesside paremaks jälgimiseks laiendatud.

Esimeses peatükis antakse lühiülevaade Nõukogude naispoliitika kujunemisest. Selleks on käsitletud nõukoguliku soolise võrdõiguslikkuse ideoloogia aluseid ja arengut. Peatükis tuuakse ka välja, milline oli naise positsioon stalinistlikus süsteemis nii ühiskonna tasandil kui perekonnas. Lõpetuseks on ÜKP KK naisosakonna (*Zhenotdel*) tegevuse näitel antud ülevaade naistö läbiviimise meetoditest ning nendega kaasnenud probleemidest. Uurimuse teises peatükis on vaatluse all ENSV naistö institutsionaalne süsteem. Käsitletakse EKP KK naistö osakonna eesmärke ja ülesandeid ning rolli naistö läbiviimisel vabariigis. Samuti on selgitatakse peatükis kohalike naiskomisjonide tegevuse laiemaid eesmärke ja nende ülesehitust ning põhjalikumalt on käsitletud komisjonide töö juhtimist parteiorganisatsioonide poolt. Töö kolmas, kõige mahukam peatükk, keskendub põhjalikumalt kohalike naiskomisjonide tegevusele. Erinevate tegevuste kaudu on püütud analüüsida, kuidas komisjonid neile antud ülesandeid täitsid ning millised olid tegevuse tulemused.

Naiste võrdõiguslikkus on meie ühiskonnas sarnaselt muu maailmaga olnud aktuaalseks teemaks juba mõnda aega, kuid Eesti ajaloo uurimisel on naised konkreetselt puudutavatele teemadele veel küllaltki vähe tähelepanu pööranud. 2022. aasta kevadel ilmus ajakirjas Vikerkaar artikkel „150 aastat Eesti feminismi“, kus Piret Karro on andnud ülevaate Eesti naisliikumise ajaloost, mille alguspunktina on ta käsitlenud 1872. aastal Narvas Kreenholmi vabrikus toimunud streiki.³ Sellest perioodist ligi kolmandiku on eesti naised Nõukogude võimu all elanud, mille tulemusena tänapäevast arusaama naiste õigustest ja soolisest võrdõiguslikkusest mõjutanud ka Nõukogude naispoliitika ning selle aluseks olev marksistlik sookäsitus.⁴ Sellest lähtuvalt on oluline mõista selle poliitika kujunemist ning kuidas seda Eestis rakendada hakati. Käesolev magistritöö aitab selle eesmärgi täitmisele kaasa.

Historiograafia

³ Piret Karro, „150 aastat Eesti feminism“, *Vikerkaar*, 3 (2022).

⁴ Choi Chatterjee, „Ideology, Gender and Propaganda in the Soviet Union: A Historical Survey“, *Left History*, 6:2 (1999), lk 11–28 (18).

Vene ja Nõukogude naiste ajalugu on Lääne ajaloolaste hulgas populaarne teema olnud juba aastakümneid. Inglisekeelsed uurimused Nõukogude naiste ajaloost, mille autorid olid valdavalt ameeriklased, hakkasid valdavalt ilmuma 1970. aastatel seoses feminismi teise lainega Ameerika Ühendriikides.⁵ Nende käsitluste puhul peab ära märkima, et valdav enamus neist peab Nõukogude naise all silmas ainult vene naise ning äärealade ja teiste liiduvabariikide eripärasid ei arvesta. Esialgu keskenduti peamiselt vasakpoolsele radikaalsele naisintelligentsile ning bolševike püüetele naiste vabastamisel. Esimeste põhjalike monograafiate autorid olid näiteks Richard Stites, Barbara Alpern Engel ja Gail Lapidus.⁶ 1977. aastal ilmus artiklikogumik „Women in Russia,“ millega püüti anda ülevaadet Nõukogude naise elu erinevatest aspektidest.⁷ Lisaks kirjutati konkreetsetest naisbolševikest, Alexandra Kollontaist kirjutasi näiteks Barbara Evans Clements ja Beatrice Farnsworth.⁸ Külma sõja tõttu oli autoritel allikatele juurdepääs raskendatud, mistõttu kirjutati enamik nendest käsitlustest Euroopa ja Ameerika Ühendriikide arhiivides leiduva materjali põhjal.

Järgnevatel aastakümnetel keskenduti ka muutustele seoses Stalini võimuletulekuga ning naistöliste ja talunaiste olukorrale Nõukogude Liidus ning püüti eliidi asemel anda ülevaadet tavaliste naiste elust. Seda raskendas aga asjaolu, et erinevalt naisintelligentsist, kellest oli maha jäänud päevikud ja kirjavahetus, talunaiste puhul näiteks sellist materjali ei leidunud. Uurimise tegi siiski võimalikuks asjaolu, et suurenes ligipääs Nõukogude arhiividele, eriti pärast Liidu lagunemist. Kõige mõjukam on selle teema käsitlemisel olnud Wendy Goldman.⁹ 1990. aastatel laienes naisajaloo uurimisel kasutatud meetodite hulk, näiteks

⁵ Barbara Alpern Engel, “New Directions in Russian and Soviet Women’s History”, *Making Women’s Histories: Beyond National Perspectives*, koost Pamela S. Nadell ja Kate Haulman (New York: New York University Press, 2013), lk 38–60.

⁶ Richard Stites, *The Women’s Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism and Bolshevism, 1860–1930* (Princeton: Princeton University Press, 1978); Barbara Alpern Engel, *Mothers and Daughters: Women of the Intelligentsia in Nineteenth Century Russia* (New York: Cambridge University Press, 1983); Gail Warshofsky Lapidus, *Women in Soviet Society: Equality, Development and Social Change 1917–1936* (Berkeley: University of California Press, 1978).

⁷ *Women in Russia*, koost Dorothy Atkinson, Alexander Dallin, Gail Warshofsky Lapidus (Stanford: Stanford University Press, 1977).

⁸ Barbara Evans Clements, *Bolshevik Feminist: The Life of Alexandra Kollontai* (Bloomington: Indiana University Press, 1979); Beatrice Farnsworth, *Alexandra Kollontai: Socialism, Feminism and the Bolshevik Revolution* (Stanford: Stanford University Press, 1980).

⁹ Wendy Z. Goldman, *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993); *Wendy Goldman, Women at the Gates: Gender and Industry in Stalin’s Russia* (New York: Cambridge University Press, 2002).

Elizabeth Wood ja Choi Chatterjee on käsitlenud, kuidas on muutunud Nõukogude naist puudutav keelekasutus.¹⁰

Lähiajal ilmunud temaatilistest kogumikest tasub ära mainida Melanie Ilici koostatud „The Palgrave Handbook of Women and Gender in Twentieth-Century Russia and the Soviet Union.“¹¹ Vene naisajaloolaste uurimustest, mis keskenduvad vene ja nõukogude naise ajaloole, on inglise keelde tõlgitud Mariann Muravyeva ning Natalia Novikova koostatud „Women’s History in Russia: (Re)Establishing the Field“, kus on püütud käsitleda Lääne ajaloolaste poolt uuritud pikka aega uuritud teemasid kohalikust perspektiivist.¹² Vene päritolu naisajaloo uurijatest väärib veel esile toomist Natalia Pushkareva, kelle koostatud „Women in Russian History: From the Tenth to the Twentieth Century“, oli esimene teos, mis käsitles naisi vene ajaloos nii pika ajaperioodi jooksul.¹³

ÜKP KK naisosakonda (*Zhenotdel*) mainitakse põgusalt väga paljudes nõukogude naisajalugu käsitlevates teostes, kuid sellest on kirjutatud lisaks põhjalikumaid uurimusi. Esimesed põhjalikumad käsitlused ilmusid 1976. aastal ajakirjas *Russian History*.¹⁴ Nende puhul kasutati allikatena ajakirju, kuid viimastel aastatel on ilmunud ka arhiiviallikate põhjal kirjutatud uurimusi. Michelle Jane Patterson kaitses 2011. aastal Toronto Ülikoolis doktoritöö teemal „Red „Teaspoons of Charity“: Zhenotdel, Russian Women and the Communist Party, 1919–1930.“¹⁵

Nagu juba eelnevalt mainitud, siis Eesti naisajaloost on ülevaatlikke käsitlusi ilmunud suhteliselt vähe. Lisaks Piret Karrole,¹⁶ on näiteks Raili Marling ja Mari-Liis Sepper kirjutanud seoses vabariigi 100. sünnipäevaga naisõiguse ja rahvusluse suhtest Eestis.¹⁷

¹⁰ Elizabeth Wood, *The Baba and the Comrade: Gender and Politics in Revolutionary Russia* (Bloomington: Indiana University Press, 1997); Choi Chatterjee, “Soviet Heroines and the Language of Modernity, 1930–1939”, *Women in the Stalin Era*, koost Melanie Ilic (Houndsmills, Basingstoke, U.K.: Palgrave, 2001), lk 49–68.

¹¹ *The Palgrave Handbook of Women and Gender in Twentieth-Century Russia and the Soviet Union*, koost Melanie Ilic (London: Palgrave Macmillan, 2018).

¹² *Women’s History in Russia: (Re)Establishing the Field*, koost Marianna Muravyeva, Natalia Novikova (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014).

¹³ Natalia Pushkareva, *Women in Russian History: From the Tenth to the Twentieth Century* (New York: Routledge, 1997).

¹⁴ Carol Eubanks Haydeni „The Zhenotdel and the Bolshevik Party“, *Russian History*, 3:2 (1976), lk 150–173; Richard Stites, “Zhenotdel: Bolshevism and Russian Women, 1917–1930”, *Russian History*, 3:2 (1976), lk 174–193.

¹⁵ Michelle Jane Patterson, *Red „Teaspoons of Charity“: Zhenotdel, the Communist Party and Russian Women, 1919–1930*, doktoritöö (University of Toronto, 2011).

¹⁶ Karro, “150 aastat Eesti feminismi”.

¹⁷ Raili Marling, Mari-Liis Sepper, „Eesti naise roll rahvuslikus narratiivis“, *Sirp*, 23.02.2018.

Anu Kannikesel aga on ilmunud artikkel naisliikumisest ja kodumajandusest.¹⁸ Eesti naiste ülevaatliku ajaloo iseseisvusajal ja varem on kirja pannud kaasaegsed Vera Poska-Grünthal ja Helmi Mäelo,¹⁹ kuid paraku on nende teoste väärtus ajaloolise uurimusena küsitav, tegemist on pigem populaarteadusliku käsitluse ja mälestuste seguga. Kommunistliku naisliikumist Eestis 1920. aastatel on oma doktoritöö raames põgusalt uurinud Mari-Leen Tammela.²⁰ Naistest vabariigi perioodil on kirjutatud ka mõned bakalaureusetööd. Marilyn Mägi on uurinud näiteks maanaisteseltside tegevust 1930. aastatel.²¹ Kai Reinfeldt aga on uurinud naiste emantsipatsiooni käsitlemist 1920. aastatel ajakirjanduses.²²

Sarnaselt varasema perioodiga ei ole ülevaatlikke eestikeelseid käsitlusi ilmunud ka naiste kohta Nõukogude perioodil. Põhjalikumalt on uuritud nõukogude naise kuvandit. Katrin Kivimaa on käsitlenud nõukogude naise visuaalse identiteedi kontruseerimist kujutavkunstis.²³ Samuti oli ta 2010. aastal KUMUs toimunud näituse „Nõukogude naine eesti kunstis“ üks kuraatoritest ning sel puhul ilmunud samanimelise lühikäsitluse autor.²⁴ Konteksti loomiseks on ta andnud ka ülevaate naise rollist ühiskonna laiemal. Uuritud on ka Nõukogude naise kujutamist ajakirjanduses. Helena Pall keskendus oma magistritöös ajakirjale Nõukogude Naine²⁵ ning bakalaureusetöodes on Nõukogude naise kuvandist kirjutanud Anu Mõistlik²⁶ ja Maria Moor.²⁷ Nõukogude soodiskursust ajakirjanduses, ilukirjanduses ja meditsiintekstides Eestis nõukogude perioodil on uurinud kirjandusteadlane Eve Annuk.²⁸

Siiski ei saa öelda, et ajaloolased Nõukogude naisest üldse poleks kirjutanud. Olaf Mertelsmann on näiteks uurinud kõrgharitud naiste arvu kiiret tõusu põhjuseid

¹⁸ Anu Kannike, „Moraalist teaduseni: Eesti naisliikumine ja kodumajandus 1920.–1930. aastatel“, *Tuna*, 4 (2021), lk 62–78.

¹⁹ Vera Poska-Grünthal, *Naine ja naisliikumine: peajooni naisliikumise ajaloost ja probleemistikust* (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1936); Helmi Mäelo, *Eesti naine läbi aegade* (Tallinn: Varrak, 1999).

²⁰ Mari-Leen Tammela, *Isikulooline perspektiiv Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloos 1920–1940* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018).

²¹ Marilyn Mägi, *Maanaisteseltside tegevus Viljandi, Holstre, Heimtali ja Tarvastu I seltside näitel 1930. aastatel*, bakalaureusetöö (Tartu Ülikool, 2017).

²² Kai Reinfeldt, *Naise emantsipatsiooni küsimus Eestis 1920. aastate Postimehe ja Päevalehe põhjal*, bakalaureusetöö (Tartu Ülikool, 2013).

²³ Katrin Kivimaa. „Naisekuju nõukogude ja eesti identiteedi kandajana sotsrealistliku maalikunsti ja graafika näitel“, *Kunstiteaduslikke Uurimusi = Studies on art and architecture*, 3 (2007), lk 9–45.

²⁴ Katrin Kivimaa, *Nõukogude naine eesti kunstis* (Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2010).

²⁵ Helena Pall, *Nõukogude naise kuvand ajakirjas Nõukogude Naine aastatel 1945–1991*, magistritöö (Tartu Ülikool, 2011).

²⁶ Anu Mõistlik, *Nõukogude naiseideaal Eesti ajakirjanduses 1950. aastatel ja 1970. aastate teisel poolel*, bakalaureusetöö (Tartu Ülikool, 2003).

²⁷ Maria Moor, *Nõukogude naise kuvand kirjastuse „Külvaja“ naisteajakirjades (1927–1936)*, bakalaureusetöö (Tartu Ülikool, 2017).

²⁸ Eve Annuk, „Soodiskursustest Eestis nõukogude perioodil“, *Ariadne Lõng*, 1/2 (2015), lk 70–89.

stalinismiperioodil.²⁹ Käsitletud on ka naiste osakaalu ja rolli ENSV poliitilistes institutsioonides. Olev Liivik on käsitlenud naisi EKP Keskkomitees³⁰ ja Indrek Paavle kohalikus haldusaparaadis.³¹ Naiskomisjone konkreetselt on käsitletud vaid teiste uurimisteede kontekstis, näiteks Indrek Paavle juba mainitud teema käsitluses ning seoses põllumajandusnäituste korraldamisega ENSVs on põgusa ülevaate neist oma magistritöös andnud Elvi Nassar.³²

Allikad

Käesolev magistritöö on võrdlev-ajalooline uurimus, mis tugineb peamiselt allikakriitika meetodile. Põhiallikateks on Rahvusrhiivis asuvad materjalid. Konkreetsem info EKP KK naistö osakonna tegevusest pärineb Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee (ERAF.1) allarhiivist Naistö osakond, mis hõlmab dokumente aastatest 1946–1955. Täpsemalt on nende hulgas naisaktiivi nõupidamiste protokollid; osakonna tööaruanded ja kirjavahetus; maakondade, linnade ja rajoonide tegevusaruanded ja tööplaanid, asutuste revideerimise aktid. Uurimuses on kasutatud lisaks naistö osakonna juhatajate isikutoimikutes leiduvaid kaardrite lehti ning iseloomustusi, et avada mõningal määral nende tausta.

KK naistö osakonna materjalid on säilinud aastate lõikes ebahütlaselt ning samuti ei kajastu neis kohalike naiskomisjonide igapäevane tegevus. Seetõttu oli vajalik paralleelselt kasutada maakondade ja rajoonide parteikomiteede fondides leiduvat naistö ja naiskomisjone käsitlevat materjali. Kuna kõikide maakondade/rajoonide asutuste arhiive pole nende suure mahu tõttu võimalik läbi töötada, siis tegelesin süvendatult EKP Virumaa Komitee (ERAF.10) ja EKP Viljandimaa Komitee (ERAF.19) fondidest leiduva naistö puudutava materjali läbitöötamisega. Pärast maakondade kaotamist 1950. aastal tegelesin vastavalt EKP Rakvere Rajoonikomitee (ERAF.2620) ja EKP Viljandi Rajoonikomitee (ERAF.4897) fondidega. Viljandi- ja Virumaa valik on osalt põhjendatud fondide seisukorraga, kuna seal oli säilinud suurel hulgal naistö käsitlevaid allikaid. Lisaks asuvad piirkonnad teineteisest piisavalt kaugel, et võimalikud piirkondlikud erisused võiksid välja tulla. Dokumentide hulgas olid peamiselt valdade, külanõukogude, asutuste ja käitiste naiskomisjonide

²⁹ Olaf Mertelsmann, „Miks kasvas naiste osakaal tudengite seas stalinismiajal nii kiiresti?“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXXV*, koost Lea Leppik (Tartu: Tartu Ülikool, 2006).

³⁰ Olev Liivik, „Rahvus- ja naispoliitika Nõukogude Eestis: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaadi rahvuslik ja sooline koosseis 1945–1953“, *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2006*, koost K. Kass jt (Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2008), lk 54–74.

³¹ Indrek Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009).

³² Elvi Nassar, *Põllumajandusnäitused Eesti NSV-s nõukogude agraarpropaganda väljundina (1940–1958)*, magistritöö (Tartu Ülikool, 2007).

koosolekute protokollid, tööplaanid ja -aruanded ning kirjavahetus. Samuti KK naistöösakonna saadetud tööjuhised ning muu kirjavahetus.

Lisaks arhiiviallikatele on allikalise baasina kasutatud omaaegset publitseeritud materjali, mis annab hea ülevaate naisteemalisest propagandast. Trükiajakirjanduses kajastati nii naise rolli ühiskonnas laiemalt kui naiskomisjonide tööd spetsiifilisemalt. Kõige tähtsamateks väljaanneteks käesoleva töö kontekstis olid ajakirjadest Eesti (Nõukogude) Naine ja Eesti Bolševik (Kommunist) ning ajalehtedest Rahva Hää. Valikuliselt on kasutatud muid väljaandeid nagu Nõukogude Õpetaja, Sirp ja Vasar ning väiksemaid kohalikke väljaandeid nagu Viru Sõna. Samuti on kasutatud eraldi naiste teemat käsitlevaid propagandistlikke trükiseid, näiteks „Abiks agitaatorile“.³³ Nende tõeväärtus on kaheldav, kuid samas annavad hea ülevaate naiste hulgas tehtud propaganda sisust.

³³ *Nõukogude naised isamaasõjas: materjale kõnedeks ja vestlusteks naistepäeva puhul 8. märtsil 1945. a* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1945), lk 3–7.

Kasutatud lühendid

EKP	Eestimaa Kommunistlik Partei
ELKNÜ	Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsooühing (Komsomol)
ENSV	Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik
ETKVL	Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit
KK	Keskkomitee
MN	Ministrite Nõukogu
MTJ	Masina-traktorijaam
MTK	Metsatööstuskeskus
NLKP	Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei
NSVL	Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit
RKN	Rahvakomissaride Nõukogu
TSN	Tööraha Saadikute Nõukogu
ÜKP	Üleliiduline Kommunistlik Partei
ÜN	Ülemnõukogu

1. NÕUKOGUDE NAISPOLIITIKA KUJUNEMINE

1.1. Nõukogude soolise võrdõiguslikkuse ideoloogia kujunemine

Nõukogude naispoliitika lähtus soolise võrdõiguslikkuse retoorikast, mis oli välja kujunenud erinevate tegurite koosmõjul pikema aja vältel. Selle aluseks võeti marksistlikud põhimõtted. Kuigi marksism oli teoorias pühendunud naiste emantsipatsioonile, oli teema allutatud ennekõike klassivõitlusele³⁴ ega olnud eraldivõetuna poliitiliseks prioriteediks.³⁵ Kommunistliku partei manifest ei käsitle nais- ja meesõolisi võrdselt, kogu arutelu põhineb meeste loomulikul juhtpositsioonil.³⁶ Seetõttu oli kommunistlik soolise võrdõiguslikkuse retoorika kergesti vormitav vastavalt Nõukogude Liidu poliitilistele eesmärkidele. Samuti oli ideoloogia ja tegelikkuse mittevastavus omased Nõukogude eksperimendi kõigile tahkudele.³⁷ Ajaloolased Irina Aristarkhova, Elisabeth Wood ja Michelle Fuqua on näiteks väitnud, et keskendumine naiste vabastamisele kui bolševike eraldi eesmärgile tähendab nende naispoliitika valesti mõistmist.³⁸

1.1.1. Marksistlik-leninistlik ideoloogia

Marksistliku sookäsitluse kohaselt tagasid naistele võrdse positsiooni ühiskonnas nende kaasamine palgatöösse, patriarhaalse perekonnamudeli lõhkumine, majapidamistööde suunamine kodust väljaspoole ning soolise ebavõrduse kaotamine privaatses ja avalikus sfääris.³⁹ Oluliseks eeltingimuseks oli eraomandi kaotamine, mille tulemusena lakkaks perekond olemast naisi represseeriv majanduslik üksus. Abielust pidi saama vabade indiviidide liit, kus sugude-vaheline läbisaamine on nende eraasi.⁴⁰ Need oma ajastu kontekstis radikaalsed ja revolutsioonilised ideed leidsid kandepinda Tsaari-Venemaal juba enne bolševike võimuletulekut, mistõttu oli naisküsümuse ühendamine kogu ühiskonna

³⁴ Marksismi idee kohaselt kapitalistlikus süsteemis vastanduvad kaks põhilist sotsiaalselt klassi, mille ümber koonduvad teised vähemtähtsad klassid: ühel pool on tootmisvahendite omanikud ehk kodanlus ja teisel töölised ehk proletariaat. D. T. McLellan, H. Chambre, "Marxism", *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Marxism>. [Külastatud 29.04.2022].

³⁵ Alena Heitlinger, *Women and State Socialism: Sex Inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1979), lk 15.

³⁶ Joan C. Tronto, "Hunting for Women, Haunted by Gender: The Rhetorical Limits of the Manifesto", *The Cambridge Companion to The Communist Manifesto*, koost Terrell Carver, James Farr (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), lk 134–151 (138).

³⁷ Chatterjee, "Ideology, Gender and Propaganda in the Soviet Union", lk 18.

³⁸ Sarah Ashwin, "Introduction: Gender, State, and Society in Soviet and post-Soviet Russia", *Gender, State, and Society in Soviet and post-Soviet Russia*, koost Sarah Ashwin (London: Routledge, 2000), lk 1–30 (24).

³⁹ Chatterjee, "Ideology, Gender and Propaganda in the Soviet Union", lk 14.

⁴⁰ Lauren Kaminsky, "Utopian Visions of Family Life in the Stalin-Era Soviet Union", *Central European History*, 44:1 (2011), lk 63–91 (63).

ümberkujundamisega kohaliku vasakpoolse intelligentsi jaoks loogiline lahendus. Ajaloolane Gail Lapidus on leidnud, et revolutsiooni käigus ei saanud naiste vabastamisest omaette eesmärki, vaid see oli nii laiemate poliitiliste, sotsiaalsete ja majanduslike muutuste elluviimise vahendiks kui tagajärjeks.⁴¹

Marxi ja Engelsi jaoks oli naiste vabastamine abstraktne idee, mille saavutamiseks ei esitatud konkreetseid ettepanekuid. Nad uskusid, et eraomandi kaotamisega muutuvad perekonnasisesed ning sugudevahelised suhted iseenesest.⁴² Tveri ülikooli politoloog Natalia Kozlova peab naisküsimumuse marksistliku lahendamise teoreetiliste aluste formuleerijateks hoopis August Bebelit („Naine ja sotsialism“), Nadežda Krupskajat („Naistöoline“) ja Alexandra Kollontaid. Paljude bolševike jaoks oli naiste vabastamine koduorjusest ning nende valgustamine kommunistlike ideede ülimumuslikkusest suureks võiduks vana korra üle.⁴³ Oluline eristus oli ka see, et bolševistliku naispoliitika sihtmärgiks ei olnud kõik naised, vaid ainult töölisklass – naistöölised ja talunaised. Täielikult püüti kõrvale tõrjuda naisintelligentsi, mis omakorda tugevdas meeste mõjuvõimu soolise võrdõiguslikkuse defineerimisel ning sellest lähtuva naispoliitika kujundamisel.⁴⁴

Nõukogude riik pidi kaitsma naiste ja laste õigusi, tagama naistele ligipääsu haridusele ning edutama neid võimupositsioonidele.⁴⁵ Esimene Nõukogude Venemaa põhiseadus 1918. aastal kuulutas kõik kodanikud võrdseks sõltumata nende soost ning andis naistele õiguse valida ning saada ise valitud meestega võrdsetel tingimustel.⁴⁶ Konkreetsemad sammud selle saavutamiseks esitati samal aastal vastu võetud perekonnaseaduses, mille eesmärkides oli muuhulgas sõnastatu naiste vabastamine ning kodanliku perekonna likvideerimine. Selleks kehtestati tsiviilabielu, lihtsustati lahutuse tingimusi, võrdustati seaduslikust abielust ja sellest väljaspool sündinud lapsed ning naistele anti õigus laste isalt alimente nõuda.⁴⁷ 1926. aasta seadusega eemalduti veelgi traditsioonilisest perekonnamudelist – registreerimata kooselu

⁴¹ Gail Warshofsky Lapidus, “Sexual Equality in Soviet Policy: A Developmental Perspective”, *Women in Russia*, koost Dorothy Atkinson, Alexander Dallin, Gail Warshofsky Lapidus (Stanford: Stanford University Press, 1977), lk 115–138 (118).

⁴² Mary Buckley, *Women and Ideology in the Soviet Union* (Ann Arbor: University of Michigan, 1989), lk 24.

⁴³ Natalia Kozlova, “Solving’ the ‘Woman Question’: The Case of Zhenotdels in Tver Province”, *Women and Transformation in Russia*, koost Aino Saarinen, Kirsti Ekonen, Valentina Uspenskaia (London; New York: Routledge, 2016), lk 90–109 (91).

⁴⁴ Kivimaa, *Nõukogude naine eesti kunstis*.

⁴⁵ Chatterjee, “Ideology, Gender and Propaganda in the Soviet Union”, lk 21–22.

⁴⁶ *Soviet Legislation on Women’s Rights: Collections and Normative Acts* (Moscow: Progress Publishers, 1978), lk 15.

⁴⁷ Kaminsky, “Utopian Visions of Family Life in the Stalin-Era Soviet Union”, lk 65.

võrdustati ametliku abieluga ning lahtuseks polnud enam teise osapoole nõusolekut vaja.⁴⁸ Aleksandra Kollontai on öelnud: „Endise perekonna asemele kasvab uus läbikäimise vorm mehe ja naise vahel – seltsimehelik ja südamluk liit kahe vaba ja iseseisvalt teeniva kommunistliku ühiskonna üheõigusliku liikme vahel.“⁴⁹

Naiste võrdõiguslikkuse saavutamisele oli bolševike võimuletulekust alates takistuseks see, et naiste vabastamisega ei pidanud meeste positsioon kuidagi muutuma. Ette oli nähtud küll ühiskondlike asutuste nagu lasteaedade, ühissööklate ja pesumajade ehitamine, mis vähendaksid naiste koduseid kohustusi, kuid koduste kohustuste jagamine ning seeläbi traditsiooniliste soorollide ümbermõtestamine ei olnud tõsiselt päevakorras. Täheledatai vaid, et mehed peaksid naisi kodus „aitama“.⁵⁰ Kodune majapidamine pidi asenduma ühiskondlikuga ning laste kasvatamisest pidi saama riigi ülesanne. Samas nägi isegi Kollontai, bolševikest vaieldavalt suurim võrdõiguslikkuse eest võitleja, laste sünnitamist „uue nõukogude naise“ olulise tunnuseks. Lenini arvates tahtis lapsevanemaks olemist vältida ainult tundetu ja isekas väikekodanlus, mitte südikas proletariaat.⁵¹

Rõhuasetus emadusele paljastas ka ühe bolševistliku soopoliitika keskse vastuolu: kuigi see oli sotsiaalse ümberkujundamise poliitika, lähtus see täiesti traditsioonilisest vaatest "loomulikule" soolisele erinevusele.⁵² Naiste ebavõrdsuse põhjusena kujutati kapitalismi, mitte sugudevahelist tööjaotust ega meeste positsiooni ühiskonnas.⁵³ Klara Zetkin on kirjutanud: „Kuni kapitalism kestab, kannavad töötavad naisterahvad kahekordset iket: nad on kahekordselt õigusetud, kahekordselt kurnatavad. Peale kurnamise vabrikus, peale raske töö põllul, kannab ta ka kodus koduste kohustuste rasket koormat.“⁵⁴ Nõukogude ajaloo uurija Choi Chatterjee on siiski täheldanud, et kuigi bolševistlik propaganda lähtus loomulikest soolistest erisusest seoses naiste emarolliga, ei kujutatud neid erinevusi kunagi takistusena, miks naised ei peaks täitma pädevalt oma kodanikukohuseid.⁵⁵

⁴⁸ Lewis A. Coser, "Some Aspects of Soviet Family Policy", *American Journal of Sociology*, 56:5 (1951), lk 424–437 (429).

⁴⁹ Aleksandra Kollontai, *Perekond ja kommunistlik riik* (Peterburi: 14. riigitrükikoda, 1920), lk 7–10.

⁵⁰ Goldman, *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life 1917–1936*, lk 11.

⁵¹ Lynne, Attwood; Olga Isupova, "To Give Birth or Not to Give Birth?": Having Children in Soviet and Post-Soviet Russia", *The Palgrave Handbook of Women and Gender in Twentieth-Century Russia and the Soviet Union*, koost Melanie Ilic (London: Palgrave Macmillan, 2018), lk 447–461 (448).

⁵² Ashwin, "Introduction: Gender, State, and Society in Soviet and post-Soviet Russia", lk 11.

⁵³ Anastasia Posadskaya, "Women as the Objects and Motive Force of Change in Our Time", *Women in Russia: A New Era in Russian Feminism*, koost Anastasia Posadskaya (London; New York: Verso, 1994), lk 8–13 (8–9).

⁵⁴ Klara Zetkin, *Lenin ja naisterahva vabastamine* (Leningrad: Eesti Kirjastuse Ühisus, 1925), lk 4–5.

⁵⁵ Chatterjee, "Ideology, Gender and Propaganda in the Soviet Union", lk 22.

1.1.2. Stalinistlik ideoloogia

Nõukogulik võrdõiguslikkumusmudel hakkas vähehaaval muutuma 1920. aastate teises pooles. Muudatuste ulatust on Nõukogude naisajaloo uurijad käsitlenud erinevalt. Barbara Clements, Beatrice Farnsworth ja Elizabeth Wood leiavad, et muutused lähtusid Stalini võimuletulekuga parteis domineerivaks muutunud laiemast ideoloogilisest konservatiivsusest.⁵⁶ Wendy Goldman oli 1993. aastal avaldatud käsitluses arvamusel, et suunamuutuse põhjuseks olid ühelt poolt kodusõja järgsed rasked majanduslikud olud, mis takistasid bolševikel revolutsioonilist naispoliitikat ellu viimast, teisalt andis tunda vene naiste loomumane konservatiivsus ning nende vastuseis traditsioonilise peremudeli lõhkumisele.⁵⁷ Clements on väitnud, et uue nõukogude naise revolutsioonilisi jooni hakati pehmemdama, lisades neile traditsioonilise naiseideaali elemente, kuna kardeti konservatiivsemate naiste eemale peletamist kommunistlikust ideoloogiast.⁵⁸

Muutused soolise võrdõiguslikkuse ideoloogias olid suuresti seotud majanduslike ja demograafiliste teguritega. Kui Nõukogude Liidu algusperioodil vajasisid bolševikud naiste toetust oma võimu kindlustamiseks, siis industrialiseerimise käigus sai neist vajalik töäjõu ressurss.⁵⁹ Töö kui naiste emantsipatsiooni oluline aspekt langes tahaplaanile ning seda hakati käsitlema rohkem seoses majanduslike normide ja plaanide täitmisega.⁶⁰ Naiste suurema esindatusega töölisklassi hulgas hakkasid nad ka rohkem domineerima ametlikus propagandas. Levisid laialt positiivsed kujutised Nõukogude kangelannadest plakatitel, ka traditsiooniliselt maskuliinsetes valdkondades. Naisi kujutati neil näiteks traktoriga sõitmas, mehaanikutena või poliitilisi kõnesid pidamas – kõik see pidi illustreerima naise võrdset rolli ühiskonnas.⁶¹ Suuresti oli siiski tegemist ettekujutusega, 1930. aastatel oli Nõukogude Liidus traktoreid vähe ning naistraktorist ei olnud igapäevaelus tavapärane nähtus.⁶² See tähistas pigem muutust ideoloogias – naisi hakati kujutama Nõukogude modernsuse ja progressi

⁵⁶ Barbara Alpern Engel, "Engendering Russia's History: Women in Post-Emancipation Russia and the Soviet Union", *Slavic Review*, 51:2 (1992), lk 309–321 (319).

⁵⁷ Goldman, *Women, the State and Revolution*, lk 337–338.

⁵⁸ Engel, "Engendering Russia's History", lk 319.

⁵⁹ Lapidus, *Women in Soviet Society: Equality, Development and Social Change*, lk 98.

⁶⁰ K. B. Usha, "Political Empowerment of Women in Soviet Union and Russia: Ideology and Implementation", *International Studies*, 42:2 (2005), lk 141–165 (149).

⁶¹ Pat Simpson, "Parading Myths: Imaging New Soviet Woman on Fizkul'turnik's Day, July 1944", *The Russian Review*, 63:2 (2004), lk 187–211 (195).

⁶² Victoria E. Bonnell, "The Peasant Woman in Stalinist Political Art of the 1930s", *The American Historical Review*, 98:1 (1993), lk 55–82 (69).

sümbolitena.⁶³ 1930. ja 1940. aastatest alates hakati lähtuma ideest nagu oleks Nõukogude Liidus kindlustatud naiste võrdõiguslikkus riigi majanduspoliitika kaudu.⁶⁴

1.2. Naise positsioon stalinistlikus süsteemis

Stalinistlikus süsteemis täitsid naised mitmeid erinevaid rolle, kuid need olid kindlalt defineeritud ja piiritletud. Nad võisid olla töötajad, emad, abikaasad, töökangelannad ja poliitilised aktivistid.⁶⁵ Enamasti oodati neilt aga kõikide rollide täitmist korraga. Kuigi naiste tööhõive tõusis ennenägematule tasemele, kaasnes sellega naiste jaoks nn topeltkoorem, kuna lisaks palgatöötaja rollile säilisid endised kohustused ema, abikaasa ja koduhoidjana.⁶⁶

1.2.1. Naise positsioon majanduses ja poliitikas

Nõukogude Liidus olid naisele mehega võrdsed õigused garanteeritud põhiseadusega. Samuti oli seal ära määratletud meetmed, mis pidid kindlustama võimalused nende õiguste teostamiseks⁶⁷ üheks olulisemaks neist oli õigus tööle, mis oli olnud algusest peale üheks Nõukogude naispoliitika nurgakiviks ja mille tähtsus tõusis järsult pärast esimese viisaastaku plaani käiku laskmist ning põllumajanduse kollektiviseerimise algust 1920. aastate lõpus. Üsna kiiresti sai selgeks, et industrialiseerimise ja kollektiviseerimise edukaks läbiviimiseks on senisest tunduvalt rohkem vaja tööjõuressursse. Probleemi lahendamiseks alustas partei massilist värbamiskampaaniat, mis oli suuresti suunatud just naistele. Ajavahemikus 1929–1932 tõusis tööstuses töötavate naiste osakaal 28,8 protsendilt 35,5 protsendile.⁶⁸

Maapiirkondades oli naisküsimus täielikult allutatud kollektiviseerimisele. Naiste kohus riigi ja iseenda ees oli kindlustada kollektiviseerimise edukas läbiviimine. Ametliku retoorika kohaselt pidi naiste massiline kolhoosidesse kaasamine, nende aastaringselt tööle rakendamine, teadmiste ja oskuste tõstmine ning nende julgustamine masinate kasutamisel kaasa tooma naiste palgataseme tõusu, samuti pidi kasvama nende osalus kolhooside

⁶³ Engel, “New Directions in Russian and Soviet Women’s History”, lk 38.

⁶⁴ Buckley, *Women and Ideology in the Soviet Union*, lk 109.

⁶⁵ Magorzata Fidelis, “Equality through Protection: The Politics of Women’s Employment in Postwar Poland, 1945–1956”, *Slavic Review*, 63:2 (2004), lk 301–324 (303).

⁶⁶ Lapidus, *Women in Soviet Society*, lk 103.

⁶⁷ §122, *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus)*. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi konstitutsioon (põhiseadus) (Moskva: ENSV Riiklik Kirjastus, 1943), lk 50.

⁶⁸ Thomas G. Schrand, “The Five-Year Plan for Women’s Labour: Constructing Socialism and the “Double Burden”, 1930–1932”, *Europe-Asia Studies*, 51:8 (1999), lk 1455–1478 (1463).

juhtimises.⁶⁹ Tegelikult olid paljud naised hoopis kolhooside loomise laastava mõju tõttu majandusele ja sotsiaalsele elule sunnitud linna tööd otsima minema.⁷⁰

Oli ka naisi, kes hakkasid kollektiviseerimisele vastu. Näiteks keelduti kategooriliselt oma kariloomade, kes olid traditsiooniliselt olnud talupidamise elavaks sümboliks, ühisomandisse andmisest. Samaaegselt toimus Nõukogude Liidus aktiivne kirikute ja organiseeritud religiooni vastane kampaania, mistõttu kollektiviseerimist seostati näiteks antikristuse tulemisega. Hirmust kõigi muutuste ees ei tahtnud naised ühisfarmidega liituda, millega kaasnesid rahutused, koosolekutel protestimine ja kolhoosi vara hävitamine. Võimude suhtumine toimuvasse oli suhteliselt leebe, isegi ükskõikne, kuna naisi peeti naiivseteks ja rumalateks ning arvati, et nad on ennekõike kulakute manipulatsioonide ohvriks langenud.⁷¹

Nõukogude ühiskonnas eksisteeris traditsiooniline soopõhine tööjaotus, mistõttu toimus ka naiste ametialane stereotüübistamine.⁷² 1931. aastal koostas Tööhõive Rahvakomissariaat nimekirjad ametitest, mis olid reserveeritud naistele ja meestele. Ajaloolane Gail Lapidus on seda käsitlenud näitena, kuidas traditsiooniline käsitlus „naiste töödest“ asetati nõukogulikkude konteksti. Ametlikust soopõhisest eristusest ametikohtade jaotusel loobuti suhteliselt kiiresti, kuna sellest kinni pidamiseks ei jätkunud piisavalt mehi, aga arusaam nagu oleksid teatud ametid eriti sobilikud naistele, jäi püsima ning see mõjutas naiste tööhõivet ka edaspidi.⁷³ Varasemalt ainult n-õ meeste ametites töötavaid naisi kiideti kui ideoloogiliselt arenenumaid ja teadlikumaid – see näitas samuti ametite soopõhist stereotüübistamist.⁷⁴ Sageli peeti konkreetselt naiste tööks just rutiinseid, kuid füüsiliselt kergemaid ameteid, näiteks kaubandustöötaja, bussijuht, ettekandja, sekretär.⁷⁵ Eriti industrialiseerimise perioodi alguses olid naised valdavalt koondunud vähemtasustatud kergetööstuse sektoritesse, kuid edaspidi oldi tööjõupuuduse tõttu sunnitud neid rakendama ka teistes tööstusharudes nagu transport või ehitus.⁷⁶

Tööstuse kõrval eksisteeris sooline tööjaotus ka põllumajanduses. Naiste osakaal juhtivatel kohtadel (sovhooside direktorid ja kolhooside esimehed) hulgas oli minimaalne, kuigi nad

⁶⁹ Buckley, *Women and Ideology in the Soviet Union*, lk 118–119.

⁷⁰ Lapidus, *Women in Soviet Society*, lk 102.

⁷¹ Bonnell, “The Peasant Woman in Stalinist Political Art of the 1930s”, lk 65–67.

⁷² Annuk, “Soodiskursustest Eestis nõukogude perioodil”, lk 70.

⁷³ Lapidus, *Women in Soviet Society*, lk 99.

⁷⁴ Fidelis, “Equality through Protection”, lk 318.

⁷⁵ Rosenthal, “The Role and Status of Women in the Soviet Union: 1917 to the Present”, lk 446.

⁷⁶ Michael Paul Sacks, “Women in the Industrial Labor Force”, *Women in Russia*, koost Dorothy Atkinson, Alexander Dallin, Gail Warshofsky Lapidus (Stanford: Stanford University Press, 1977), lk 203.

moodustasid maapiirkondade elanikkonnas enamuse. Kuna nendesse ametitesse määras inimesi parteiorganisatsioon, siis võib järeldada, et naiste edutamine põllumajanduses ei olnud prioriteetne.⁷⁷ Naised töötasid küll põllumajandusspetsialistidena, peamiselt agronoomide ja loomakasvatusspetsialistidena, kuid juhtivad positsioonid jäid neile enamasti kättesaamatuks. Karjakasvatus oli üldiselt naiste jaoks eelistatud valdkond, kuna töö oli aastaringne ja suhteliselt hästi tasustatud, samas oli tegemist ühe füüsiliselt raskema tööga kolhoosis. Mehed võtsid kolhoosides mehhaniseeritud tööd enda kätte, jättes naistele füüsiliselt raskema käsitsitöö.⁷⁸

Nõukogude progressiivse naispoliitika sümbol naistraktorist jäi samuti rohkem ideeks kui reaalsuseks. Veel näiteks 1950. aastate keskel oli naiste osakaal traktoristide hulgas marginaalne, umbes 8%. Naiste koolitamise peamiseks põhjuseks ei olnud mitte sooline võrdsus traktoristide hulgas, vaid pigem meestööjõu puudus – naised pidid vajadusel mehi traktoristidena asendama.⁷⁹ Võrreldes tööstusega, kus naised püüti raskest tööst võimalusel säästa, oli kolhoosides levinud praktika, et „mehed juhivad ja naised teevad tööd.“⁸⁰ Kolhoosides võib üheks naiste edasijõudmist takistavaks teguriks pidada näiteks seda, et paljud neist hoolitsesid muudele kohustustele lisaks ka isikliku aiamaa eest. Sageli sõltus sellest perekonna toimetulek, mistõttu võib naiskolhoosnike puhul eelpool mainitud naiste topeltkoorma asemel rääkida isegi kolmekordsest koormast.⁸¹

Stalinistlik süsteem ootas naistelt palgatöö tegemist, kuid ametialast edasijõudmist, ning eriti ise aktiivselt edutamisevõimaluste otsimist ei peetud nende elu oluliseks osaks.⁸² Naiste edutamine juhtivatele kohtadele oli aeglane protsess, mis toimus enamasti valdkondades, kus naised moodustasid arvulise enamuse – näiteks meditsiin ja haridus, vähemal määral teadus. Samas olid naised isegi seal koondunud ametiredeli madalamasse otsa. Näiteks 1956. aastal moodustasid naised 70% üldhariduskoolide õpetajatest ja 41% kõrgkoolide akadeemilisest personalist, kuid ainult 15% neist olid kõrgemate õppeasutuste juhid.⁸³ Naiste osakaal

⁷⁷ Robert Stuart, “Women in Soviet Rural Management”, *Slavic Review*, 38:4 (1979), lk 603–613 (604).

⁷⁸ Barbara Engel, “Women and the State”, *The Cambridge History of Russia*, koost Ronald Grigor Suny (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), lk 468–494 (487).

⁷⁹ Susan Bridger, *Women in the Soviet Countryside: Women's Roles in Rural Development in the Soviet Union* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), lk 14.

⁸⁰ Rosenthal, “The Role and Status of Women in the Soviet Union”, lk 447.

⁸¹ Liubov Denisova, *Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia* (London; New York: Routledge, 2010), lk 151.

⁸² Pall, *Nõukogude naise kuvand ajakirjas Nõukogude Naine aastatel 1945–1991*, lk 56.

⁸³ Alice Schuster, “Women's Role in the Soviet Union: Ideology and Reality”, *The Russian Review*, 30:3 (1971), lk 260–267 (264).

juhtivatel ametikohtade vähenes iga järgmise karjääriredeli astmega, olenemata majandusharust või ametist.⁸⁴ Naised said juhtideks pigem rutiinsetel ametikohtadel, kus nad ei kehtestanud reegleid ega jaganud meestele korraldusi.⁸⁵ Sageli oli naistel võimalus kõrgemal ametikohal töötada ja karjääri teha alles vanemas eas kui perekonnaga seotud kohustused olid vähenenud.⁸⁶ Pärast Teist maailmasõda takistas naiste tööalast edasijõudmist ka meesveteranidele osaks saanud erikohtlemine nii hariduses, tööhõives kui ka parteisse värbamisel.⁸⁷

Naiste ebavõrdset kohtlemist tööle värbamisel ja edutamisel mõjutasid negatiivselt töökaitseadused. Nõukogude Liidus oli neid kahte liiki. Ühed oli seotud peamiselt raseduse, sünnituse ja imetamisega ning nendega kaasnesid tööandjale mitmed ettekirjutused ja lisakohustused, näiteks ei tohtinud rasedat vallandada, naistele tuli võimaldada sünnituspuhkust ning imetavat ema ei tohtinud määrata öövahetusse. Teiste eesmärk oli hoida naisi eemal tervistkahjustavast tööst,⁸⁸ mille all peeti silmas ameteid, mis võisid mõjuda halvasti järglaste saamisele või olid füüsiliselt liiga rasked, näiteks maa-alustes kaevandustes töötamine.⁸⁹ Nende piirangute tulemuseks oli erinevus naiste ja meeste palkade vahel, kuigi ametlikult seda eksisteerida ei võinud. Samas oli meestel võimalik palgalisa teeninda ületundidega ning öötööga, mis eelnevalt mainitud seadustest tulenevalt oli naiste jaoks keelatud. Naistele keelatud „tervistkahjustav töö“ oli reeglina paremini tasustatud, mis samuti suurendas sugudevahelist palgaerinevust.⁹⁰ Riik püüdis naiste tervisekaitse poole, aga paratamatult suurendati selle käigus sugudevahelist majanduslikku ebavõrdsust.

Nõukoguliku soolise võrdsuslikkuse ja tegeliku elu vastuolud kajastusid ka naiste väikeses osakaalus poliitilistes institutsioonides hoolimata nende haridustasemest ja tööhõivest. Ajaloolane K. B. Usha on käsitlenud naiste vähest esindatust kõrgemates parteiorganisatsioonides tõestusena, et naisi peeti vähemalt alateadlikult meestega võrreldes

⁸⁴ Norton T. Dodge, “Women in the Professions”, *Women in Russia*, koost Dorothy Atkinson, Alexander Dallin, Gail Warshofsky Lapidus (Stanford: Stanford University Press, 1977), lk 205–224 (214).

⁸⁵ Rosenthal, “The Role and Status of Women in the Soviet Union”, lk 445.

⁸⁶ Janet S. Schwartz, “Women under Socialism: Role Definitions of Soviet Women”, *Social Forces*, 58:1 (1979), lk 67–88 (78).

⁸⁷ Barbara Evans Clements, *A History of Women in Russia: From Earliest Times to the Present* (Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press, 2012), lk 250.

⁸⁸ Fidelis, “Equality through Protection”, lk 303–305.

⁸⁹ Clements, *A History of Women in Russia*, lk 213.

⁹⁰ Melanie Ilic, ““Equal Pay for Equal Work”: Women’s Wages in Soviet Russia”, *The Palgrave Handbook of Women and Gender in Twentieth-Century Russia and the Soviet Union*, koost Melanie Ilic (London: Palgrave Macmillan, 2018), lk 101–115 (106).

alamateks kodanikeks.⁹¹ Naiste osakaal kõrgetes parteiametites oli minimaalne ning suurema osa nendest, kes juhtival kohal töötasid, moodustasid esimese põlvkonna bolševikud.⁹² Partei liikmeskonnas oli naisi 1920. aastal 7%, 1937. aastal 15% ja 1947. aastal 18%.⁹³ Naiste osakaal oli püsivalt suurem komsomolis ja kohalikes nõukogudes, mis ei olnud proportsioonis naiste osakaaluga rahvastikust.⁹⁴ Sarnaselt majandusele vähenes poliitikas samuti naiste osakaal hierarhias ülespoole liikudes.⁹⁵ Pigem täitsid naised tseremoniaalseid ja sümbolseid rolle ning tegeliku võimu teostamisel kaasa rääkida ei saanud.⁹⁶ Naisi takistas poliitilise karjääri tegemisel peale perekondlike kohustuste ka see, et neid suunati algusest peale teisejärgulistele „naistele sobivatele positsioonidele“, mis olid tavaliselt seotud hariduse, tervishoiu või propaganda valdkonnaga ning kõrgemale jõudmine oli keeruline.⁹⁷ Võrreldes meestega töötasid naised ühel ametikohal pikemat aega, mistõttu nende töökogemused olid ühekülgsemad.⁹⁸

1.2.2. Naise positsioon perekonnas

Stalinlik naispoliitika rõhutas naiste tööpanuse ja ühiskondliku aktivismi kõrval, et nõukogude naise kohuseks on olla hea ema ja abikaasa. Naise reproduktiivsele rollile anti Nõukogude Liidus ühiskondlik ja tööalane mõõde: emadus oli kangelaslik “naiste töö”, millega naised andsid oma panuse sotsialistliku ühiskonna hüvanguks. Traditsioonilist perekonda hakati propageerima kui Nõukogude kodanikule sobivat korrektset sotsiaalset, majanduslikku ja poliitilist turvavõrku, millega kaasneb mitte ainult ellujäämine, vaid ka stabiilsus, turvatunne ja heaolu.⁹⁹ Tegemist ei olnud ainult ülevalt poolt peale surutud suunamuutusega. Tavalised naiskodanikud toetasid erinevatel põhjustel samuti tuumikperekonna juurde tagasipöördumist – paljud neist ei olnud kunagi huvitatud selle ära kaotamisest.¹⁰⁰ Võrreldes revolutsioonieelse ajaga oli nüüd perekonna ja stabiilse ning

⁹¹ Usha, “Political Empowerment of Women in Soviet Union and Russia”, lk 159.

⁹² Rosenthal, “The Role and Status of Women in the Soviet Union”, lk 446.

⁹³ Martine Mespoulet, Women in Soviet society: Cahiers du CEFRES N° 30, *Le communisme à partir des sociétés*, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01160379>. [Külastatud 08.05.2022]

⁹⁴ Mark G. Field, “Workers (and Mothers): Soviet Women Today”, *The Role and Status of Women in the Soviet Union*, koost Donald R. Brown (New York: Teachers College Press, 1968), lk 7–56 (15–16).

⁹⁵ Rosenthal, “The Role and Status of Women in the Soviet Union”, lk 447.

⁹⁶ Lapidus, “Sexual Equality in Soviet Policy”, lk 115.

⁹⁷ Joel C. Moses, “Indoctrination as a Female Political Role in the Soviet Union”, *Comparative Politics*, 8:4 (1976), lk 525–547 (526).

⁹⁸ Mary Buckley, “Women in the Soviet Union”, *Feminist Review*, 8 (1981), lk 79–106 (99).

⁹⁹ Kaminsky, “Utopian Visions of Family Life in the Stalin-Era Soviet Union”, lk 69.

¹⁰⁰ Buckley, *Women and Ideology in the Soviet Union*, lk 128–129.

monogaamse partnerluse säilitamine iga kodaniku kohustus ühiskonna ja riigi ees.¹⁰¹ Perekonna autonoomsus ja mehe kontroll selle üle ei taastunud, pigem sekkus riik veelgi rohkem inimeste eraellu. Perekond funktsioneeris kui kehtiva sotsiaalse korra ideaalmudel.¹⁰²

Demokraatlikus ühiskonnas illustreerivad reproduktiivsed õigused unikaalselt dilemmat individuaalsete ja kollektiivsete õiguste ja kohustuste vahel. Need eksisteerivad privaatse ja avaliku sfääri piiripeal, mille ühel pool on naise kehaline autonoomia ja teisel pool riigi vastutus sekkuda oma kodanike tervise ja heaolu tagamiseks. Ajaloolane Barbara Einhorni sõnul tuleb aga sotsialistlike riikide puhul vaadelda aborti, rasestumisvastaseid vahendeid ning pronatalistlikke poliitikaid kontekstis, kus riigid olid silmitsi kahaneva ning soolisest tasakaalust väljas elanikkonnaga.¹⁰³ Kuigi Nõukogude Liit seadustas esimese riigina maailmas 1920. aastal aborti tegemise, ei olnud see bolševike jaoks tegelikult kunagi seotud naiste õigustega.¹⁰⁴ Aborti legaliseerimist kirjeldati algusest peale erakorralise kodusõjaaegse meetmena, mis oli vajalik kuna ebaseaduslike abortidega kaasnes palju komplikatsioone ja surmajuhtumeid. Samas rõhutati, et tulevikus on abordid ebavajalikud, sest sotsialistlikus ühiskonnas on lapsesaamine naise jaoks ainult suur õnn.¹⁰⁵ Protseduuri võisid läbi viia ainult arstid, mitte ämmaemandad ning kuna arste maapiirkondades ei jätkunud, puudus paljudel naistel ikkagi võimalus seaduslikult aborti teha.¹⁰⁶

Aborti keelustamine 1936. aastal ei tulnud suure üllatusena, kuna partei väitel olid nüüd majanduslikud tingimused nii palju paranenud, et kõik naised suutsid oma lapsed üles kasvatada.¹⁰⁷ Selle tegelikkuseks muutmiseks suurendati riigipoolset toetust emadele ja lastele ning lubati suurendada lasteaedade arvu. Ajakirjanduses kajastati seda kui naiste õiguste laiendamist sotsialismis, kuna nõukogude naise ülim õigus oli olla ema parimates tingimustes.¹⁰⁸ Kuna naised olid endiselt vajalikud tootval tööl, andis poliitbüroo välja dekreedid, mille kohaselt oli raseda naise palkamisest keeldumine või tema palga vähendamine raseduse ajal kriminaalkuritegu.¹⁰⁹ Samaaegselt hakati põhjalikumalt tegelema meestega, kes

¹⁰¹ David L. Hoffmann, *Cultivating the Masses: Modern State Practices and Soviet Socialism, 1914–1939* (Ithaca; London: Cornell University Press, 2011), lk 151.

¹⁰² Lapidus, *Women in Soviet Society*, lk 110, 112.

¹⁰³ Barbara Einhorn, *Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe* (London; New York: Verso, 1993), lk 74–75, 85.

¹⁰⁴ Goldman, *Women, the State and Revolution*, lk 256.

¹⁰⁵ Helene Carlbäck, "Tracing the Roots of Early Soviet Russian Family Laws", *Gender Transitions in Russia and Eastern Europe*, koost Eva Fodor (Eslöv: Förlags ab Gondolin, 2005), lk 69–84 (72).

¹⁰⁶ Engel, "Women and the State", lk 475–476.

¹⁰⁷ Hoffmann, *Cultivating the Masses*, lk 147.

¹⁰⁸ Buckley, *Women and Ideology in the Soviet Union*, lk 131.

¹⁰⁹ Hoffmann, *Cultivating the Masses*, lk 147.

hoidsid kõrvale alimentide maksmisest. Neile nõuti karmimaid karistusi ning üritati muuta asjaajamist kohtus kiiremaks ja efektiivsemaks.¹¹⁰

Uuel seadusandlusel olid vastakad tagajärjed. Esimese paari aasta jooksul sündimus tõusis, kuid see ei jäänud püsima. Naised leidsid ikkagi mooduseid aborti tegemiseks põrandaalustes kliinikutes või seda ise esile kutsudes. Tulemuseks oli komplikatsioonide tõttu hospitaliseerimist vajavate naiste arvu tõus.¹¹¹ Riik ei suutnud ka täita lubadusi emade elu kergendamiseks. Abordikeeluga pidi kaasnema laialdane arstiabi kättesaadavuse paranemine maapiirkondades, kuid riik ei eraldanud meditsiiniuasutuste võrgu laiendamiseks piisavalt vahendeid.¹¹² Rahapuudusel jäi soiku ka lastehoiuasutuste organiseerimine. 1937. aastal märkis Hariduskomissariaat, et lapsed ei saanud koolis käia, kuna neil ei olnud sobivaid rõivaid ja jalatseid.¹¹³ Pikemas plaanis ei kaasnenud aborti keelustamisega oodatud sündimuse tõusu, vaid suurunes hoopis ebaseaduslike protseduuridega kaasnenud tervisekahjustuste ja surmade hulk, mistõttu legaliseeriti abort naiste tervise kaitseks uuesti 1955. aastal.¹¹⁴

Traditsioonilist perekonnamudelit tugevdas 1944. aastal vastuvõetud perekonnaseadus.¹¹⁵ Registreerimata kooselu ei olnud selle kohaselt enam võrdväärne seadusliku abieluga, samuti hakati uuesti legaalset vahet tegema abielust sündinud ja vallaslastel. Väljaspool abielu sündinud lastele ei olnud naistel ka enam õigust isalt alimente nõuda, seda pidi asendama riiklik toetus vallasemadele, kusjuures toetus oli reeglina väiksem kui alimendid. Toetust maksti igakuiselt kuni lapse 12-aastaseks saamiseni. Ühe lapse eest oli toetus sada rubla, kahe lapse puhul maksti kummagi eest 150 rubla ning kolme või enama lapse puhul oli toetus iga lapse kohta 200 rubla. 1948. aastast alates vähendati toetusi poole võrra.¹¹⁶ Isa ei võinud vallaslapsele oma perekonnanime anda ega tema eest vabatahtlikult alimente maksta.¹¹⁷ Probleemiks oli ka see, et vallasema ja üksikema ei olnud seaduse silmis samatähenduslikud. Keerulises olukorras olid näiteks lesed, kuna nad olid laste isaga abielus olnud, siis polnud nad vallasemad ning kui lapsi oli vähem kui kolm, ei makstud ka paljulapselise ema toetust.

¹¹⁰ Goldman, *Women, the State and Revolution*, lk 327.

¹¹¹ Clements, *A History of Women in Russia*, lk 225.

¹¹² Denisova, *Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia*, lk 73.

¹¹³ Hoffmann, *Cultivating the Masses*, lk 155.

¹¹⁴ Engel, "Women and the State", lk 486.

¹¹⁵ "NSVL ÜN Presiidiumi seadlus riikliku abi suurendamisest rasedatele naistele, lasterikastele ja vallasemadele, emade- ja lastekaitse tugevdamisest, aunime „Sangar-ema” sisseseadmisest ja ordeni „Ema au” ning medali „Emamedal” asutamisest, 08.07.1944", *ENSV Teataja*, 4 (1945), lk 41–44.

¹¹⁶ Rosenthal, "The Role and Status of Women in the Soviet Union", lk 443.

¹¹⁷ Denisova, *Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia*, lk 75.

Samas vallasemad, kellel oli rohkem kui kaks last said mõlemaid toetusi. Vallasema võis soovi korral anda oma lapse lastekodusse riigi ülalpidamisele ning sai übermõtlemlise korral lapse uuesti enda juurde tagasi võtta. Ainsaks tingimuseks oli, et lastekodus viibimise ajal emale toetust ei maksta.¹¹⁸

Uuel süsteemil oli kaks peamist alget. Esiteks oli oluline kaitsta sõjast naasnud mehi võimalike isadusnõuete eest, mis mõjuks halvasti traditsioonilise perekonnaelu taastamise protsessile.¹¹⁹ Seetõttu jäi kogu vastutus abieluväliste suhete tagajärgede eest naise kanda, eriti kuna abort oli keelatud. Teiselt poolt oli riik sõjajärgsel ajal rohkem kui kunagi varem huvitatud rahvastiku kiiresti taastootmisest, mistõttu julgustati meeste puhul seksuaalset kaksikmoraali ning riik võttis vastutuste laste eest enda õlule. Kuigi uusi toetusi kajastati riigi ja Stalini hoolitsusena emade ja laste eest, halvenes nende kehtestamisel enamiku emade toimetulek, kes olid varemalt isalt alimente saanud.¹²⁰

Ametlikult registreeritud kooselu tunnistamine oli kõigest üks osa perekonnaseaduses ettenähtud muudatustest seoses abieluinstitutsiooniga. Teine pool sellest puudutas lahutusprotsessi raskendamist. Kui 1918. aastal käsitleti kiiret ja lihtsat lahutust osana naiste vabastamise programmist, siis iga järgnev perekonnaseadus eemaldus sellest aina enam. Alates 1944. aastast muutus lahutus ajamahukaks ja rahaliselt kulukaks toiminguks, mis ei olnud enam kõigile vabalt kättesaadav – lahutuse eest tuli tasuda 500–2000 rubla. Samuti tuli seda arutada kohtus, mille peamine eesmärk oli osapoolte lepitamine.¹²¹ Lahutustoimingu keerulisemaks muutmist toetasid siiski paljud naised, kes soovisid abieluga kaasnevast stabiilsust ja turvatunnet. Tuntavat mõju lahutuste arvu vähendamisel uuel seadusandlusel siiski ei olnud, eriti linnades. Maapiirkondades peeti lahutust aga sageli jätkuvalt häbiväärseks ning lahutatud inimesi süüdistati läbikukkumises erimeelsuste lahendamisel. Erinev oli ka elanikkonna suhtumine lahutuse põhjustesse, näiteks alkoholism oli mõistetav, aga abieluvälised suhted mitte, seda ei peetud piisavaks aluseks abielu lahutamisel.¹²²

¹¹⁸ „NSVL ÜN Presiidiumi seadlus riikliku abi suurendamisest rasedatele naistele, lasterikastele ja vallasemadele, emade- ja lastekaitse tugevdamisest, aunime „Sangar-ema“ sisseseadmisest ja ordeni „Ema au“ ning medali „Emamedal“ asutamisest, 8. juuli 1944”.

¹¹⁹ Lapidus, *Women in Soviet Society*, lk 117.

¹²⁰ Rosenthal, „The Role and Status of Women in the Soviet Union”, lk 443.

¹²¹ „NSVL ÜN Presiidiumi seadlus riikliku abi suurendamisest rasedatele naistele, lasterikastele ja vallasemadele, emade- ja lastekaitse tugevdamisest, aunime „Sangar-ema“ sisseseadmisest ja ordeni „Ema au“ ning medali „Emamedal“ asutamisest, 8. juuli 1944”.

¹²² Denisova, *Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia*, lk 100.

Sündimuse suurendamise meetmeks oli 1944. aastal ka paljulapseliste emade riiklike toetuste tõstmine ning neile määratud autasude süsteem. Lasterikas või paljulapseline ema oli abielus naine või lesk alates kolmanda lapse sünnist. Toetusi oli kaks: ühekordne sünnitoetus ning igakuine toetus alates lapse teisest eluaastast kuni viieaastaseks saamiseni. Toetuste summad rublades aastatel 1944–1947 on ära toodud alljärgnevas tabelis.¹²³

...lapse sündimisel	Sünnitoetus	Igakuine toetus
Kolmanda	400	-
Neljanda	1300	80
Viienda	1700	120
Kuuenda	2000	140
Seitsmenda ja kaheksanda	2500	200
Üheksanda ja kümnennda	3500	250
Iga järgmise	5000	300

Tabel 1. Lasterikastele emadele makstavad riiklikud toetused 1944–1947. Allikas: NSVL ÜN Presiidiumi perekonnaseadus 8. juuli 1944.

1948. aastast vähendati sarnaselt vallasemade toetusega ka lasterikaste emade toetusi.¹²⁴ Toetusi maksid ka ametiühinguorganisatsioonid. Lapse sünni puhul oli ette nähtud 120 rubla imikuvarustuse muretsemiseks. Lisaks maksti toetust lapse toitmiseks kahes osas – 100 rubla kohe pärast sündi ning 80 rubla lapse viiekuuseks saamisel.¹²⁵ „Emamedaliga“ autasustati emasid, kelle oli 5–6 last; ordeniga „Ema au“, kellel oli 7–9 last ning emale, kes oli sünnitanud ja üles kasvatanud rohkem kui kümme last anti aunimetus „Sangar-ema.“¹²⁶ Sellega kinnistati emarolli kangelaslikkus. Oluliseks erisuseks oli toetussüsteemi puhul see, et valdavalt kehtisid toetused ja garantiid naistööliste ja -teenistujatele. Kolhoosides ei laiendatud naistele tasustatud rasedus- ja sünnituspuhkust¹²⁷ ega lastega seotud

¹²³ Alates 1. jaanuarist 1948 vähendati kõiki toetusi täpselt poole võrra. „NSVL ÜN Presiidiumi seadus Riikliku toetuse suurusest paljulapseliste ja vallasemadele, 25. november 1947“.

¹²⁴ Samas.

¹²⁵ „Lapse sünnitoetuse eeskirjad ÜAÜKN muudatuste ja täiendustega“, *Käitiskomitee töötaja käsiraamat: materjale abiks käitiskomiteedele* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1948), lk 178–184.

¹²⁶ „NSVL ÜN Presiidiumi seadlus riikliku abi suurendamisest rasedatele naistele, lasterikastele ja vallasemadele, emade- ja lastekaitse tugevdamisest, aunime „Sangar-ema“ sisseseadmisest ja ordeni „Ema au“ ning medali „Emamedal“ asutamisest, 8. juuli 1944“.

¹²⁷ Pikendada puhkust raseduse ja sünnituse puhul naistööliste ja teenistujaile 63 kalendripäevalt 77 kalendripäevale.

sotsiaalhoolekande süsteemi laiemalt.¹²⁸ Seega ei pruukinud suur osa naistest riigipoolset toetust saada.

Olulist rolli täitis Nõukogude soopoliitika rakendamises riiklik lastehoiuteenuse pakkumine. Ilma selleta ei tulnud naiste massiline osalus tööhõives ning nende koduse emarolli ühendamine kõne alla. Põhiseaduses on laialdane sünnitusmajade, lastesõimede ja lasteaedade võrk välja toodud kui vahend naiste võrdõiguslikkuse tagamiseks.¹²⁹ Seaduse täitmiseega kaasnes hulgaliselt probleeme, kuna riik ei eraldanud nende avamiseks ja ülalpidamiseks piisavalt rahalisi vahendeid. Peaaegu alati olid muud kulutused prioriteetsemad. Selle tulemusena jäid lasteasutused avamata või olid need nii viletsas seisukorras, et vanemad ei pidanud neid oma lastele turvaliseks.

Paljud naised keeldusid oma lapsi lasteaeda paigutamast kuna neid peeti häbiväärseteks asutusteks, mis seostusid revolutsioonijärgsete lastevarjupaikadega.¹³⁰ Teiseks lasteasutuste vältimise põhjuseks oli vilets hoolitsemine laste eest. Personal oli tihti erialase hariduseta ning oma töös ükskõikne. Selle põhjusteks oli ameti madal staatus ja väike töötasu. Töötajad olid äraelamiseks sunnitud lastele määratud varudest varastama ning hügieeninõuete mittetäitmise tõttu olid nakkushaigused tavapärased.¹³¹ Ebapiisavad lastehoiuvõimalused olid pidevalt teemaks ajakirjanduses, kus kritiseeriti pikki järjekordi koha saamisel ning hoolitsuse halba kvaliteeti.¹³² Personalipuuduse ja alarahvastuse tõttu vähendati 1935. aastal ka lasteasutuste tööaega nii, et see kattis ainult tavalise tööpäeva. Esilagu pidid kõik olema avatud ööpäevaringselt, et naistel oleks piisavalt aega majapidamistöde ja enesearendamisega tegeleda.¹³³

Probleeme lasteasutustega põhjustas ka see, et nende ehitamine ja ülalpidamine oli suures osas asutuste (vabrikud, tehased, kolhoosid, sovhoosid) ülesanne ning riigiorganid otseselt sellesse väga ei sekkunud. Lasteasutused tuli avada omavahenditest ja kuigi sellel eesmärgil eraldati summasid, tuli ette juhuseid, kus eraldatud raha investeeriti puudujääkide suurenedes

¹²⁸ Denisova, *Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia*, lk 79.

¹²⁹ §122, *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus)*. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi konstitutsioon (põhiseadus), lk 50.

¹³⁰ Barbara Alpern Engel, Anastasia Posadskaya-Vanderbeck. *A Revolution of Their Own: Voices of Women in Soviet History* (Boulder: Westview Press, 1998), lk 24.

¹³¹ Rochelle Ruthchild, "Sisterhood and Socialism: The Soviet Feminist Movement", *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 7:2 (1983), lk 4–12 (9).

¹³² Buckley, "Women in the Soviet Union", lk 91.

¹³³ Rosenthal, "The Role and Status of Women in the Soviet Union", lk 439.

hoopis tootmisesse.¹³⁴ Naiste koorma kergendamine ei olnud esmatähtis ei riigi tasandil ega asutustes, kuigi naiste panus tootval tööl oli äärmiselt oluline. Eriti terav oli probleem maapiirkondades. Seal ei saanud enamik naisi lasteasutuste hüvesid kasutada. Kolhoosid pidid organiseerima lastehoiuteenust kahes vanuserühmas – kuni kolmeaastased ja kolme- kuni seitsmeaastased. Paljud kolhoosid seda kohustust ei täitnud, parimal juhul oli üks segarühm erinevas vanuses lastega, mistõttu oli eakohane kasvatus peaaegu olematu.¹³⁵

Stalinistlikus sookäsitluses eeldati naistelt perekonnas lisaks emarollile taaskord abikaasa ja koduhoidja positsiooni täitmist. Selles toimusid 1930. aastatel samuti muutused. Uue nõukoguliku perekonnamudeli kinnistamiseks klassifitseeriti isegi majapidamistööd, mida Lenin oli omal ajal stigmatiseerinud, ümber ühiskondlikult kasulikuks tööks. Naistele kinnitati, et mugava koduse elu loomine on naise jaoks ihaldusväärne eesmärk.¹³⁶ 1920. aastatel oli selline retoorika täiesti aksepteerimatu, kuna eeldati, et õige nõukogude naine peab ilmingimata tegema tootvat tööd. Uus rõhuasetus perekonnale soosis naise rolli abikaasana ja pühendumist oma mehele, mida küll ei laiendatud talunaistele.¹³⁷ Siiski muutusid koduperenaised vähemalt linnades 1930. aastatel uuesti normaalseks nähtuseks. Võimud hakkasid järjest enam tähelepanu pöörama naiste kodusele elule. Neid julgustati elamisi hubasemaks muutma, õpetama lastele sotsialistlikke väärtusi ja pakkuma abikaasale emotsionaalset tuge. Isegi töölisklassi naistele seati ülesandeks abikaasade kultuursemaks muutmine, milleks tuli näiteks jälgida nende joomisharjumusi ja sundida neid kinos ärkvel püsima.¹³⁸

Naiste kodustele kohustustele anti 1930. aastate keskpaigas ka ühiskondlik väljund. Nad pidid osutama sotsiaalteenuseid, mida riik oli majandusplaanides unustatud või ebaoluliseks pidanud.¹³⁹ Selle konkreetseks näiteks oli koduperenaiste (*obshchestvennitsy*) liikumine, nende abikaasad töötasid kõrgetel ametikohtadel, peamiselt vabrikute ja tehaste direktoritena. Naised võtsid enda kanda asutuste kultuursemaks muutmise. Nendest koduperenaistest sai naistöölise ja -kolhoosniku kõrval kolmas uue nõukogude naise ideaaltüüp.¹⁴⁰ Naisi julgustati sisustama tööliste ühiselamuid; organiseerima lasteaedasiid, -laagreid ja -

¹³⁴ Samas.

¹³⁵ Denisova, *Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia*, lk 165.

¹³⁶ Lapidus, *Women in Soviet Society*, lk 114.

¹³⁷ Engel, "Women and the State", lk 480.

¹³⁸ Clements, *A History of Women in Russia*, lk 222.

¹³⁹ Engel, "Women and the State", lk 482.

¹⁴⁰ Rebecca Balmas Neary, "Mothering Socialist Society: The Wife-Activist Movement and Soviet Culture of Daily Life", *The Russian Review*, 58:3 (1999), lk 396–412 (411).

sanatooriume; rajama asutustesse raamatukogusid, saunasid ja sööklaid; tegelema haljastusega. Neil tuli teha kõik endast olenev, et tööliste elukvaliteeti parandada. Liikumisel oli palju ühiseid jooni heategevusega, millega olid tsaariajal tegelenud aadlidaamid ja linnakodanikud. Sellel oli tugev klassialus, kuna töölisnaistel, kes tegid igapäevaselt palgatööd ja hoolitsesid selle kõrvalt perekonna eest, ühiskondlikuks hoolitsuseks enam sellisel määral aega ja energiat ei jätkunud.¹⁴¹

1936. aastal püüti koduperenaiste tegevusvaldkonda suurendada. Rasketööstuse Rahvakomissariaat hakkas neile korraldama kurususi teadmiste ja oskuste laiendamiseks. Käsitletud teemade hulka kuulus lastekodude ehitamine, sisustamine ja juhatamine; imikute füüsiline ja psüühiline areng ning kasvatustöö vanemate seas. Linnade parendamiseks koolitati naisi sellistel teemadel nagu veevärk; nakkushaigused ja nende ennetamine; isiklik hügieen; avalikud saunad ja pesumajad.¹⁴² Liikumises võib tajuda leninlikku põhimõtet, et kui naised midagi saavutada tahavad, peavad nad seda ise tegema. Koduperenaiste liikumisele tegi lõpu Teise maailmasõja puhkemine, kuid idee, et naiste hoolitsusest ühiskonna eest laiemalt jäi kestma.

1.3. ÜKP Keskkomitee naisosakond

Nõukogude Liidus loodi spetsiaalselt tööks naiste hulgas eraldi naisosakonnad (*zhenotdel*) ÜKP Keskkomitees ja kohalikes parteikomiteedes. Lääne uurijate huviorbiidis on olnud alates 1970. aastatest vastav keskkomitee osakond, kohaliku tasandi tegevust on käsitletud tunduvalt vähem. Osakonna asutamist seostatakse küll Alexandra Kollontaiga, kuid tegelikult pärines naiste hulgas diferentseeritult töö tegemise idee hoopis Inessa Armandilt, kes oli ka keskkomitee osakonna esimene juhataja. Natalia Kozlova on arvanud, et kuigi riiklikud naiste- ja lastekaitse organisatsioonid tegutsesid ka teistes riikides, oli *zhenotdel* ainuomane Nõukogude Liidule, mistõttu võib neid vaadelda osana bolševike partei soopõhisest ideoloogiast ja poliitikast.¹⁴³

¹⁴¹ Sheila Fitzpatrick, "Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times", *Stalinism: The Essential Readings*, koost David L. Hoffmann (Oxford: Blackwell Publishing, 2003), lk 159–177 (170).

¹⁴² Thomas G. Schrand, "Soviet "Civic-Minded Women" in the 1930s: Gender, Class, and Industrialization in a Socialist Society", *Journal of Women's History*, 11:3 (1999), lk 126–150 (139).

¹⁴³ Kozlova, "Solving the „Woman Question“", lk 90–91.

1.3.1. Osakonna loomine ja struktuur

1918. aasta suvel organiseerisid naisbolševikud eesotsas Kollontai, Armandi ja Klavdia Nikolajevaga üle-Venemaalise naiste kongressi, mille päevakorras olid: võita naiste toetus Nõukogude võimule; võidelda majapidamisorjuse ja moraalsete topeltstandardite vastu; luua naiste majapidamistööst vabastamiseks kollektiivsed eluruumid; kaitsta naiste tööd ja emadust; lõpetada prostitutsioon; kujundada naised ümber ning anda kommunistlikule ühiskonnale seeläbi uued liikmed.¹⁴⁴ Nende ülesannete täitmiseks töötati välja esialgne struktuur alalise naisorganisatsiooni jaoks, mis pidi põhinema delegaatide nõupidamisel ja naiskomisjonidel.¹⁴⁵

Detsembris loodi ÜKP KK käsul naiste hulgas propaganda ja agitatsiooni tegemiseks komisjonid kohalike parteikomiteede juures, mis olid otseselt parteikomitee alluvuses.¹⁴⁶ Komisjonide töö ei olnud aga oodatud tulemusi. 1919. aastal nimetati need ümber naisosakondadeks ehk *zhenotdel*ideks. Keskkomitee naisosakonnale (*Zhenotdel*) anti KK Orgbüroo ja Sekretariaadi juures nõuandev roll.¹⁴⁷ Kohalikele parteikomiteedele tehti ülesandeks luua oma naisosakonnad, mille eesmärgiks oli naisaktiivi¹⁴⁸ loomine, keda kaasata partei ja valitsuse ridadesse, ning igapäevaelu (*byt*) ümberkujundamine.¹⁴⁹

Naisosakondade alluvussuhted ei olnud nende loomisest peale adekvaatselt defineeritud. Algusest peale jäi ebaselgeks, kas kohalike osakondade töötajad saavad korraldusi tööks kohalikult parteikomiteelt või Keskkomitee naisosakonnalt. Konkreetselt ei olnud paigas ka KK osakonna roll. See nimetati küll iseseisvaks osakonnaks Keskkomitee alluvuses, kuid kuna nende rahastus tuli läbi agitatsiooni ja propagandaosakonna, siis peeti neid sageli selle allorganisatsiooniks.¹⁵⁰ Ebaselgus takistas kohalike osakondade igapäevatööd ning KK

¹⁴⁴ Stites, "Zhenotdel: Bolshevism and Russian Women, 1917–1930", lk 177.

¹⁴⁵ Wendy Z. Goldman, "Industrial Politics, Peasant Rebellion and the Death of the Proletarian Women's Movement in the USSR", *Slavic Review*, 55:1 (1996), lk 46–77 (51).

¹⁴⁶ Buckley, *Women and Ideology in the Soviet Union*, lk 65.

¹⁴⁷ Kozlova, "Solving the „Woman Question“", lk 93.

¹⁴⁸ Indrek Paavle on defineerinud aktiivi kui amorfset kogumit, mille all mõisteti kõige laiemalt lojaalset elanikkonna kihti, kes oli valmis režiimiga aktiivselt koostööd tegema. Naisaktiivi näol oli tegemist spetsiifiliselt naissoost elanikkonnaga Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950*, lk 110.

¹⁴⁹ Goldman, "Industrial Politics, Peasant Rebellion and the Death of the Proletarian Women's Movement in the USSR", lk 51.

¹⁵⁰ Barbara Evans Clements, *Daughters of Revolution: a History of Women in the U.S.S.R.* (Arlington Heights: Harlan Davidson, 1994), lk 53.

osakond funktsioneeris pigem partei abilisena, kuhu juhtivad bolševikud määrasid tööle oma naiskogulasi.¹⁵¹

Keskkomitee naisosakonnal oli kolm allosakonda. Esimene tegeles organisatsiooniliste ja instrueerimise küsimustega – suhtles kohalike parteiorganisatsioonide, ühiskondlike organisatsioonide ja ametiühingutega; korraldas naisaktiivi koosolekuid ning koostas parteiorganisatsioonidele esitamiseks resolutsioonide mustandeid. Agitatsiooni ja propaganda allosakond koostas juhendeid kohalikele naisosakondadele ja viis läbi naisaktiivi koosolekuid ning tegeles eelkõige bolševistliku ideoloogia levitamisega. Kolmas, pressiosakond, publitseeris propagandamaterjale tööks naiste hulgas ja andis välja naisteajakirju. Igas allosakonnas oli juhataja, sekretär ja instruktor. Keskkomitee naisosakonnal oli kokku viis juhatajat ajavahemikul 1919–1930: Inessa Armand 1919–1920, Alexandra Kollontai 1920–1921, Sofia Smidovich 1922–1924, Klavdia Nikolajeva 1924–1925 ja Alexandra Artiukhina 1925–1930.¹⁵²

1.3.2. Osakonna eesmärgid, ülesanded ja tegevus

Keskkomitee naistöo osakonna tegevusel oli kolm peamist eesmärki. Kõige tähtsam oli suurendada partei mõju töölis- ja talunaiste hulgas ning valgustada neid poliitika ja elu suhtes laiemalt. Teiseks tuli suurendada naiste osalust parteis, ametiühinguorganisatsioonides, kooperatiivides ja kohalikes nõukogudes. Kolmandaks eesmärgiks oli propageerida lasteasutuste ja teiste naiste elu kergendavate teenuste ja asutuste võrgu arendamist.¹⁵³ Kollontai nõustus esimese kahe eesmärgiga, kuid tema arvates pidi naisosakond juhtima tähelepanu probleemidele, mis olid soospetsiifilised (emadus, naiste töökaitse, abordi legaliseerimine) või seotud tagurlike tingimustega ja kodanliku korra jäänustega (prostitutsiooni küsimus). Ta oli ka seisukohal, et osakond pidi olema parteist sõltumatu, et viia lõpule naiste emantsipeerimine ja kaitsta nende huve.¹⁵⁴

Eesmärkide täitmiseks kasutati mitmeid meetmeid. Kohapeal korraldati naiste koosolekud, kus valiti osalejate hulgas delegaadid 3–6 kuuks. Delegaadid saadeti vaatlejate või praktikantidena erinevate asutuste (kohalikud täitevkomiteed, ametiühingud, koolid jne) tööga tutvuma, nad pidid andma naiste koosolekul oma tegevusest ülevaate ning seejärel

¹⁵¹ Lapidus, "Sexual Equality in Soviet Policy", lk 122.

¹⁵² Kozlova, "Solving the „Woman Question“", lk 93–95.

¹⁵³ Buckley, *Women and Ideology in the Soviet Union*, lk 66.

¹⁵⁴ Kozlova, "Solving the „Woman Question“", lk 94.

valiti järgmine delegaat. Kaks korda nädalas pidid toimuma delegaatide nõupidamised omavahel kogemuste vahetamiseks ning harivate loengute kuulamiseks, näiteks naise positsioonist Nõukogude ühiskonnas. Pärast seda, kui delegaatide õppeaeg läbi sai, pidid nad hakkama oma uusi teadmisi rakendama kohalike naiste eluolu parandamiseks. Arvuliselt oli delegaate küll palju (hinnanguliselt kogu tegevuse aja vältel kokku umbes kaks miljonit),¹⁵⁵ kuid nad moodustasid Nõukogude Liidu naissoost elanikkonnast kõigest murdosa. Valdavalt ei olnud naised sellisest õppemeetodist huvitatud, kuna see oli aeganõudev ning sellega ei kaasnenud mingeid hüvesid. Reeglina ei makstud isegi palka, kuigi delegaadiks olemine tähendas igapäevasest tööst loobumist.¹⁵⁶ Naised ei olnud huvitatud lisaks muudele kohustustele veel ühe tasustamata töö tegemisest. Eriti väheseks jäi huvi maapiirkondades, kus delegaadid olid peamiselt lesed ja lahutatud naised. Noored kartsid isa ja abikaasa pahameelt või potentsiaalseid kosilasi eemale peletada.¹⁵⁷

Keskkomitee naisosakond korraldas delegaatide valimiskoosolekute kõrval veel üldisi naiste konverentse. Partei perspektiivist olid need heaks vahendiks propaganda tegemiseks korraga suure hulga naiste seas. Lenini arvates olid konverentsid heaks vahendiks rahva meelsuse hindamisel ja selle mõjutamisel. Samuti kasutati neid partei liikmekandidaatide värbamiseks. Naiskonverentside eesmärk oli tuua kokku naised, kes ei olnud bolševike partei liikmed, ja tõsta nende poliitilist teadlikkust. Arutati kolme üldisemat teemat. Esimene oli alati ülevaade käesoleva hetke rahvusvahelisest ja kohalikust poliitilisest olukorrast. Teine teema oli naiste osalus sotsialismi ülesehitamisel konverentsi toimumise piirkonnas, näiteks nende roll kohalikes nõukogudes. Kolmanda teemana kirjeldati, kuidas Nõukogude võim on parandanud naiste elujärge, näiteks lasteasutuste võrgu laiendamise näol. Konverentside abil organiseeriti ka praktilist tööd, näiteks lastekodude ja haiglate olukorra kontrollimist. Konverentsid toimusid tavaliselt kohalikul tasandil, kuid sarnase ülesehituse ja eesmärgiga olid ka naiskongressid, kus oli osalejaid üle liiduvabariigi, sageli ka kaugemalt.¹⁵⁸

Kuigi naisosakonnad olid loodud partei võimuladviku käsul ning Lenin oli veendunud naistega eraldi töö läbiviimise vajalikkuses, põhjustas naisosakondade eksisteerimine ja tegevus konflikte nii parteisisest kui ühiskonnas laiemalt. Naiste organiseerimisse suhtuti vaenulikkuse, kahtlustuste ja ükskõiksusega ning sageli keelduti selles valdkonnas üldse

¹⁵⁵ Patterson, *Red „Teaspoons of Charity“: Zhenotdel, the Communist Party and Russian Women, 1919–1930*”, lk 2.

¹⁵⁶ Bridger, *Women in the Soviet Countryside*, lk 10.

¹⁵⁷ Rosenthal, “The Role and Status of Women in the Soviet Union”, lk 434.

¹⁵⁸ Buckley, *Women and Ideology in the Soviet Union*, lk 95–96.

midagi ette võtmast.¹⁵⁹ Vastuseis KK naistöo osakonna tegevusele oli tugev isegi partei naisliikmete hulgas, kes seostasid naistele eraldi tähelepanu pööramist kodanliku feminismiga ning arvasid, et meestega koos sotsialismi ehitamisega kaasneb iseenesest naiste võrdõiguslikkus.¹⁶⁰ Nende suhtumine süvendas arusaama, et naistööl on madal staatus ja õiged naiskommunistid sellega ei tegele.¹⁶¹ Osakonda süüdistati pidevalt feministlikes kalduvustes ja parteiorganisatsioonide aja ning raha raiskamises.¹⁶² Partei hirm valet tüüpi naisorganisatsiooni ees tõi kaasa selle, et kohalikud naisosakonnad allutati parteikomiteedele ning nendest said kõigest partei tööriistad. Kuigi tegelikult oli töö naiste hulgas tugevalt tsentraliseeritud, suhtuti naisosakondadesse laiemalt pigem kui mitteparteilise tööga tegelevatesse iseseisvatesse organisatsioonidesse.

Kõige tugevam oli vastuseis naistöole kohalikul tasandil. Parteikomiteed olid tõrksad naisosakondade loomisel ning tuli ette ka juhuseid, kus kohe pärast asutamist hakati organiseerima selle likvideerimist.¹⁶³ Enamik parteiorganisatsioone lihtsalt ignoreeris naisosakondi või isegi saboteeris nende tegevust. Osakonna töotajaid määrati teisele tööle, neil keelati osaleda parteikomitee koosolekutel või seal sõna võtta. Sageli ei võimaldatud neile ka vajalikke töövahendeid. Koostööst naisosakondadega keeldusid ka kohalikud nõukogud ja ametiühinguorganisatsioonid.¹⁶⁴

Keskkomitee naisosakonna puhul suutsid algaastail vähesel määral autonoomia säilitada ainult Armand ja Kollontai, kasutades selleks pigem oma isiklikku mõjuvõimu.¹⁶⁵ Üheks vähese iseseisvuse põhjuseks oli eraldi eelarve puudumine, mistõttu oldi sõltuvad Keskkomitee agitatsiooni ja propaganda osakonnast. Neil puudusid ka vahendid naiste väärkohtlemise vastu võitlemiseks, ainus võimalus oli avalik häbistamine.¹⁶⁶ Suurimaks takistavaks teguriks olid rasked majanduslikud olud kodusõja järgsel ajal, mistõttu riigi võimalused sotsiaalvaldkonda investeerimiseks olid väga väikesed. Osakonna töotajaid olid

¹⁵⁹ Samas, lk 97.

¹⁶⁰ Clements, *A History of Women in Russia*, lk 199.

¹⁶¹ Goldman, "Industrial Politics, Peasant Rebellion and the Death of the Proletarian Women's Movement in the USSR", lk 59.

¹⁶² Clements, *Daughters of Revolution*, lk 56.

¹⁶³ Buckley, *Women and Ideology in the Soviet Union*, lk 97.

¹⁶⁴ Clements, *Daughters of Revolution*, lk 56.

¹⁶⁵ Kozlova, "Solving the „Woman Question“", lk 94.

¹⁶⁶ Rosenthal, "The Role and Status of Women in the Soviet Union", lk 435.

selles suhtes realistlikud, kuna mõistsid, et tõenäoliselt peavad naised ise lasteasutuste, sööklate ja pesumajade avamiseks raha leidma ning need ka ise valmis ehitama.¹⁶⁷

1.3.3. Osakonna likvideerimine ja naissektorite loomine

Lähtudes laialdasest vastuseisust parteis ja ühiskonnas, kerkis KK naisosakonna kui ebaefektiivse organisatsiooni likvideerimine päevakorda juba 1920. aastate esimesel poolel. 1927. aastal võeti ette osakonna töö reorganiseerimine, kuna parteiprogrammi keskseks küsimuseks oli muutunud industrialiseerimine. Naisosakonna ülesandeks sai selle küsimuse propageerimine naiste hulgas, millest tulenevalt hakkasid need ametlikult dubleerima agitatsiooni ja propaganda osakonna tööd. Kohalikud parteikomiteed kasutasid seda õigustusena oma naisosakondade sulgemiseks. Ametlikult jõuti KK osakonna likvideerimiseni 1930. aasta jaanuaris seoses Keskkomitees läbiviidud suuremate organisatoorsete muudatustega.¹⁶⁸ Pärast seda kuulutas partei naisküsimuse Nõukogude Liidus lahendamaks – otsustati, et naistest olid saanud meestega võrdväärsed ühiskonna liikmed.¹⁶⁹

Keskkomitees eraldiseisva osakonna kaotamine ei tähendanud siiski naistöö lõppu. Eraldi tööks naiste hulgas loodi agitatsiooni ja propaganda osakonna alluvuses naissektor. Naissektorid asutati kohalike parteikomiteede ja suuremate ettevõtete agitatsiooni ja propaganda osakondade juurde. Need rakendati töösse parajasti toimuvates industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise kampaaniates. Linnades tuli edendada tootmist ning maal kiirendada ja tõhustada kolhooside loomist. Naisi pidi informeerima toimuvast klassivõitlusest ning neid tuli julgustada klassivaenlaste paljastamisel. Keelatud oli tegelda küsimustega, mis olid olnud naisosakondade pädevuses.¹⁷⁰ Naisi tuli kaasata poliitilistesse kampaaniatesse ning kindlustada nende osavõtt valimistel. Eesmärkide täitmise meetmed jäid endiseks – delegaatide nõupidamised ja naiste konverentsid.¹⁷¹

Parteiliikmete hulgas käsitleti Keskkomitee naisosakonna likvideerimist kui luba lõpetada igasugune naistega tehtav töö. Kohalikud parteiorganisatsioonid ignoreerisid naissektoreid

¹⁶⁷ Barbara Evans Clements, "The Utopianism of the Zhenotdel", *Slavic Review*, 51:3 (1992), lk 485–496 (494).

¹⁶⁸ Goldman, "Industrial Politics, Peasant Rebellion and the Death of the Proletarian Women's Movement in the USSR", lk 56.

¹⁶⁹ Usha, "Political Empowerment of Women in Soviet Union and Russia", lk 148.

¹⁷⁰ Goldman, "Industrial Politics, Peasant Rebellion and the Death of the Proletarian Women's Movement in the USSR", lk 69.

¹⁷¹ Buckley, *Women and Ideology in the Soviet Union*, lk 104.

sarnaselt naisosakondadele. Sinna määrati tööle kõige kogenematud töötajad, keda esimesel võimalusel edutati „paremale kohale“.¹⁷² Üldiselt ei pööratud naissektorite tööle erilist tähelepanu ja erinevate liiduvabariikide allikad mainivad neid harva. Naiste organiseerimisest keeldusid ka ametiühingud, kes ei teadnud isegi oma ettevõtte naistöliste arvu või seda millised võiksid olla nende vajadused.¹⁷³ Ajastus oli eriti halb, kuna 1930. aastate alguses toimus naiste massiline suundumine tootvale tööle. Selleks ajaks olid organisatsioonid, mis võinuks seda protsessi mingil määral mõjutada naistele soodsas suunas, juba likvideeritud.

Keskkomitee naistö osakonna sulgemisele on antud erinevaid põhjendusi. Natalia Kozlova arvates olid põhjuseks vastuolud osakonna iseseisva initsiatiivi ja partei eesmärkide vahel. Need keskendusid liialt naiste iseseisvusele ja mitte nende tähendusele sotsialistlikus süsteemis. Osakonna sulgemine oleks olnud õigustatud naisküsümuse lahendamise tõttu, kuid töö naistega jätkus teistsugusel kujul.¹⁷⁴ Naisosakond ei saavutanud naiste täielikku võrdust, ent mõnd eesmärki on need siiski täitnud, näiteks saavutati naiste valgustamine kommunismi ja parteitöö suhtes ning naised suudeti kaasata sotsialismi ehitamisse.¹⁷⁵ Wendy Goldmani hinnangul oli naisosakonna sümboolne tähendus suurem kui praktilised saavutused.¹⁷⁶ Selle mõju ulatus Nõukogude Liidu piiridest kaugemale, oma naisosakonnad asutasid ka teised kommunistlikud parteid. Teise maailmasõja järgsetel aastakümnetel organiseeriti Aafrikas, Aasias ja Ladina-Ameerikas naisosakondasid, mis kogesid sarnaseid probleeme.¹⁷⁷

¹⁷² Goldman, *Women at the Gates: Gender and Industry in Stalin's Russia*, lk 62.

¹⁷³ Goldman, “Industrial Politics, Peasant Rebellion and the Death of the Proletarian Women's Movement in the USSR”, lk 73.

¹⁷⁴ Kozlova, “Solving the „Woman Question“”, lk 105.

¹⁷⁵ Samas, lk 106

¹⁷⁶ Goldman, “Industrial Politics, Peasant Rebellion and the Death of the Proletarian Women's Movement in the USSR”, lk 47.

¹⁷⁷ Clements, *A History of Women in Russia*, lk 201.

2. NAISTÖÖ INSTITUTIONAALNE ÜLESEHITUS ENSV^s

EKP KK naistöõ osakonna eelkäijaks organisatsioonina oli Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooni osakonna juurde 1940. aasta sügisel kinnitatud naistöõ instruktori ametikoht, kus asus tööle Olga Lauristin.¹⁷⁸

Pärast Nõukogude võimu taaskehtestamist hakkas partei naistele uuesti süstemaatilisemalt tähelepanu pöörama 1945. aasta märtsis kui Tallinnas toimus ENSV I vabariiklik naiste kongress, kus osales nii parteiladvik kui ka kõrged valitsus- ning kohtuinstiitutsioonide ametnikud, nende hulgas EKP KK I sekretär Nikolai Karotamm, ÜN Presiidiumi esimees Johannes Vares ja Rahvakomissaride Nõukogu esimees Arnold Veimer. Lisaks nendele olid kohal teaduse-, kultuuri- ja meditsiinivaldkonna esindajad. Kongressi juhataja oli sotsiaalkindluste rahvakomissar Olga Lauristin.¹⁷⁹ Ettekannete teemaks oli naiste elujärje paranemine ning nende saavutused Nõukogude võimu kehtestamisest alates.¹⁸⁰ Kongressil võeti vastu läkitus kõigile ENSV naistele, kus märgiti, et „eesti naistest on kasvamas teadlikud ja aktiivsed Nõukogude ühiskonna liikmed ning kodanlikus maailmas vaid oletsenud naistest on välja koorunud elavad ja tarmukad töötajad.“ Lõpetuseks kutsuti naisi üles vajadusel töötama kõigis ametites, kuna meestööjõu puuduse tõttu ei tohtinud lakata töötamast ükski masin.¹⁸¹

Kuigi kongressi vormi ja sisu osas lähtuti 1920. ja 1930. aastatel Nõukogude Liidus naiskongresside korraldamisel väljakujunenud praktikast,¹⁸² oli esimene naiste kongress Eestis toimunud juba enne iseseisvumist, 1917. aastal Tartus. Seal osalesid 17 organisatsiooni esindajad ning võeti vastu otsuseid seoses naiste poliitiliste ja majanduslike õigustega, kuid keskenduti lisaks konkreetsematele probleemidele ja nende lahendustele. Näiteks prostitutsiooni vähendamine, inspeksioonide sisseviimine vabrikutes ja töökodades, tervist kahjustava töö lõpetamine, lastesõimede rajamine vabrikute juurde, sünnituspuhkuse võimaldamine jms. Samuti võeti vastu otsus Eesti Naisorganisatsioonide Liidu asutamiseks.¹⁸³ Seega oli kongressil palju ühist 1918. aastal toimunud üle-Venemaalise naiste

¹⁷⁸ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 244.

¹⁷⁹ *Eesti NSV esimene naiste kongress: dokumente ja sõnavõtte* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1945), lk 5.

¹⁸⁰ Mõned näited peetud kõnedest: ENSV Hariduse rahvakomissari asetäitja Haberman „Hoolitsus ema ja lapse eest Nõukogudemaal“; Tallinna rajooni arst Mitt „Sanitaarolukorrast Eestis“; kirjanik Leida Kibuvits „Naised enne ja nüüd“.

¹⁸¹ *Eesti NSV esimene naiste kongress*, lk 74–82.

¹⁸² Vaata peatükk 1.3.2.

¹⁸³ *Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja EN Liidu ... tegevusjärgust*, koost Emma Peterson jt (Tallinn: Eesti Naisorganisatsioonide Liit, 1924–1926), lk 132–137.

kongressiga, millega pandi alus naistöõ organiseerimisele Nõukogude Liidus.¹⁸⁴ Naiskonkresse korraldati regulaarselt edasi ka Eesti Vabariigis (kokku toimus neid viis, viimane 1935. aastal) ning Helmi Mäelo on neid meenutanud naiste ühistunde ja kokkukuuluvuse võimsa demonstratsioonina.¹⁸⁵ Kongressidel anti ülevaade tehtust ning arutati päevkajaliste probleemide lahendamist. Seega võib arvata, et vähemalt vormiliselt oli tegemist naiste jaoks tuttava töömeetodiga.

Võttes arvesse parteiladviku rohkete osavõttu ENSV I naiskongressist 1945. aastal, võib järeldada, et naiste kaasamine poliitikasse ning rahvamajanduse taastamisse oli muutumas prioriteetseks. Ajastusel oli oluliseks teguriks, et Teine maailmasõda polnud veel lõppenud, mistõttu naistöõjõud oli äärmiselt vajalik ressurss. Suure hulga naiste aktiveerimiseks tõstatati nende võrdõiguslikkuse küsimus, millega Nõukogude Liidus laiemalt enam aktiivselt ei tegeletud. Ametiühingute Kesknõukogu esimees Veimer ütles oma kõnes kongressil: „Naiste küsimus spetsiifilise küsimusena on Nõukogude Liidus juba ajalugu. Naisküsimusest kui spetsiifilisest küsimusest võib rääkida ainult noortes Nõukogude liiduvabariikides, nagu seda on Nõukogude Eesti.“¹⁸⁶ Naisküsimuse lahendamiseks tuli hakata eraldi naiste hulgas tööd läbi viima nii vabariiklikul kui kohalikul tasandil, milleks tuli luua vastavad institutsioonid.

2.1. EKP Keskkomitee naistöõ osakond

2.1.1. Eesmärgid ja ülesanded

Eraldiseisva naistöõ osakonna asutamise otsus võeti vastu EKP Keskkomitee bürool 18. oktoobril 1945. aastal.¹⁸⁷ Detsembri lõpus määrati osakonna juhatajaks Juliana Telman. Kokku oli ette nähtud seitse töötajat – juhataja, tema asetäitja, neli instruktorit ja kaks tehnilist töötajat.¹⁸⁸ Reaalselt nii palju inimesi kunagi tööle ei võetud, personal koosnes ainult kolmest töötajast – juhataja ja kaks instruktorit.¹⁸⁹ Tööd alustas naistöõ osakond 1946. aasta jaanuaris.¹⁹⁰

¹⁸⁴ Vaata Peatükk 1.3.1.

¹⁸⁵ Mäelo, *Eesti naine läbi aegade*, lk 151.

¹⁸⁶ *Eesti NSV esimene naiste kongress*, lk 47–49. Naisküsimuse lahendamisest Nõukogude Liidus stalinismi perioodil vaata peatükis 1.3.3.

¹⁸⁷ RA, ERAF.1.44a.1, l. 12.

¹⁸⁸ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 244.

¹⁸⁹ RA, ERAF.1.44a.1, l. 12.

¹⁹⁰ RA, ERAF.1.12a.53, l. 6.

Osakonna loomise eesmärgiks oli parandada naiste seas tehtavat poliitilist kasvatustööd ning suunata neid osalema ühiskondlikus elus. Erilist tähelepanu tuli pöörata võimalikult suure hulga naiste kaasamisele vabariigi tööstuse ja põllumajanduse arengu taastamiseks.¹⁹¹ Leiti, et selline institutsioon on nooremates liiduvabariikides vajalik, kuna seal ei mõista naised veel kõiki oma õigusi ega oska teisi olemasolevaid asutusi vajalikul määral kasutada. Naistöö osakonna ülesandeks pidi olema naisaktiivi suurendamine.¹⁹² Naistöö osakonnad olid loodud ka teiste Balti liiduvabariikide keskkomiteedes – Lätis juba 1941. aastal¹⁹³ ning Leedus sarnaselt Eestiga 1945. aastal.¹⁹⁴

Võrreldes Nõukogude Liidus varasemalt eksisteerinud naistööga tegelenud organisatsioonidega, oli EKP KK naistöö osakonnal ühiseid jooni nii ÜKP naisosakondadega kui agitatsiooni ja propaganda osakondade naissektoritega. Sarnaselt esimesega oli tegemist KK osakonnaga, mis ei olnud ühegi teise alluvuses.¹⁹⁵ Töö sisulise poole pealt oli tegemist pigem naissektoriga, kuna ülesandeks oli naiste kaasamine üldistesse partei eesmärkide täitmisesse ja see ei tegelema konkreetset naisi puudutavate probleemide lahendamisega.¹⁹⁶

2.1.2. Institutsionaalne juhtimine

Naistööga tegelevate institutsioonide asetamine Nõukogude tsentraliseeritud hierarhilisse võimustusüsteemi, mille üheks iseloomulikuks jooneks oli käsuliinide paljusus ja alluvussuhete kattuvus, on sarnaselt teiste valdkondadega suhteliselt keeruline.¹⁹⁷ Naistöö osakond kuulus küll oma tegevuse poolest propaganda ja ideoloogia valdkonda, kuid vähemalt esialgu eksisteeris eraldiseisva osakonnana.¹⁹⁸ Selle muutmine oli päevakorras juba 1948. aastal keskkomitee struktuuri reorganiseerimisel. Augustis EKP KK I sekretäri Nikolai Karotamme poolt esitatud struktuuris oli ette nähtud naistöö osakonna likvideerimine ja keskkomitee aparaati pidi jääma tööle ainult naistöö instruktor, kes kuuluks agitatsiooni ja propaganda

¹⁹¹ RA, ERAF.1.12a.53, l. 7.

¹⁹² „Parteiorganisatsioonide tööst naiste hulgas“, *Eesti Bolševik*, 5 (1951), lk 12–19.

¹⁹³ Olev Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006), lk 29, 33. Pärast sõja lõppu seda siiski ei taastatud, uuesti asutati alles 1949. aastal.

¹⁹⁴ Laima Žilinskienė, „Women’s Social Adaptation Models in Soviet Lithuania“, *The Palgrave Handbook of Women and Gender in Twentieth-Century Russia and the Soviet Union*, koost Melanie Ilic (London: Palgrave Macmillan, 2018), lk 315–330 (318).

¹⁹⁵ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 256–257.

¹⁹⁶ Vaata lähemalt peatükis 1.3.3.

¹⁹⁷ Tiiu Kreegipuu, *Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944–1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel*, magistr töö (Tartu Ülikool 2005), lk 27.

¹⁹⁸ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 256–257.

osakonna koosseisu.¹⁹⁹ See ettepanek jäeti aga rahuldamata ja naistöõ osakonna juurde kinnitati endiselt kolm vastutava töötaja kohta.²⁰⁰ Samas ei jäänud osakond restruktureerimisest täiesti puutumata. Kui KK aparaadi juhtimine sekretäride vahel ära jaotati, määrati nende töö eest vastutavaks agitatsiooni- ja propagandasekretär, esialgu Johannes Käbin ning hiljem Aleksander Kelberg.²⁰¹ Läbitöötatud materjali põhjal võib väita, et osakonna igapäevatoos muudatus ei kajastunud.

EKP KK otsuses, millega asutati KK naistöõ osakond, oli samuti ette nähtud naistöõ instruktori ametikoha loomine kõigi maakondade parteikomiteede agitatsiooni ja propaganda osakondade juurde. Linna- ja rajoonikomiteedes pidi valdkonnaga tegelemine jääma otseselt agitatsiooni ja propaganda osakonna ülesandeks.²⁰² Instruktorite puhul oli oluliseks eristuseks, et ametlikult allusid nad otse parteikomiteele ja mitte KK naistöõ osakonnale. Tegelikult kujunes olukord keerulisemaks. 1946. aastal oli täiesti tavapärane, et parteiorganisatsioone oli väga vähe, mistõttu oli KK osakond sunnitud naistöõ suunamiseks kasutama otseselt maakondade naistöõ instruktoreid ja linna naiskomisjonide esimehi.²⁰³ Edaspidi suurendas kujunenud olukord veelgi alluvusega seotud probleeme, mistõttu 1947. aastal ei olnud isegi KK naistöõ osakonna töötajad kindlad, kes peaksid naiste hulgas läbiviidavat tööd maakonnas juhtima – kas parteikomitee agitatsiooni- ja propagandaosakonna juhataja, naistöõ instruktor või hoopis maakonna naiskomisjon. Probleem oli muutunud nii aktuaalseks, et takistas väidetavalt juba naiste massilise poliitilise ja haridusalase töö arengut, mistõttu KK naistöõ osakonna instruktor Elsa Vallik pöördus selle küsimusega otse Karotamme poole.²⁰⁴

Osakonna juhataja Telman kirjutas sellest 1946. aasta aprillis Virumaa komitee sekretär Jansonile. Ta tõi välja, et EKP KK büroo on andnud partei maakonna- ja linnakomiteedele konkreetseid juhiseid tööks naiste hulgas ning rõhutas eraldi, et tööd juhib parteikomitee naistöõ instruktor või selle puudumisel agitatsiooni- ja propaganda osakonna juhataja. Telman rõhutas tungivalt, et tegemist on parteitööga, mistõttu parteikomiteed kinnitavad naistöõ instruktori tööplaani ja kuulavad perioodiliselt aruandeid nende tegevusest.²⁰⁵ Sellest

¹⁹⁹ Sarnane olukord oli 1940.-1941. aastal.

²⁰⁰ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 115–116.

²⁰¹ Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953*, lk 47.

²⁰² RA, ERAF.1.12a.53, l. 37.

²⁰³ RA, ERAF.1.44a.1, l. 13.

²⁰⁴ RA, ERAF.1.12a.53, l. 30. Olukorra parandamiseks otsustas EKP KK büroo likvideerida maakonna, linna ja rajooni naiskomisjonid, mis paraku ei lahendanud segadust.

²⁰⁵ RA, ERAF.10.8.20, l. 33–34.

hoolimata oli „juhtimine instruktori kaudu“ ikkagi mitmeti tõlgendatav. Samas kirjas esitatud naistöö läbiviimise juhend hägustab käsuliini kohe uuesti, kuna instruktoritel oli õigus anda tööjuhiseid valdade naiskomisjonidele.²⁰⁶ Aasta hiljem läks Telman ise samuti parteikomiteest mööda ja andis instruktoritele vahetult juhiseid, kuidas naiskomisjonid peavad oktoobripühadeks ettevalmistuma.²⁰⁷ Ta jätkas sama tööpraktikat ka edaspidi.

Hoolimata oma selgelt defineerimata rollist, olid instruktorid maakondades oluliseks naistöö institutsiooniks, kellest võis märgatavalt sõltuda kas ja kuidas tööd naiste hulgas läbi viidi. Rakvere linna täitevkomitee aktiivi koosolekul 1948. aasta juunis leiti, et instruktor Püve on andnud vähe juhtnöore, mistõttu seni tehtu on ebarahuldav.²⁰⁸ Siinkohal on muidugi küsitav, kas selles oli tegelikult süüdi instruktor, agitatsiooni- ja propagandaosakond või hoopis täitevkomitee sekretär. Viljandi maakonnas oli 1946. aastal samuti probleeme ebarahuldava tööga naistöö instruktori poolt, kuid siin oli põhjuseks parteikomitee sekkumine. Nimelt kasutas parteikomitee sekretär Janus instruktor Maria Limbergi valdades kõikvõimalike muude kampaaniate läbiviimisel, alates metsatöödest ning lõpetades viljavarumisega.²⁰⁹ Viljandi maakonnakomitee ei olnud ainus, kes oma instruktorit muude ülesannete täitmisel kasutas. 1946. aastal oli Läänemaa instruktor Abramova kuuest ametikohal töötatud kuust olnud rohkem kui kolm kuud viljavarumise volinikuks valdades.²¹⁰ Tuli ette ka olukordi, kus maakondades ei olnud üldse instruktoreid ning töö seisis täielikult, näiteks 1947. aastal Pärnumaal.²¹¹ Selle põhjal võib järeldada, et naistööd peeti teisejärguliseks.

Naistööd juhiti maakondades läbi agitatsiooni ja propagandaosakonna kuni 1949. aastani, mil parteikomiteede juurde loodi eraldi naistöö osakonnad (alates 1950. aastast rajoonikomitee naistöö osakond).²¹² Töö sisulist poolt see ümberkorraldus tegelikult ei muutnud, kuna osakonna ainsaks alaliseks töötajaks jäi juhataja ning ülejäänud töö pidid ära tegema koosseisuvälised instruktorid.²¹³ Endise töökorralduse jätkumist soosis ka samade inimeste nimetamine uuele ametikohale. Virumaal näiteks jätkas eelpoolmainitud Püve, kes oli olnud naistöö instruktor alates 1945. aastast, oma senist tööd – esialgu Viru maakonnakomitee

²⁰⁶ Naiskomisjonidest on täpsemalt juttu edaspidi.

²⁰⁷ RA, ERAF.1.12a.17, l. 5–7.

²⁰⁸ RA, ERAF.10.12.104, l. 15.

²⁰⁹ RA, ERAF.19.5.97, l. 14–18.

²¹⁰ RA, ERAF.1.4a.70, l. 43.

²¹¹ RA, ERAF.1.12a.53, l. 28.

²¹² RA, ERAF.10.13.14, l. 15.

²¹³ RA, ERAF.4897.7.16, l. 1–3.

naistöö osakonna juhatajana ning hiljem Väike-Maarja rajoonikomitees.²¹⁴ Koosseisuvälised instruktorid olid naistöö läbiviimisel vähemolulised, kuna neid mainitakse EKP KK naistöö osakonna ja naiskomisjonide tööaruannetes kokku vaid paaril korral ning sedagi seoses asjaoluga, et neid pole komplekteeritud.

Naistöö osakondade loomine ei lahendanud segaseid alluvussuhteid ja probleeme töö juhtimisel, kuigi vahepeal oli EKP KK büroo vastu võtnud otsuse, millega kohustas parteikomiteede kõiki osakondi tegelema naiste töö küsimusega.²¹⁵ Selle otsuse täitmata jätmise pärast kutsuti KK büroole aru andma²¹⁶ Viljandi maakonnakomitee sekretär Mihhejev, kellele heideti ette naiste töö juhtimise jätmist täielikult naistöö osakonnale. Talle tehti ülesandeks oma parteiaparaadi töö kiiremas korras ümber korraldada ja pöörata rohkem tähelepanu sellele, kuidas partei algorganisatsioonide sekretärid maakonnas naistööd juhivad. Lisaks tuli kiiremas korras nimetada ametisse naistööga tegelevad mittekoosseisulised instruktorid.²¹⁷ Mihhejev esitas oma vigade parandamise kohta kümneleheküljelise aruande naistöö osakonna tegevusest ning ülevaate milliste valdade parteiorganisatsioonid naistööga on tegelenud. Instruktorid olid tal siiski jätkuvalt tööle võtmata.²¹⁸ Seega ei olnud tegelikult midagi muutunud.

Rajoonikomitee naistöö osakonnad likvideeriti 1954. aastal põhjendusega, et parteiorganisatsioonid olid nüüd lõpuks valmis iseseisvalt juhtima tööd naistega.²¹⁹ See osutus aga liiga optimistlikuks prognoosiks, kuna eelneval aastal kajastus rajoonidest saadetud tööaruannetes jätkuvalt läbiva probleemina, et parteiorganisatsioonid ei pööra naistöö juhtimisele piisavalt tähelepanu. Rakvere rajoonikomitee sekretär Kaskmani andmetel ei olnud 1955. aasta jooksul kordagi naistöö küsimusi arutatud ei bürool ega pleenumil, samuti poldud läbi viidud ühtegi naiste koosolekut. Ainult mõned üksikud parteialgorganisatsioonid (ETKVL Tööstuskombinaadi, Lihakombinaadi ja Vinni sovhoosi) juhtisid naiskomisjonide tööd rahuldavalt – kinnitasid tööplaaned ning kuulasid komisjoni esimehe aruandeid.²²⁰ Arvestades, et parteiorganisatsioonid olid naistega töö algusest peale igal võimalusel naistöö instruktorite või osakonna ülesandeks jätnud, ei olnud üllatav, et

²¹⁴ RA, ERAF.4009.2.104, l. 41.

²¹⁵ „Meetmete kohta vabariigi naiste töö parandamiseks“, 4. juuni 1949.

²¹⁶ Tegemist oli levinud töömeetodiga, kus ühe asutuse puuduliku töö kritiseerimise näitel anti konkreetseid juhiseid vigade ja puuduste parandamiseks ka kõigile teistele. Vt Indrek Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950*, lk 202.

²¹⁷ RA, ERAF.19.5.283, l. 5–6.

²¹⁸ Samas, l. 11–21.

²¹⁹ RA, ERAF.1.131.11, l. 3.

²²⁰ RA, ERAF.1.99.10, l. 28–31.

pärast osakondade likvideerimist jäi süstemaatiline töö naiste hulgas soiku ning sõltus suuresti konkreetse parteilase huvist selle vastu.

2.1.3. Kaader

Nõukogude Liidus olid kaadriküsimused oluliseks teemaks kõigis valdkondades.²²¹ Selle poolest ei olnud erandlikud ka naistööga tegelevad institutsioonid. Käesolevas töös käsitletud ajaperioodil oli naistöö osakonna juhataja EKP Keskkomitees ainus naistele kättesaadav juhtiv töökoht, kuna mehe määramine sellele kohale ei olnud mõeldav. Rohkem oli naisi osakonna juhataja asetäitjate, sektorijuhatajate ning propaganda ja põllumajanduse osakonna instruktorite hulgas.²²² Kogu KK aparaadist moodustasid naised umbes veerandi.²²³ Naistöö osakonna kaadrist on käesoleva uurimistöö seisukohalt kõige olulisemal positsioonil juhataja, neid oli tegutsemise aja kestel kolm: aastatel 1945–1952 Juliana Telman, aastatel 1952–1953 Alviine Konno ja aastatel 1954–1956 Ida Jürna.²²⁴

Juliana Telman²²⁵ sündis 1901. aastal Tallinnas töölisperekonnas. Alghariduse omandas ta ministeeriumikoolis, pärast mida oli maal karjane ja taluteenija.²²⁶ 1916. aastal asus Telman Balti manufaktuuris tööle keträjana, mida edaspidi nimetas oma peamise ametina.²²⁷ Kommunistliku liikumisega ühines ta 1918. aastal – jagas lendlehti vabrikus ja tänaval ning oli põrandalaluste kommunistide sidepidajaks.²²⁸ EKP liikmeks võeti Telman 1920. aastal, kaks aastat hiljem vahistati ta Viktor Kingissepa varjamise eest, mille eest määrati eluaegsele sunnitööle.²²⁹ Vanglas veetis Telman kokku 16 aastast, kust vabanes alles 1938. aastal üldise amnestiaga.²³⁰ Tema edasine parteikarjäär toimus komsomoli ja ametiühingu liinis. Pärast 1940. aasta juunipööret töötas Telman ELKNÜ keskkomitee kaadrite sekretärina, Nõukogude tagalas jätkas ta komsomolitööd. Eestisse naastes oli Telman ametis ENSV AÜ Kesknõukogu esimehe asetäitjana, seejärel määrati ta 1945. aastal EKP KK naistöö osakonna juhatajaks.²³¹

²²¹ Olev Liivik, *Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng ja kaadrid 1940–1953* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014), lk 127.

²²² Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953*, lk 122.

²²³ Samas, lk 119.

²²⁴ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 273.

²²⁵ Nimekujuna esineb arhiivimaterjalides ka Juliana Tellmann.

²²⁶ RA, ERA.R-3.12.273, l. 5.

²²⁷ RA, ERA.R-3.12.62, l. 1.

²²⁸ RA, ERAF.1.6.3733, l. 6.

²²⁹ RA, ERA.R-16.3k.1689, l. 8–9.

²³⁰ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 618.

²³¹ RA, ERA.R-3.12.62, l. 3.

1951. aasta mais arutati EKP KK bürool Erna Viski kaebust Telmani peale seoses sõnavõtuga venelaste ebaviisakusest ja madalast kultuuritasemest võrreldes eestlastega. Süüdistusega seoses tuli jutuks, kuidas Telman ja Karotamm olid sõja ajal Venemaal koole külastanud, mida Telman aga kategooriliselt eitas.²³² Aasta lõpuks oli tema viimase kümne aasta natsionalistlike väljaütlemiste kohta koostatud terve nimekiri, mille kandvaks ideeks oli kuidas Eesti kommunistid peaksid Eesti asja oma äranägemise järgi ajama. Samuti olevat ta kurtnud kohalike kommunistide ja kultuuriinimeste tagakiusamise üle.²³³ Telman vabastati ametist 21. septembril 1952. aastal seoses süüdistusega kodanlikus natsionalismis ning suunati tööle Tallinna linnakomiteesse.²³⁴ Lähtudes Telmanile omistatud eestimeelsete sõnavõtude arvust, oli tema vastu esitatud süüdistustel ilmselt alust. Samas viitab Karotammega seostamine, et vallandamise laiem kontekst oli 1950. aasta EKP märtsipleenumil alanud kaadri puhastamise kodanlikest natsionalistidest jätkumine Keskkomitees.²³⁵ Parteist Telmanit siiski välja ei visatud, kuid tema parteikarjäär oli lõppenud. Aastatel 1952–1961 oli Telman ametis ENSV Riikliku Loodusmuuseumi direktorina, kust ta halveneva tervise tõttu penisonile läks.

Telman valiti korduvalt ENSV ja NSVL ÜN saadikuks, mis oli ebatavaline, kuna valdavalt ei kuulunud naised rohkem kui ühte koosseisu.²³⁶ Samuti oli talle NSVL ÜN Presiidiumi poolt määratud ka mitmeid autasusid – Lenini ja Tööpunalipu orden ning medal „Vapra töö eest Isamaasõja päevil“.²³⁷ Ta abielus kommunist Ivan Kerroga ning 1946. aastal lapsendasid nad tütre, kes oli sõjas orvuks jäänud.²³⁸ Telman üritas korduvalt oma haridusteed jätkata. Aastatel 1940–1941 ja 1946–1947 õppis ta Leninismi Õhtuülikoolis, mida küll kummalgi korral ei lõpetanud.²³⁹ Keskkooli lõpetas ta 52-aastasena 1953. aastal.²⁴⁰

ELNKÜ KK sekretär Tarkpea kirjeldas Telmani kui kogunud põrandaalust töötajat, kes saab oma tööülesannetega hästi hakkama.²⁴¹ ENSV Kultuuriministeeriumi kõrgemad ametnikud kiitsid Telmani organiseerimisoskusi ning leidsid, et tänu temale on Loodusmuuseumi töö

²³² RA, ERAF.1.217.3, l. 12–13.

²³³ Samas, l. 22–27.

²³⁴ Samas, l. 28–30.

²³⁵ Olev Liivik, „Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Kas venelased ja Venemaa eestlased saavutasid võidu „juunikommunistide“ ja „korpusemeeste“ üle?“, *Tuna*, 1 (2010), lk 55–69 (55).

²³⁶ Olev Liivik, „Eeskujulik kvoodipõhine “rahvaesindus”? Eesti NSV Ülemnõukogu saadikute koosseis 1940. aastatest kuni 1980. aastate lõpuni“, lk 89–118 (100).

²³⁷ RA, ERA.R-3.12.273 l. 2–4.

²³⁸ RA, ERA.R-16.3k.1689, l. 7.

²³⁹ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 618.

²⁴⁰ RA, ERA.R-1797.3k.779, l. 2.

²⁴¹ RA, ERAF.1.6.3733, l. 10.

märkimisväärselt paranenud. Samuti olevat ta olnud armastatud kaastöötajate hulgas.²⁴² EKP Keskkomitees töötamise ajast Telmani toimikutes iseloomustused puuduvad, seega ei ole võimalik hinnata, kuidas suhtuti tema töösse naistöo osakonna juhatajana. Olev Liivik on arvanud, et Telmani asemel oleks võinud naispropagandat suunata ka mõni haritum naine, seoses tema hoiakute ja väljaütlemistega on Telmanit peetud küllaltki ebamugavaks isikuks.²⁴³

Üheks põhjuseks, miks Telman naistöo osakonna juhataja ametisse määrati, olid propagandistlikud eesmärgid. Ta esindas Lenini ideed, et iga köögitüdruk võib riiki valitseda. Telman oli pärit töölisperekonnast, madala haridustasemega, olnud Eesti Vabariigis poliitvang ning seejärel saanud NSVL Ülemnõukogu saadikuks ja määratud tööle juhtivalte partei ametikohale. Tegemist oli nõukoguliku tuhkatriinulooga, mida kasutas agaralt ära propagandakirjandus.²⁴⁴

Pärast Telmani vallandamist asus KK naistöo osakonna juhataja ametisse Alvine Konno, kes oli sündinud 1901. aastal Eestis, kuid kolis 1914. aastal perega Venemaale. Hariduselt oli ta tehnikumidiplomiga loomakasvatuspetsialist, 1952. aastal omandas samal erialal ka kõrghariduse.²⁴⁵ ÜKP liikmeks astus ta 1940. aastal. Erinevatel erialastel ametikohtadel töötas Konno kuni 1942. aastani, mil sai alguse tema parteikarjäär Tutajevi rajoonikomitee instruktorina.²⁴⁶ Eestisse tagasi tuli ta 1945. aastal ning töötas järgmised neli aastat EKP KK põllumajandusosakonnas instruktorina, kus tõestas ennast eduka parteitöötajana. Järgnevad ametikohad olid Harju maakonnakomitee I sekretär, Kose rajoonikomitee I sekretär ning Tallinna oblastikomitee sekretär.²⁴⁷ Seejärel töötas Konno veidi üle aasta EKP KK naistöo sekretärina, seejärel määrati ta parteilise juhtimise tugevdamiseks Rapla rajoonikomitee I sekretäri kohale.²⁴⁸

Kolleegid hindasid Konnot kui kogenud parteitöötajat ja energilist ning võimekat seltsimeest.²⁴⁹ EKP KK III sekretäri Villem Kuusiku andmeil tegeles Konno süstemaatiliselt oma ideelis-poliitilise ja erialase kvalifikatsiooni tõstmisega, osales aktiivselt parteitöös ning

²⁴² RA, ERA.R-1797.3k.779, l. 6–8.

²⁴³ Liivik, *Eestimaa kommunistliku Partei keskkomitee aparaat 1945–1953*, lk 115.

²⁴⁴ A. Gratševa, *Nõukogude naine on Nõukogude Liidu täieõiguslik kodanik* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946), lk 48–50.

²⁴⁵ RA, ERAF.1.6.6391, l. 27.

²⁴⁶ Samas, l. 31.

²⁴⁷ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 486.

²⁴⁸ RA, ERAF.1.6.6391, l. 60.

²⁴⁹ Samas, l. 18.

tal oli autoriteeti nii partei, nõukogude kui ka sovhooside töötajate hulgas.²⁵⁰ Konnoga oli rahul ka Käbin, kes leidis 1952. aastal, et ta lahendab õigesti poliitilisi ja majanduslikke probleeme, mistõttu oli Kose rajoon eelneval aastal vabariigis esirinnas.²⁵¹ Ainsa puudusena toodi esile, et Konnol oli raskusi partei otsuste ja dokumentide eelnõude õigeks ajaks ettevalmistamisega.²⁵² 1957. aastal juhiti Konno tähelepanu korduvalt asjaolule, et rajooni majanduspoliitiline juhtimine oli ebarahuldav, mistõttu ta vabastati ametist aasta lõpus. Seejärel läks Konno penisonile. Ta valiti 1950. aastatel korra ENSV ÜN ja NSVL ÜN saadikuks.²⁵³

Viimaseks KK naistöo osakonna juhatajaks määrati 1954. aastal Ida Jürna, kes oli Konnost ja Telmanist 14 aastat noorem ning Venemaal Velikije-Luki kubermangus sündinud eestlane, kelle vanemad oli talupojad.²⁵⁴ Jürna oli kõrgharidusega pedagoog, samuti lõpetas ta ÜKP KK juures asuva Kõrgema Parteikooli Moskvast.²⁵⁵ Aastatel 1936–1944 töötas ta erinevates liiduvabariikides keskkooli õpetaja ja õppealajuhatajana. ÜKP liikmeks sai ta 1940. aastal ning esimene parteiline ametikoht oli 1944. aastal Ploskoško rajoonikomitee haridusosakonna pedagoogilise kabineti juhataja. 1945. aastal suunati ta Eestisse, kus töötas kaks aastat EKP Saare maakonnakomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhatajana. Enne naistöo osakonna juhataja kohale määramist jõudis ta veel olla ametis Nõmme rajoonikomitee I sekretärina, EKP KK agitatsiooni- ja propagandaosakonna lektorite grupi juhina ning KK teaduse ja kõrgemate õppeasutuste ning teaduse ja kultuuri osakonna juhataja asetäitjana.²⁵⁶

Pärast KK naistöo osakonna sulgemist määrati Jürna uuesti KK agitatsiooni- ja propagandaosakonna lektorite grupi juhiks, millises ametis töötas kuni 1963. aastani.²⁵⁷ Viimaseks ametikohaks jäi ENSV Rahvakontrolli komitee inspektor, kust ta 1975. aastal penisonile läks.²⁵⁸ Aastatel 1955–1963 oli Jürna ENSV ÜN saadikuks. Käbin on Jürnat iseloomustanud kui energilist parteitöötajat, kellel on hea organiseerimisoskus ja teoreetilised teadmised kommunismist ning tegu on kogunud propagandistiga. Samuti juhtis Jürna oskuslikult KK lektorite grupi tegevust.²⁵⁹ EKP KK II sekretär Leonid Lentsmani arvates oli

²⁵⁰ Samas, l. 29–30.

²⁵¹ Samas, l. 39.

²⁵² Samas, l. 50–52.

²⁵³ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 486.

²⁵⁴ Samas, lk 463.

²⁵⁵ RA, ERA.R-2158.2k.85, l. 6.

²⁵⁶ RA, ERAF.1.6.10996, l. 38.

²⁵⁷ Samas, l. 50.

²⁵⁸ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 486.

²⁵⁹ RA, ERAF.1.6.10996, l. 41–42, 50.

Jürna järjekindel ja hea suhtleja, kuid tagasihoidliku käitumisega.²⁶⁰ Sarnaselt Telmani ja Konnoga ei ole iseloomustustes antud hinnangut Jürna tegevusele KK naistöö osakonna juhatajana.

Kõik kolm osakonnajuhatajat erinesid üksteisest päritolu, haridustaseme ja karjääritee poolest. Telman oli kogenud põrandaalune töötaja, Konno kõige edukam parteitöös ja tõusis rajoonikomitee sekretärina neist kõrgeimale ametikohale. Jürna oli kõige haritum ning omas propagandatöök kõige paremat ettevalmistust ja suuremat kogemust. Sellest lähtudes oleks pidanud Jürna juhatajana edukam olema, kuid paraku olid olud tema ametisse asumise ajaks palju muutunud ning tööl naistega ei olnud võrreldes Telmani või isegi Konno ametiajaga enam samaväärset tähtsust. Osakonna kõige aktiivsem tegutsemine toimus Telmani ajal, kuna see oli aastate lõikes kõige pikem ning sel ajal oli naistöö vabariigis võrreldes järgnevate aastatega olulisem. Samas võib oletada, et võrreldes teistega oli Telmani jaoks osakonnajuhataja ametil suurem tähtsus, kuna see jäi tema parteikarjääri kõige olulisemaks ametikohaks. Jürna ja eriti Konno jaoks oli pigem tegemist ühe astmega karjääriredelil.

2.1.4. Naispoliitika elluviimine

EKP KK naistöö osakond oli naistööd puudutavates küsimustes vahendajaks EKP KK ja madalamate parteiorganisatsioonide vahel. Sellest tulenevalt toimus osakonna töö kahel suunal – keskkomiteele esitati aruandeid kohtadel tehtud tööst ning maakonna ja rajooni parteikomiteedele edastati juhiseid sellealase töö läbiviimiseks.

Aruannete koostamine

Aruannete koostamisel oli Nõukogude võimule omastelt kesksel kohal kontrollimine.²⁶¹ KK naistöö osakonna ülesanne oli koostada ülevaade sellest, milline oli vabariigis tervikuna naiste hulgas tehtava töö olukord ning esitada see KK I sekretärile (mõningatel juhtudel ka KK büroole, pleenumile või parteikongressile).

Aruandlust oli erinevat tüüpi. Kõige levinum, mida koostati regulaarselt iga kuu, põhines maakondadest/linnadest/rajoonidest kindla malli järgi saadetud aruannetest, mis varieerus mõningal määral sõltuvalt partei päevakorras olnud temast, kuid üldjoontes oli aastate lõikes sarnane. Rutiinselt tuli esitada statistilisi andmeid naiste osaluse kohta ühiskondlikus elus.

²⁶⁰ Samas, l. 46.

²⁶¹ Kreegipuu, *Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944–1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel*, lk 37.

Tegevuse jooksul tuli läbivalt esitada andmeid tegutsevate naiskomisjonide ja nende liikmete arvu kohta. Lisaks toodi ülevaade parimate ja halvimate naiskomisjonide tegevusest ning näiteid tööeesrindlastest.²⁶² Tavapäraseks teemadeks oli naiste esindatus partei- ja nõukogude organisatsioonides, eriti juhtivatel kohtadel, ning osalus poliitharidusvõrgus.

Seoses kollektiviseerimisega oli alates 1948. aastast üheks peamiseks teemaks naiste osalus kolhooside juhtimisel. Iga kuu tuli esitada andmed selle kohta, kui palju naisi on kolhoosi esimehed, esimehe asetäitjad, revisjonikomisjoni liikmed, põllundusbrigaadi brigadirid, karjafarmide juhatajad jne.²⁶³ Järgnevatel aastatel lisandus statistika sellest, mitu naist töötas traktoristina, traktoribrigaadi brigadirina ja kombainerina ning laiemalt naispõllumajandusspetsialistide koolitamine – st kui palju naisi õppis põllumajandusele- ja mehhaniseerimisele spetsialiseerunud koolides ja kursustel.²⁶⁴ Lisaks naiskomisjonide ja naiskaadrite ettevalmistamisele, oli kolmandaks suuremaks teemavaldkonnaks kolhooside ja sovhooside lasteasutused.²⁶⁵ Aruannete sisust on täpsemalt juttu järgmistes peatükkides.

Aruannete õigeaegne koostamine oli üheks läbivaks probleemiks naistöös osakonna igapäevatöös. Parteikomiteed hilinesid pidevalt aruannete saatmisel kuigi osakonna töötajad saatsid selle kohta korduvalt märgukirju.²⁶⁶ Naistöös instruktor Elsa Vallik, uurides 1948. aastal naiskomisjonide ümbervalimise protsessi kulgemise kohta, sai maakondadest ja linnadest väga erinevaid vastuseid. Hiiumaalt saabus aruanne kahenädalase hilinemisega, Kohtla-Järvelt ei saadetud üldse midagi ning Järvemaal põhjendati tegemata tööd täiskohaga naistöös instruktori puudumisega. Läänemaa parteikomitee sekretär pahandas, et teda selle teemaga tüüdatakse, kuna tal on palju tähtsamate asjadega vaja tegeleda.²⁶⁷ Enamasti oli saatmata aruannete põhjuseks asjaolu, et tegevus, mille kohta aruandlust küsiti, oli lõpule viimata. Hoolimata sellest, et küsimustikud olid väga põhjalikud ning eeldasid konkreetseid näiteid, olid saadetud vastused enamasti väga üldsõnalised.

Sia valdkonda võib liigitada veel aruanded naistöös üldisemalt olukorrast vabariigis, mille põhjal EKP KK sekretärid koostasid oma kõnesid. Käbinile esitati selline aruanne ettekandeks 1953. aasta KK septembripleenumil²⁶⁸ ja EKP IX kongressil 1956. aasta

²⁶² RA, ERAF.1.12a.34, l. 7.

²⁶³ RA, ERAF.19.5.383, l. 35–33.

²⁶⁴ RA, ERAF.1.44a.1, l. 43.

²⁶⁵ RA, ERAF.1.99.5, l. 16–18.

²⁶⁶ RA, ERAF.1.12a.32, l. 27.

²⁶⁷ RA, ERAF.1.12a.53, l. 76–81.

²⁶⁸ RA, ERAF.1.99.3, l. 3–7.

jaanuaris.²⁶⁹ Nende kahe aruande puhul on oluliseks tähelepanekuks, et hoolimata mitmeaastasest vahest, on nende sisu väga sarnane,²⁷⁰ mis ühelt poolt on tingitud aruannete formaalsusest, teisalt ei olnud naistega töös erilisi arenguid toimunud.

Eraldi dokumendiliigiks olid KK naistöõ osakonna enda tegevust kajastavad aruanded. Neid koostati konkreetse ürituse organiseerimise, näiteks maakonna naistöõ instruktoritele korraldatud seminaride, kohta.²⁷¹ Tehti ka kokkuvõtted, mis sageli hõlmasid mitme aasta jooksul tehtud tööd, andsid ülevaate osakonna töökorraldusest ning parteikomiteedele osutatud abist.²⁷²

Osakonna teine peamine töösuund oli naistega tehtava töö juhendamine. Siin kasutati mitmeid erinevaid töömeetodeid, millest peamised olid seminaride, nõupidamiste ja loengute korraldamine, kirjalike tööjuhiste koostamine ja nende täitmise kontrollimine, samuti vahetu instrueerimine. Millist konkreetset meetodid kasutati, sõltus peamiselt sellest kui suurt tähelepanu naisküsimusele parasjagu pöörati ning vähemal määral osakonna töötajate enda aktiivsusest ja muudest teguritest.

Kongresside, nõupidamiste ja seminaride korraldamine

Seminaride ja nõupidamiste korraldamine oli Nõukogude tööpraktikas väga levinud instrueerimise meetod, mida rakendati paljudes valdkondades. Neid tuli organiseerida rohkelt ning see pidi kajastuma ka tööplaanides ja -aruannetes.²⁷³ Tegemist oli töömeetodiga, mida olid kasutanud mitmed varasemad naistöõ institutsioonid Nõukogude Liidus juba aastakümneid.

EKP KK naistöõ osakond organiseeris üritusi mitmel eri tasandil. Kõige mastaapsemad olid ülevabariigilised nõupidamised ja konverentsid, mida korraldati koostöös parteiorganisatsioonide ja valitsusasutustega, peamiselt agitatsiooni ja propaganda valdkonnast.²⁷⁴ Selliseid üritusi toimus kolmel korral: ENSV vabariiklik naisaktiivi nõupidamine 1946. aasta mais, II vabariiklik naiskongress 1948. aasta märtsis ning I naiskolhoosnike konverents 1949. aastal.

²⁶⁹ RA, ERAF.1.131.11, l. 3–15.

²⁷⁰ Mõlemat kõnet alustab Käbin sõnadega, et viimasel ajal on rajoonide parteiorganisatsioonid hakanud rohkem tähelepanu pöörama tööle naiste seas, seejärel toob nende kohta näiteid ning kogu ülejäänud ettekanne koosneb valdavalt töös esinevate puuduste esile toomisega.

²⁷¹ RA, ERAF.1.4a.70, l. 42–45.

²⁷² RA, ERAF.1.12a.53, l. 63–64.

²⁷³ Valla parteiorganisatsioonide töö juhtimisest täpsemat Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950*, lk 200–204.

²⁷⁴ RA, ERAF.10.12.100, l. 1.

Vabariikliku naisaktiivi nõupidamise eesmärk oli selgitada naiskomisjonide ja naisaktiivi ülesandeid uue stalinliku viisaastaku plaani täitmisel ning sellest võtsid osa maakondade ja linnade naistöõ instruktorid; maakondade, linnade, valdade, külade, käitiste ja asutuste naiskomisjonide esimehed ja liikmed; naisteadlased; tööeesrindlased; linna ja maa naisintelligents; eesrindlikud maanaised jne.²⁷⁵ Avakõne pidas 1946. a. naistöõ osakonna juhataja J. Telman. Sõna võttis ka Nikolai Karotamm, kes kutsus üles naisi oma muredega Telmani või isiklikult tema poole pöörduma ning lubas, et kõigi probleemidega tegeletakse.²⁷⁶ Laias plaanis oli tegemist samasuguse propagandaüritusega nagu oli olnud aasta varem toimunud I vabariiklik naiskongress. 1948. a. II naiskongressi päevakorras oli keskseks naiste roll kõigis ENSV ühiskondliku ja majanduselu valdkondades.²⁷⁷

1949. aasta esimene naiskolhoosnike konverents oli keskkomitee jaoks päevapoliitilisest olukorrast tulenevalt sedavõrd oluline, et selle organiseerimisel kirjutasid Karotamm ja Käbin isiklikult parteiorganisatsioonide sekretärile, et kindlustada piisaval arvul naiskolhoosnike osavõtt konverentsist.²⁷⁸ Karotamm nõudis iga valla andmeid kõige paremini töötavate naiste kohta, mis pidid olema õiged ja põhjalikud, et vältida sakslaste käsilaste ja muude kahtlaste isikute sattumist nende hulka. Samuti huvitus ta halvasti töötavatest kolhoosidest, et juhtida tähelepanu puudustele nende töös. Näitamaks kolhoosikorra paremust naiste jaoks pikemas plaanis, palus Karotamm sekretäridelt täpsustavalt veel fakte paari üksiktaluniku kehv- või kesktalu perenaise või -tütre kohta, kes nüüd tahavad kolhoosi astuda.²⁷⁹ Nagu eelpool mainitud, oli selliste aruannete koostamine tavapäraselt naistöõ osakonna ülesanne.

Konverentsi teemaks laiemalt oli naiste osatähtsus küla sotsialistlikul ümberkorraldamisel. Samuti kutsuti osalejaid üles võitlema klassivaenlaste ning kolhoosikorra õõnestajate vastu.²⁸⁰ Osalejaid oli ka väljastpoolt Eestit. Läti NSV Ülemnõukogu saadik pidas kõne läti naiste aktiivsest osalemisest kolhoosielust ning sellest kuidas neil on juba 95 naist kolhoosi esimeesteks saanud.²⁸¹ See number võib tunduda suurena, kuid tegelikult hõlmab see ainult 2% kolhoosi esimeestest. Eestis oli 1949. aastal vastav arv 170, mis moodustas umbes 5,7%

²⁷⁵ *Eesti NSV vabariiklik naisaktiivi nõupidamine 11.–12. mail 1946* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946), lk 3.

²⁷⁶ Samas, lk 42–52.

²⁷⁷ RA, ERAF.1.12a.53, l. 60.

²⁷⁸ RA, ERAF.10.13.23, l. 106.

²⁷⁹ RA, ERAF.1000.1.2407, l. 72–73.

²⁸⁰ *Eesti NSV naiskolhoosnikute esimene konverents: kõnesid ja sõnavõtte* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950), lk 11–26.

²⁸¹ *Eesti NSV naiskolhoosnikute esimene konverents*, lk 42–43.

esimeestest.²⁸² See oli Lätiga võrreldes mitu korda suurem, kuid osakaaluna oli ikkagi väike. Numbritega manipuleerimine oli tavaline praktika – naiste saavutuste rõhutamiseks esitati nende absoluutarv erinevates ametites, eriti juhtivates, kuid harva räägiti võrdlustest, mis avanuks kui väikese osa need üldarvust moodustasid.²⁸³

Sagedamini korraldas EKP KK naistöõ osakond instrueerimisseminare ja nõupidamisi Tallinnas. Esialgu kutsuti kokku maakondade naistöõ instruktorid ning maakondade ja linnade naiskomisjonide esimehed, hiljem maakondade ja rajoonide naistöõ osakonna juhatajad. 1947. aasta aprillis olid seminari kavas loengud poliitilistel ja majanduslikel (NSVL rahvamajanduse taastamise ja arendamise viisaastaku plaan 1945–1950, rahvusvaheline olukord) ning konkreetsemalt naisi puudutavatel teemadel (paljulapseliste emadele riikliku toetuse maksmise kord, tööst naiste seas). Loengutele lisaks kuulati aruandeid maakondade instruktorite tööst ning jagati näpunäiteid konkreetseks tööks.²⁸⁴ Aastate jooksul jäi seminaride sisu ja ülesehitus samaks. Lisandusid kollektiviseerimisega seonduvad teemad nagu kolhoosiehitus ja klassivõitlus külas ning kolhoosides lasteaedade avamine.²⁸⁵ Seminarid toimusid reeglina korra kvartalis kuni 1951. aasta lõpuni, hilisemates naistöõ osakonna tööaruannetes neid enam ei esine, mis annab alust arvata, et neid enam ei korraldatud. Põhjuseks võiks pidada osakonnajuhataja vahetumist, kuid arvestades, et Telman oli ametis ka enamuse 1952. aastast, siis tundub see vähetõenäoline.

Töö juhendamine kohapeal

Lisaks oma valdkonna töötajate Tallinnasse kutsumisele, käisid EKP KK naistöõ osakonna töötajad kohapeal seminare ja nõupidamisi korraldamas ning tööd juhendamas. Nõupidamiste teemad kohtadel olid üldjoontes samad kui keskkomitees läbi viidud nõupidamistel. Naisaktiivi kohtumisi organiseeriti maakonna- ja linnakomiteede juures ning valdades ja asutustes. Aastatel 1947–1948 käidi maakondades ja linnades 32 korral, millest järeldub, et keskmiselt jõuti ühte maakonda kahe aasta jooksul 3–4 korral, seega suhteliselt harva. Saaremaad ja Võrumaad külastati selle aja jooksul kumbagi ainult ühel korral. Seal korraldatud seminaride teemaks oli naiskomisjonide töö parandamine ning naiste roll kõigi

²⁸² RA, ERAF.1.12a.53, l. 94–100.

²⁸³ KK naistöõ osakonna koostatud aruannetes protsente arvatati harva, kuid üldarv võrdluseks oli enamasti olemas.

²⁸⁴ RA, ERAF.1.4a.70, l. 42–45.

²⁸⁵ RA, ERAF.1.44a.1, l. 44.

käesoleval perioodil eesseisvate poliitiliste ja majanduslike ülesannete täitmisel.²⁸⁶ Järgnevalt on maakonna/rajooni- ning linnakomiteede külastuste arv isegi mõneti tõusnud, 1949. aasta algusest 1951. aasta märtsini oli see 63 korda.²⁸⁷ Tööaruannete põhjal külastasid osakonna töötajad veel 1955. aastal 22 rajooni ning kõiki suuremaid linnu – seega kasutati instrueerimismeetodit kogu osakonna tegutsemise kestel.²⁸⁸

Isiklikult juhendamas käimine oli küll KK naistöo osakonna töötajate jaoks regulaarne tegevus, kuid parteiorganisatsioonide arvates ei toimunud see piisavalt tihti. Virumaa Iisaku valla naiskomisjon kurtis näiteks 1948. aastal, et viimati käidi nende tööd juhendamas rohkem kui aasta tagasi.²⁸⁹ Juhtnõõride puudumine oli tegemata töö puhul tavapärane kaebus, kuid enamasti oli see suunatud kohalike parteikomiteede ja parteialgorganisatsioonide pihta. Otseselt naistöo osakonnale tegi etteheiteid 1955. aastal (kuigi nagu eelpool mainitud, väljasõidud tollal toimusid) Otepää rajoonikomiteest seltsimees Kaskman, vastates küsimusele naiste hulgas läbiviidud töö kohta järgmist: „Tulge ja vaadake ise, kaks aastat pole kedagi siin käinud.“²⁹⁰

KK naistöo osakonna lähetuste ebapiisaval hulgal oli mitmeid põhjuseid. Üheks olulisemaks oli ilmselt see, et töö juhendamine kohtadel ei olnud otseselt osakonna töötajate tööülesanne, eriti mis puudutas näiteks valdasid. KK naistöo osakond pidid juhendama kõrgemaid parteiorganisatsioone, kes siis omakorda pidid andma madalamatele täpsemaid juhiseid. Teiseks põhjuseks oli osakonna töötajate vähesus, kuna kolm inimest jõudis paratamatult teha piiratud arvu väljasõite. Naistöo osakonna juhataja J. Telman tõi ühe põhjusena esile, miks vähemalt 1946. aastal igale poole, eriti raudteest kaugel asuvatesse valdadesse, ei jõutud, kuna neil puudus autotransport.²⁹¹ Seega oli väheste lähetuste madal arv ühelt poolt põhjendatav juhendamise käsuliiniga, teisalt tingitud osakonna vähestest ressurssidest. KK küll rõhutas naiste hulgas tehtava töö tähtsust, kuid ei eraldanud selle heal tasemel läbiviimiseks piisavalt vahendeid.

Kirjalike tööjuhendite koostamine

²⁸⁶ RA, ERAF.1.12a.53, l. 63–64.

²⁸⁷ RA, ERAF.1.44a.1, l. 50.

²⁸⁸ RA, ERAF.1.131.11, l. 13–14.

²⁸⁹ RA, ERAF.10.12.105, l. 34–35.

²⁹⁰ RA, ERAF.1.131.2, l. 19–22.

²⁹¹ RA, ERAF.1.12a.53, l. 18.

Seminaride ja nõupidamiste korraldamisele lisaks kasutas EKP KK naistö osakond ka teisi instrueerimise meetodeid. Üheks olulisemaks nendest oli „Naiskomisjonide põhimääruse“ koostamine 1947. ja 1949. aastal, mis pidi olema vabariigis läbiviidava naistö aluseks.²⁹² Tööjuhiseid anti ka ajakirjanduse vahendusel, mis oli eelkõige parteipropaganda edastamise vahend.²⁹³ Kõige sagedamini ilmusid naistööd puudutavad kirjutised ajakirjas Eesti Naine,²⁹⁴ mis oli ainus naistele suunatud ajakiri liiduvabariigis ning teiseks oli EKP KK naistö osakonna juhataja selle toimetuse liige.²⁹⁵ Lisaks juhatajale²⁹⁶ ilmus ajakirjas ka osakonna instruktorite²⁹⁷ kirjutatud artikleid. Naistö teemal kirjutas Juliana Telman ajalehes Rahva Hää²⁹⁸ ja ajakirjas Eesti Bolševik²⁹⁹ ning Ida Jürna ajakirjas Eesti Kommunist.³⁰⁰ Määrustele ja artiklitele lisaks saatsid KK naistö osakonna töötajad instruksioone parteikomiteedele ringkirjadega. Esialgne juhend naiskomisjonide struktuuri, tööülesannete ning aruandluse kohta saadeti 30 eksemplaris maakonna ja linna parteikomiteedesse.³⁰¹ Kaebustest seoses juhendite puudumisega võib järeldada, et koostatud materjalidele ei pööratud erilist tähelepanu ei parteiorganisatsioonid ega naiskomisjonid.

Kontrolli teostamine

EKP KK naistö osakonnal oli oma osa täita nõukogulikus kontrolli- ja järelevalvesüsteemis. Peamiselt kontrolliti oma valdkonda puudutavaid EKP KK otsuste täitmist kohtadel. Vähemal määral inspekteeriti ka naiste ja laste elu- ning töötingimusi, kuid see oli valdavalt teiste instutsioonide ülesanne.³⁰² Nii käisid osakonna töötajad 1949. aastal maakondades

²⁹² Täpsemalt peatükis 2.2.1.

²⁹³ Kreegipuu, *Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944–1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel*, lk 44.

²⁹⁴ Alates 1952. aastast Nõukogude Naine. Ajakirjal Nõukogude Naine on Rahvusarhiivis eraldi fond, kuid ainsad ajakirja Eesti Naine (1945–1951) puudutavad materjalid asuvad EKP KK naistö osakonna allarhiivis.

²⁹⁵ Siinkohal peab ära märkima, et kui Telmani sulest ilmus artikleid igal aastal, siis teised osakonnajuhatajad Konno ega Jürna, vähemalt oma nime alt, ei kirjutanud kumbki ühtegi.

²⁹⁶ Juliana Telman, „Viie aasta plaani täitmisest ja naiste osast selles“, 12 (1946); „Uue naiskomisjonide põhimääruse ilmumise puhul“, 8 (1949); „Ülesandeid ENSV 10. aastapäeva ettevalmistamisel“, 4 (1950); „Õpime teadlikeks põllumajandusala töötajaks“, 6 (1951); „Rahvusvaheliseks naistepäevaks“, 3 (1952).

²⁹⁷ Elsa Vallik, „Naiskomisjonide tööst“, 7 (1946); „Ühiskondliku kontrolli tähtsusest“, 5 (1950); „Naiskomisjonide tootmisseksioonide tööst käitistes“, 10 (1950). A. Silukova, „Naiskomisjonide ülesanded seoses ENSV Ülemnõukogu valimistega“, 1 (1951); „Kolhooside lasteasutuste tähtsusest“, 1 (1953). E. Johanson. „Igasse kolhoosi lasteasutus“, 11 (1953).

²⁹⁸ „Naiskomisjonide tööst ja nende parteilisest juhtimisest“, *Rahva Hää*, 31.10.1946; „Lõikustööd ja viljavarumine olgu maa-naiskomisjonide südameasjaks“, *Rahva Hää*, 01.08.1947; „Naiskomisjonide ülesandeist viljavarumise ennetähtaegsel lõpuleviimisel“, *Rahva Hää*, 19.09.1947.

²⁹⁹ Juliana Telman, „Naiste ülesanded uue viie aasta plaani teostamisel“, *Eesti Bolševik*, 10 (1946), lk 732–736.

³⁰⁰ Ida Jürna, „Tõsta naiste osatähtsust ja aktiivsust tootmises ja ühiskondlikus elus“, *Eesti Kommunist*, 2 (1956), lk 18–26.

³⁰¹ RA, ERAF.10.8.20, l. 33–36.

³⁰² Vaata kontrollkäikudest põhjalikumalt peatükis 3.5.

kontrollimas, kas ja kuidas parteiorganisatsioonid olid täitnud EKP V kongressi otsust naiste hulgas tehtava töö parteilise juhtimise ning nende juhtivatele kohtadele edutamise parandamise kohta.³⁰³ Enamasti väljasõidud end ei õigustanud – kuigi parteiorganisatsioonide sekretäridega vesteldi põhjalikult, selgus hiljem aruannetes, et töö oli jätkuvalt tegemata.

Osakonna instruktor E. Johanson käis 1955. aasta suvel kahe nädalasel lähetusel Orissaare ja Kingissepa rajoonis kontrollimaks EKP KK büroo otsuste³⁰⁴ täitmist. Ta külastas keskustes asuvaid lasteaedu ning rajoonide lastekodusid ning uuris sealseid elutingimusi, kasvatustööd, toitlustamist jms. Naistega tehtav töö oli enamasti puudulik või ei toimunud seda üldse. Orissaare kolhoosides Ühismaa ja Kungla olid naiskomisjonide valimised viimati toimunud 3–4 aastat tagasi ning EKP KK otsusest nende tagasivalimise kohta polnud kumbki partorg midagi kuulnud. Kingissepa rajoonis ei olnud avatud ühtegi kolhoosilasteaeda, Orissaares mõnes need siiski töötasid.³⁰⁵ Ainus kolhoos, kus töötasid nii naiskomisjon kui ka lasteaed, oli Lenini nimeline kolhoos Orissaares, mille esimees Mall Koel oli endine rajoonikomitee naistöö osakonna juhataja.³⁰⁶ See on ilmekaks näiteks, et naiste hulgas tehtav töö sõltus palju konkreetsest isikust, kellele see ülesandeks oli tehtud. Kingissepa eriti kehva olukorda põhjendas samuti nende endise rajoonikomitee sekretäri suhtumine, mille kohaselt olid naiskomisjonid oma aja ära elanud ja neid ei ole enam vaja.³⁰⁷ Väljasõidul tegeles inspektor lisaks kontrollimisele ka kohalike parteikomiteede töö juhendamisega.

Alates 1953. aastast³⁰⁸ viis EKP KK naistöö osakond läbi ka puhtalt kontrollifunktsiooni täitvaid inspeksioone – peamiselt käitistes ning lasteasutustes. Käitistes kontrolliti naiskomisjonide tööd, naistöoliste töö- ja elamistingimusi, lasteaedadesid ning naistöötajate edutamist juhtivatele kohtadele. Kreenholmi manufaktuuri külastusel 1955. aastal selgus, et seal naiskomisjoni ei eksisteerinud. Naiste hulgas tehtava töö parandamiseks lubas juhtkond korraldada naiskomisjoni tagasivalimise.³⁰⁹

³⁰³ RA, ERAF.1.44a.1, l. 36.

³⁰⁴ Naiskomisjonide valimiste korraldamine kõigis partei algorganisatsioonides ettevõtetes, asutustes, kolhoosides, sovhoosides ja MTJ-des, 14. detsember 1954. Eesti NSV koolieelsete lasteasutuste võrgu ja seisundi arendamise kohta, 15. märts 1955.

³⁰⁵ Vaata põhjalikumalt kolhoosilasteaedadest peatükk 3.6.3.

³⁰⁶ RA, ERAF.1.131.2, l. 10.

³⁰⁷ RA, ERAF.1.131.2, l. 14.

³⁰⁸ Seda võib selgitada osakonna juhataja vahetumine.

³⁰⁹ RA, ERAF.1.131.2, l. 23–33.

Vabariigi lasteasutusi käisid naistöõ osakonna töötajad, enamasti instruktorid, kontrollimas mitmetes rajoonides, nende hulgas ka näiteks Viljandis.³¹⁰ Instruktor avastas lastekodudes suuri probleeme nii kasvatustöö kui elutingimuste osas. Rajoonikomitees kutsuti kokku koosolek, kus osalesid rajooni täitevkomitee aseesimees Vaher, sotsiaalkaitseministri asetäitja Jakobson, rajoonikomitee II sekretär seltsimees Jonova ja naistöõ osakonna juhataja Kanepi. Koosolekul võeti vastu otsus kõik avastatud puudused kiiremas korras ise likvideerida või võtta ühendust vastava asutuse esindajaga.³¹¹ Naistöõ osakonna instruktoriga visiidist oli mõningast kasu, kuna tegevuse tagajärjel näiteks vahetati välja ebasobiv personal.

Kaadritööga tegelemine

EKP KK naistöõ osakond täitis vajadusel ka muid ülesandeid. Üheks selliseks valdkonnaks oli kaadritöö. Eelnevalt oli juttu olukorrast, kus maakonnakomitees puudus naistöõ instruktor või -osakonna juhataja või kasutasid parteiorganisatsioonid neid muude tööülesannete täitmisel. Pärast haldusreformi läbiviimist otsisid KK naistöõ osakonna töötajad aktiivselt rajoonide naistöõ osakondadele juhatajaid.³¹² Veel 1951. aasta märtsis ei olnud kaheksas rajoonis neid leitud.³¹³ Olukord oli keeruline, kuna naised moodustasid selleks ajaks partei liikmeskonnast ainult 22,9%.³¹⁴ Telman kirjutas tööaruandes, et protsess on vaevaline ja aeglane, kuna kohapeal sobivaid kandidaate ei ole leitud, mistõttu tuli kaader komplekteerida Tallinna, Tartu ja teiste linnade kommunistidest.³¹⁵ See probleem kerkis esile ka edaspidi, näiteks 1953. aasta sügisel suunati Räpina rajooni naisosakonna juhataja komsomoli tööle ning asendajat talle otsima ei vaevunud.³¹⁶ Ilmselt oli koha täitmine madalaks prioriteediks, samuti rakendati siinkohal varasemalt Nõukogude Liidus väljakujunenud praktikad edutada valdkonna paremaid töötajad naistöõlt teiste ülesannete täitmisele.³¹⁷

Kodanike kirjadele vastamine ja nende kaebuste lahendamine

EKP KK naistöõ osakond, sarnaselt teistele parteiinstitutsioonidele, tegeles ka kodanike poolt saadetud kirjadega.³¹⁸ Osakonna materjalide hulgas on nendest säilinud ainult 1950. aasta

³¹⁰ RA, ERAF.1.99.3, l. 8–12.

³¹¹ RA, ERAF.1.99.3, l. 8–12.

³¹² 13 maakonna asemele tuli 39 maarajooni.

³¹³ RA, ERAF.1.44a.1, l. 50.

³¹⁴ Liivik, *Eestimaa kommunistliku partei keskkomitee aparaat 1945–1953*, lk 80.

³¹⁵ RA, ERAF.1.44a.1, l. 50.

³¹⁶ RA, ERAF.1.99.10, l. 41.

³¹⁷ Vt peatükk 1.3.3.

³¹⁸ Vt kirjade kohta põhjalikumalt Maris Viibur-Vilt, *Kirjad võimule EK(b)P Keskkomitee propaganda ja agitatsiooni osakonna näitel 1944–1953*, magistr töö (Tartu Ülikool, 2014).

kirjavahetus, millest ei saa järeldada nagu poleks ülejäänud tegevusaastatel neile kirjutatud. Kõik kirjad olid adresseeritud osakonna juhataja Telmanile. Osa kodanike kirjadest puudutas naistö osakonna tööd, aga enamasti oli tegemist abipalvetega.³¹⁹ Tööteemalised kirjad olid valdavalt kaebused seoses 1949. aastal toimunud naiskolhoosnike konverentsiga, näiteks oli küsimuseks miks Kehtna koolist ei olnud sinna ühtegi esindajat kutsutud.³²⁰ Osa abipalvetest olid edasikaebused seoses teiste asutuste tööga.³²¹ Laine Vabamäe palus abi, et tema meest ei suunataks pärast kooli lõpetamist Venemaale tööle, millele vastuseks suunas Telman kodaniku TPI direktori jutule.³²² Enamus elamistingimusi, pensionite maksmist ning lastetoetust puudutavad abipalved edastati vastavatele asutustele koos nõudmisega, et Telmani asja käiguga kursis hoitaks.

Telmanile kirjutati ka teistest liiduvabariikidest. Näiteks Nina Sovoljova Kasahstani NSVst oli lugenud Telmani kohta ajalehest ning pöördus „tema kui NSVL Ülemnõukogu saadiku, naise ja tõenäoliselt ka ema poole.“ Sovoljova otsis taga oma meest, kes oli ta kahe lapsega maha jätnud ega maksnud lapsetoetust. Abikaasa oli teadmata kadunud, kuid tema vend Tšebajev, sõjaväelane ja parteiliige, oli Sovoljova andmetel mõnda aega Tallinnas töötanud. Telman lubas võtta tarvitusele abinõud aitamaks meest leida ning tulemustest kindlasti teada anda. Nii Sovoljovi kui Tšebajevi otsis taga Tallinna miilits ning asja uurimisse kaastati julgeolekuorganid Eestis ja Kasahstanis, aga kummagi Tallinnas viibimise kohta ei leitud informatsiooni.³²³ Läbitöötatud materjalide põhjal ei ole kahjuks võimalik öelda, kas mehed leiti üles ja Sovoljova sai abi oma laste kasvatamiseks või mitte.

Säilinud kirjavahetuse põhjal võib öelda, et arvamus nagu noortes liiduvabariikides ei oska naised veel õigete institutsioonide poole pöörduda, osutus tõseks ja sellisena täitis EKP KK naistö osakond antud küsimuses oma ülesannet.³²⁴ Naistö osakonna edukusele eesmärkide täitmisel laiemalt on keerulisem ühest hinnangut anda. Ühelt poolt oli ülesandeks seatud naistega tehtava töö juhtimine vabariigis, samas oli see paralleelselt ka parteiorganisatsiooni ülesanne, mis kurtsid läbi aastate, et neil puuduvad tööks naistega juhised. Samas on selge, et naistö osakonna töötajad, kasutades eespool kirjeldatud töömeetodeid, täitsid oma

³¹⁹ See oli tavaline ka teiste institutsioonide puhul. Samas, lk 33.

³²⁰ RA, ERAF.1.44a.2, 1. 1, 5.

³²¹ Kirjutajad võisid ka loota, et kõrgema institutsiooni poole pöördumisest on rohkem kasu. Viibur-Vilt, *Kirjad võimule EK(b)P Keskkomitee propaganda ja agitatsiooni osakonna näitel 1944-1953*, lk 54.

³²² RA, ERAF.1.44a.2, 1. 3–4.

³²³ RA, ERAF.1.44a.2, 1. 12–15.

³²⁴ Vaata peatükist 2.1.1.

juhendamise ülesannet võimaluste piires. Eriti, kuna nad, nagu ka teised Nõukogude institutsioonid, olid partei otsuste vahendajad.

Osakonna likvideerimine

Pärast Alvine Konno lahkumist katkes KK naistöo osakonna tegevus täielikult rohkem kui aastaks. EKP KK oli teinud ettepaneku ja omalt poolt kinnitanud otsuse osakonna likvideerimise kohta juba 1953. aasta kevadel seoses restruktureerimisega ning kordas seda 1954. aasta augustis. EKP KK oli sunnitud mõlemat juba vastuvõetud otsust muutma, kuna Moskva ei olnud huvitatud osakonna likvideerimisest.³²⁵ Naistöo osakond eksisteeris ainult paberil kuni 1954. aasta novembrini kui osakonna juhatajaks kinnitati Ida Jürna ja detsembris komplekteeri uuesti kaks instruktorit.³²⁶ Seejärel üritati tööd naistega uuesti taaselustada, kuid nagu eelpool öeldud, ei olnud paljud parteiorganisatsioonid KK büroo sellekohasest otsustest kuulnud veel ka järgmisel suvel.

Arvestades, et vahepeal olid ära kaotatud ka rajoonide naistöo osakonnad,³²⁷ alustati 1954. aasta lõpus tööga suuresti algusest. Kuigi KK naistöo osakond oli 1955. aasta novembriks eksisteerinud juba kümme aastat, leidis I. Jürna, et nad on alles viimasel ajal hakanud süvenema oma töö olemusse ning asunud kiiremini abistama partei linna- ja rajoonikomiteesid naiste töö korraldamisel.³²⁸ Sama retoorika oli kasutuses tööülesannetes juba aastaid, kuid arvestades, et konkreetne koosseis oli tegutsenud vaevalt aasta, siis võis nende seisukohalt see isegi tõsi olla. Puudustena töös toodi esile, et eriti vähe olid osakonna töötajad tegelenud asutustes töötavate naiste töökorralduse, nende kultuuriliste ja avalike teenuste küsimustega, töökaitse ja emaduse temaga.³²⁹ Nende vigade parandamiseni ei jõutudki, kuna juba 1956. aasta veebruaris tegi EKP KK taaskord ettepaneku naistöo osakonna likvideerimiseks ning seekord Moskva poolset vastuseisu selle ei olnud. NSVL KK kinnitas mais EKP KK aparaadi uue struktuuri ja koosseisud – naistöo osakonda enam nende hulgas ei olnud.³³⁰ EKP KK naistöo osakond eksisteeris seega ametlikult aastatel 1945–1956 ning jäi ainsaks keskkomitees eraldi naisküsimusega tegelenud institutsiooniks.

³²⁵ Samas, lk 118–120.

³²⁶ RA, ERAF.1.131.11, l. 3.

³²⁷ Vaata peatükk 2.1.2.

³²⁸ RA, ERAF.1.131.11, l. 10.

³²⁹ Samas, l. 12.

³³⁰ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 121–122.

2.2. Kohalikud naiskomisjonid

Eestis oli üheks naiste ühiskondliku aktiivsuse levinud avalduseks olnud seltsitegevus juba ammu enne Nõukogude võimu kehtestamist.³³¹ Kõige esimene naisorganisatsioon Tartu Naisselts asutati juba 1907. aastal.³³² Järgnevatel aastatel asutati mitmetes teistes linnades ja valdades samuti naisseltsi, mis korraldasid lastehoidu, muretsesid vastele küttepuid, pidasid loenguid Eesti ajaloo ning organiseerisid käsitöö- ja majapidamiskursusi. Põhiliseks sissetulekuallikaks olid korjandused ja peod.³³³ Pärast iseseisvumist jätkus Eestis naiste organiseerumine, peamiselt tegeleti naiste õiguslike ja kutsehariduse ning sotsiaalküsimustega.³³⁴ 1930. aastatel olid päevakorras karskusliikumine ja kodukorrastamise kampaaniad, jätkuvalt pöörati tähelepanu naiste eluolu parandamisele.³³⁵

Suure osa naisorganisatsioonidest moodustasid maanaisteseltsid, mille peamised tegevusvaldkonnad olid toiduvalmistamise-, käsitöö- ja kodunduse alaste kursuste korraldamine, naiste tervishoiualaste teadmiste parandamine ning mitmete ürituste korraldamine. Viimase puhul oli naiste konkreetsemaks ülesandeks sageli toitlustamise organiseerimine, näiteks einelaua ettevalmistamine jõulu- või lõikuspeol. Tegeleti ka hoolekande ja heategevusega, peamiselt puudustkannatavate laste ja emade aitamiseks.³³⁶

1930. aastate teises pooles kerkis esile probleem, et paljud töötavad naised ei olnud naisseltside tegevusest huvitatud. Olukorra parandamiseks asutati Tartus 1938. aastal Töötavate Naiste Ühing, kuhu koondati vabrikute, kaupluste jm asutuste naistöötajaid ning mis korraldas liikmetele igal nädalal klubiõhtuid.³³⁷ Organiseerumata naiste puhul kardeti, et nad on kergesti mõjutatavad poliitilistest vooludest, mille all peeti ilmselt silmas kommunismi. Kommunistid olid püüdnud töötavaid naisi aktiivsemalt kaasata 1920. aastate alguses. Ametiühingute juurde loodud mõnekümnes naiskomisjonis olid kesksed teemadeks usuõpetus koolides, palgaküsimus, rahvusvahelise naistepäeva tähistamine ning

³³¹ Egge Kulbok-Lattik, „Seltsi- ja rahvamajad – Eesti uus ruumiline kultuurimudel lääneliku moderniseerumise ning kujuneva kultuuripoliitika kontekstis“, *Acta Historica Tallinnensia*, 22 (2016), lk 41–66 (56).

³³² *Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat*, lk 61–62.

³³³ Samas, lk 57–74.

³³⁴ Mäelo, *Eesti naine läbi aegade*, lk 199.

³³⁵ Kannike, „Moraalist teaduseni: Eesti naisliikumine ja kodumajandus 1920.–1930. aastatel“, lk 62–78.

³³⁶ Mägi, *Maanaisteseltside tegevus Viljandi, Holstre, Heimtali ja Tarvastu I seltside näitel 1930. aastatel*, lk 19–27

³³⁷ Mäelo, *Eesti naine läbi aegade*, lk 221–222.

lasteringide organiseerimine. Ühingu peamine eesmärk oli siiski bolševike partei toetajaskonna laiendamine.³³⁸

Nõukogude propaganda kujutas naisseltse kodanlik-rahvuslike organisatsioonidena, mille eesmärk oli juhtida naisi kõrvale ühiskondlik-poliitilisest tegevusest. Väidetavalt võeti nende liikmeiks vastu ainult rikaste vanemate tütreid, kelle eesmärgiks oli kiiremini mehele saada. Lisaks olevat naistel olnud võimalik riigiasutuses tööd saada eelkõige seltside kaudu.³³⁹ EKP KK naistöö osakonna juhataja Telman kirjeldas vabariiklikul naisaktiivi nõupidamisel 1946. aastal maanaisteseltse järgnevalt: “Maanaisteseltsid koosnesid enamasti rikastest taluperenaistest, kes korraldasid teeõhtuid, kiitsid kodanlikku korda ja tegid maha Nõukogude võimu. Nende eesmärk oli uinutada talutüdrukute ja kehvikute klassiteadvust ning õpetada naisi tundma huvi vaid supikulbi vastu.“ Telmani arvates ei olnud seetõttu poliitilisest eesmärgist lähtudes maanaisteseltsidel ja naiskomisjonidel midagi ühist.³⁴⁰

Uuesti hakati Eestis naiskomisjone looma 1940. aastal kaasamaks naisi poliitikasse ja uue riigi ülesehitamisse.³⁴¹ Ajakirjanduses kutsuti kõiki naisi üles arenema väärilisteks Nõukogude kodanikeks ning osalema valimiskampanias, lisaks arutleti naiste võrdõiguslikkuse üle.³⁴² Kõik töötavad naised pidid koonduma ametiühingutesse.³⁴³ Kõige aktiivsemalt tegutses Ametiühingute Keskliidu naiskomisjon.³⁴⁴

Naiskomisjonid ja -ringid tegutsesid ka mujal eripalgeliste tegevuste kaudu. Viljandis organiseerisid need lasteaialaste toitlustamist, Rakveres korraldasid hauaplatse ning Kohtla-Järvel korraldasid tööraha toitlustamiseks einelaudasid.³⁴⁵ Rahvamajade juurde organiseeritud naisringe oli ajalehe Sirp ja Vasar andmeil 1941. aasta kevadeks üle neljasaja.³⁴⁶ Peamiselt tegeleti käsitöö- ning aianduskursuste läbiviimisega, millele lisandus naiste poliitiline harimine. Seega jätkati peamiselt naisseltside varasemat tegevust.

³³⁸ Tammela, *Isikulooline perspektiiv Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloos 1920–1940*, lk 164.

³³⁹ Gratševa, *Nõukogude naine on Nõukogude Liidu täieõiguslik kodanik*, lk 14–15

³⁴⁰ Juliana Telman, *Eesti NSV vabariiklik naisaktiivi nõupidamine 11.-12. mail 1946*, lk 15.

³⁴¹ RA, ERA.R-6.8.31, l. 147.

³⁴² „Naine, anna oma õigustele õige sisu“, *Rahva Hääl*, 08.10.1940. „Naiste üheõiguslus“, „Naised aktiivselt valimiskampaniast osa võtma“, *Rahva Hääl*, 16.12.1940.

³⁴³ „Milleks organiseerime naisi?“, *Rahva Hääl*, 18.07.1940.

³⁴⁴ „ENSV Ametiühingute Keskliidu Naiskomisjoni tööst“, *Rahva Hääl*, 15.11.1940.

³⁴⁵ Samas.

³⁴⁶ „Maanaised kultuuritöös“, *Sirp ja Vasar*, 10.05.1941.

2.2.1. Eesmärgid ja ülesanded

Pärast I vabariikliku naiskongressi 1945. aasta märtsis otsustas EKP KK büroo naiste poliitiliseks aktiveerimiseks määrata maakonnakomiteedesse tööle instruktorid naistöö alal, täitevkomiteede juurde tekitada naisnõukogud ning valdades moodustada naiskomisjonid.³⁴⁷ Viimased tuli asutada ka asutustes ja käitistes. Sügiseks oli naistööga alustatud vaid üksikutes maakondades. Enamasti piirduti komisjonide valimisega, näiteks Valga- ja Tartumaal. Saaremaal tegutses aktiivselt naisnõukogu puudustkannatajate abistamisega³⁴⁸ ning Viru- ja Viljandimaal korraldati naistele koosolekuid poliitilistel teemadel.³⁴⁹ Üldiselt naiste massiline kaasamine organisatsioonidesse ebaõnnestus. Indrek Paavle on naiskomisjonide moodustamist käsitlenud osana vabariigis laiemalt toimunud aktiivi institutsionaliseerimise protsessist. Komisjonide kaudu oleks olnud võimalik naised ühiskonna arvuka osana sundida kindlalt määratletavatesse raamidesse, mis omakorda oleks teinud nende kontrollimise lihtsamaks.³⁵⁰

Uuesti võeti naiskomisjonide moodustamine tõsisemalt päevakorda 1946. aasta alguses. Komisjonid pidid hakkama läbi viima praktilist tööd naiste seas, mistõttu tuli need asutada maakondade, linnade ja valdade täitevkomiteede ja külanõukogude juurde ning suurematesse ettevõtetesse.³⁵¹ Võrreldes varasemaga kadus kasutuselt termin naisnõukogu ning lisandus komisjoni moodustamine külanõukogude juurde. Nende töö konkreetsemad eesmärgid jäid jätkuvalt sõnastamata, samuti puudusid üheselt mõistetavaid instruksioonid.³⁵²

Täpsemalt sõnastati ülesanded 1947. aasta märtsis ilmunud „Naiskomisjonide põhimäärusega“ järgmiselt:³⁵³

- 1) Naiskomisjon kommunistliku parteiorganisatsiooni juures pidi olema organisatsiooniliseks vormiks töötavate naiste kasvatamisel nõukogulikus vaimus, nende ühiskondlikpoliitilise ja tööalase aktiivsuse tõstmisel ning töötavate naiste laialdaste hulkade kaasatõmbamisel aktiivsele osavõtule võitluses viie aasta plaani ülesannete täitmise eest nii linnas kui maal.

³⁴⁷ Vt I vabariiklikust naiskongressist peatükk 2 alguses.

³⁴⁸ H. Sooman, „Meie eelseisvad ülesanded naiste töö alal“, *Eesti Bolševik*, 17/18 (1945), lk 757–761 (758).

³⁴⁹ RA, ERAF.19.5.97.

³⁵⁰ Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950*, lk 112–113.

³⁵¹ RA, ERAF.1.12a.53, l. 6.

³⁵² Naistöö juhtimisest peatükis 2.1.2.

³⁵³ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 09.03.1947.

- 2) Naistöölise, talunaiste ja naisharitleaste hulgaat tuli moodustada eesrindlik aktiiv, mis oleks üheks allikaks Nõukogude riigiaparaadi kõigi lülide, kooperatiivsete ja ühiskondlike organisatsioonide tugevdamisel kaadritega.
- 3) Koostöös partei-, ametiühingu- ja teiste organisatsioonidega pidi naiskomisjon läbi viima nõukogulikku poliitilist kasvatustööd ja kultuurharidustööd töötavate naiste ja koduperenaiste hulgas, värvates viimaseid tootmistööle.

Kui esimesest põhimäärusest võis jääda mulje, et naiskomisjon on iseseisvalt töötav institutsioon, siis 1949. aastal ilmunud teises versioonis defineeriti see organisatsiooniliseks lülits ühenduse pidamisel parteiorganisatsiooni ja vabariigi naiste vahel. Samuti rõhutati, et kogu tegevus toimub parteiorganisatsioonide juhtimisel ning nende abistamiseks. Sellega anti üheselt mõista, et juhtiv roll naiskomisjonide töös on parteiorganisatsioonidel.³⁵⁴

Määruses anti ka täpsemad juhised eelnimetatud ülesannete täitmiseks, sõltuvalt millise parteiorganisatsiooni juures komisjonid tegutsesid. 1947. aastal oli nende jaotus järgmine: maakonna naiskomisjonid; linna ja rajooni naiskomisjonid;³⁵⁵ naiskomisjonid käitises ja asutuses;³⁵⁶ valla ja küla naiskomisjonid.³⁵⁷ Teises põhimääruses 1949 eristati vaid kahte liiki naiskomisjone – esiteks käitise ja asutise parteiorganisatsiooni; teiseks valla, küla, territoriaalse, kolhoosi ja sovhoosi parteiorganisatsiooni juures.³⁵⁸ Neid võib liigitada ka vastavalt linnas (käitised ja asutused) ja maal (ülejäanud) tegutsetavate naiskomisjonidena.

Komisjonide ülesandeid ja nende täitmist käsitleb põhjalikumalt käesoleva uurimistöökolmas peatükk. Ülevaaticult öelduna tuli kõik naiskomisjonid rakendada NSVL rahvamajanduse taastamisele ja selle arendamise plaani täitmisele ennetähtaegselt, eelkõige tuli keskenduda põllumajanduse ja tööstuse taastamisele ning elanikkonna kultuurilise ja elutarbelise teenindamise parandamisele.³⁵⁹

Läbivaks ülesandeks kogu naiskomisjonide tegevuse kestel oli erinevate asutuste töö kontrollimine. Maakonna, linna ja valla komisjoni tegevusväli oli lai; asutuste, ettevõtete ja kolhooside komisjonid kontrollisid pigem enda tegevusega seotut. Naiskomisjonide liikmed varustati vastava TSN linna, rajooni, maakonna ja valla täitevkomitee, külanõukogu ja

³⁵⁴ Täpsemalt peatükis 2.2.2.

³⁵⁵ Siin all mõeldi konkreetsemalt Tallinna linnarajoone.

³⁵⁶ Kui naistöötajaid oli vähem kui 15, valiti naiskomisjoni asemel naisorganisaator. Kuna nende tööülesanded olid identsed ning naisorganisaatorid kerkisid allikmaterjalis esile väga harva, siis kasutan käesolevas töös ainult terminit naiskomisjon.

³⁵⁷ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 09.03.1947.

³⁵⁸ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 12.06.1949.

³⁵⁹ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 09.03.1947.

kohaliku käitiskomitee poolt väljaantud tunnistusega, mis andis neile õiguse antud kontrollide läbiviimiseks.³⁶⁰ Valla ja küla naiskomisjonide kohustuseks oli materiaalse abi osutamine puudustkannatajatele.³⁶¹ 1949. aasta põhimääruses oli maal tegutsevate naiskomisjonide ülesandeks kolhoosides lasteaedade, -sõimede ja mängumurude organiseerimine.³⁶²

Kõiki naiskomisjonid pidid läbi viima nõukogulikku poliitilist kasvatustööd ja kultuurharidustööd, mistõttu tuli naistele korraldada loenguid ja vestlusi.³⁶³ Linna, valla ja küla naiskomisjonide ülesandeks oli erinevate isetegevusringide organiseerimine naiste vajadustest lähtuvalt, näiteks käsitöö- ning majapidamise kursused ja -ringid. Hiljem tuli organiseerida agrozootehnilisi, laulu-, näite- ja spordiringe, kirjandusõhtuid.³⁶⁴

2.2.2. Institutsionaalne juhtimine

Eelnevas peatükis 2.1.2. oli juttu, kuidas käsuliinide paljusus ja alluvussuhete kattuvus mõjutasid EKP KK ja maakonna(rajooni)komiteede naistöö osakondade tööd. Naiskomisjoni kui kõige madalama astme institutsiooni töö oli sellest veelgi rohkem häiritud, kuna erinevalt eelnevalt mainitutest, olid nemad ka praktilise töö tegijad, mitte ainult juhiste andjad.

Naiskomisjonide valimine ja struktuur

Naiskomisjon tuli valida naisaktiivi või naiste koosolekul eesrindlike naiste hulgast.³⁶⁵ Valimised toimusid lahtisel hääletusel ning komisjoni ametiajaks oli üks aasta. Koosseis pidi hõlmama erinevas vanuses ning mitmesuguste sotsiaalsete kihtide esindajaid.³⁶⁶ Liikmete arv sõltus komisjoni tüübist ja valimise toimumise aastast. Näiteks 1946. aastal oli valla naiskomisjonil 5–7 liiget,³⁶⁷ aasta hiljem tõusis arv 9–11³⁶⁸ peale ning pärast 1948. aastast pidi liikmeid olema juba 15–25.³⁶⁹ Liikmete arvu suurendamise eesmärgiks oli võimalikult suurel hulgal naiste kaasamine ning vähemalt paberil see toimus – naiskomisjonide ja nende liikmete arv mitmekordistus. 1946. aastal tegutses 820 naiskomisjoni 5000 liikmega.³⁷⁰ 1948.

³⁶⁰ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 09.03.1947.

³⁶¹ RA, EAA.P-605.1.2, l. 8–12.

³⁶² „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 12.06.1949.

³⁶³ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 09.03.1947.

³⁶⁴ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 12.06.1949.

³⁶⁵ Vastavalt, millise komisjoni valimisega oli tegu – näiteks linna naiskomisjon valiti linna naisaktiivi koosoleku, asutuse naiskomisjon valiti asutuse naistöötajate üldkoosolekul jne.

³⁶⁶ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 09.03.1947.

³⁶⁷ RA, ERAF.10.8.20, l. 33–34.

³⁶⁸ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 09.03.1947.

³⁶⁹ „Poliitilisest tööst meie vabariigi naiste hulgas“, *Rahva Hääl*, 29.09.1948.

³⁷⁰ RA, ERAF.1.12a.53, l. 55.

aastal oli 18 833 naist koondunud 1505 komisjoni.³⁷¹ Kõige märgatavam tõus toimus 1949. aasta lõpus seoses kollektiviseerimise ja kolhooside naiskomisjonide loomisega, siis oli kokku 3280 naiskomisjoni 32 600 liikmega.³⁷² Pärast kolhooside ühendamisi 1951. aastal hakkas komisjonide arv uuesti langema – 1955. aasta alguses oli 1623 naiskomisjoni, liikmeid 15 772.³⁷³ Numbrid peegeldavad pigem partei tähelepanu naiskomisjonide tööle kui naiskomisjonide enda tegevusaktiivsust, kuna aastate lõikes oli läbivaks kaebuse, et naiskomisjon valiti, kuid midagi enam ei toimunud.

Pärast naiskomisjoni valimisi valisid liikmed enda hulgast esimehe, tema asetäitja ja sekretäri.³⁷⁴ 1948. aastast tuli liikmed jagada seksioonidesse, igauks pidi tegelema mingi konkreetse valdkonnaga. Liikmete jaotamisel tuli võimalusel arvestada nende erialaste teadmiste ja isiklike huvidega. Seksioonid ei olnud täpselt määratletud, vaid sõltusid konkreetse naiskomisjoni igapäevasest tööst. Need võisid olla näiteks tootmisalased, kultuurhariduslikud, emade ja laste kaitse seksioon jne.³⁷⁵ See oli üks meede, millega püüti komisjonide tegevust aktiveerida.

Naiskomisjonide sisemine hierarhia

Mõlemad põhimäärused (1947, 1949) sõnastasid selgelt, et naiskomisjonide tööd juhivad vastavad parteiorganisatsioonid: partei maakonna-, linna- ja rajoonikomiteed ning partei valla- ja algorganisatsioonid, kes vaatavad läbi ja kinnitavad komisjonide tööplaani ning kontrollivad nende täitmist.³⁷⁶ 1949. aasta versioonis täpsustati, et kui kolhoosis parteiorganisatsiooni ei ole, juhivad naiskomisjoni tööd partei vallakomitee ja valla parteiorganisatsioon.³⁷⁷ Pärast valdade kaotamist 1950. aastal pidi kolhoosi parteiorganisatsiooni jätkuval puudumisel sellega tegelema hakkama MTJ poliitülemade abi naistöö alal.³⁷⁸ Kuni 1949. aastani eksisteeris lisaks hierarhiline struktuur, mis pani paika alluvussuhted erineva tasandi naiskomisjonide vahel.³⁷⁹

³⁷¹ RA, ERAF.1.44a.1, l. 15.

³⁷² Samas.

³⁷³ RA, ERAF.1.131.11, l. 10.

³⁷⁴ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 09.03.1947.

³⁷⁵ „Poliitilisest tööst meie vabariigi naiste hulgas“, *Rahva Hääl*, 29.09.1948.

³⁷⁶ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 09.03.1947.

³⁷⁷ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 12.06.1949.

³⁷⁸ RA, ERAF.1.99.6, l. 4–8.

³⁷⁹ Vastavalt parteiorganisatsioonidele – maakonna, linna ja rajooni naiskomisjonid kõrgema tasandi; valla ja küla(nõukogu) madalama tasandi.

Kõige kõrgemal astmel olid maakonna ja linna naiskomisjonid, mis töötasid teineteisest sõltumatult. Nendest esimese tööülesanne oli valla ja küla naiskomisjonide töö juhendamine ja koordineerimine. Sarnaselt EKP KK naistöö osakonnale kasutati peamise instrueerimismeetodina seminaride ja nõupidamise korraldamist. Neid tuli läbi viia järgmiselt:³⁸⁰

- 1) Igas kuus toimus seminar valdade naiskomisjonide esimeestele;
- 2) Igas kvartalis toimus maakonna naisaktiivi nõupidamine või valdade naiskomisjonide liikmete seminar;
- 3) Iga 4–5 kuu jooksul oli külade naiskomisjonide liikmetele (valdade rühmade kaupa) ette nähtud nõupidamine või seminar.

Kõigil üritustel tuli arutada jooksvaid küsimusi ja tööülesandeid. Pärast 1949. aastat sai nende korraldamisest maakonna või rajooni parteikomitee kohustus. Linna naiskomisjonid täitsid sama ülesannet kui maakonna omad, töömeetodid olid samuti sarnased.

Valla ja küla naiskomisjonid said mõlemad tööjuhiseid maakonna komisjonilt, kuid nende vahel eksisteeris omavaheline hierarhia. Valla naiskomisjon pidi juhtima küla naiskomisjonide ning valla territooriumil asuvate käitiste ja asutuste naiskomisjonide tööd. Selleks pidid nad korraldama naiskomisjonide seminare ning valla naisaktiivi nõupidamisi. Küla naiskomisjon kui kõige madalama astme institutsioon juhtis kogu tööd naiste hulgas külanõukogu territooriumil ning korraldas naiste üldkoosolekuid.

Võrreldes erinevate naiskomisjonide konkreetseid ülesandeid töö juhendamisel ning võrreldes seda parteiorganisatsiooni ainsa defineeritud ülesandega – tööplaanide kinnitamine ning nende täitmise kontrollimine – on arusaadav, miks parteiorganisatsioonid naiskomisjone valdavalt ignoreerisid. See topeltalluvus kaotati 1949. aastal kui likvideeriti maakonna, linna ja rajooni naiskomisjonid.³⁸¹

Naiskomisjonide parteiline juhtimine

Naiskomisjonide praktiline tegevus oli otseselt sõltuv partei päevapoliitikast – käimasolevatest kampaaniatest, massiüritustest jm. Parteiorganisatsioonid pidid komisjone suunama kõige pakilisemate ülesannete täitmisele. Tinglikult võib käesolevas töös käsitletud ajavahemiku jooksul eristada kolme erinevat perioodi sõltuvalt sellest kui aktiivselt kõrgemad

³⁸⁰ Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva hääl*, 09.03.1947.

³⁸¹ RA, ERAF.2620.3.135, l. 147–156.

parteiorganisatsioonid, eriti EKP kongress ning EKP KK pleenum ja büroo, naisküsimumusele laiemalt ja naiskomisjonidele konkreetsemalt tähelepanu pöörasid.

Aastatel 1945–1947 oli eesmärgiks rakendada võimalikult suur osa naistest sõjajärgse viisaastaku plaani täitmisele. Selleks tuli naised, eriti koduperenaised, kaasata tootvale tööle, tõsta naiste tööalast kvalifikatsiooni ning suunata nad tööle senisest rohkematele erialadele, näiteks ehitusse.³⁸² Eesrindlikke naisi tuli edutada ning võtta partei (kandidaat)liikmeks, kuid ajakirjanduses kuulutati töö selles valdkonnas täiesti puudulikuks.³⁸³ Vahetult sõjajärgsetel aastatel tuli naiskomisjonide abi suunata ka valdkondadesse, mis ei olnud esmatähtsad.³⁸⁴ Eriti rõhutati ülesandeid puudustkannatajate abistamisel.

Naiskomisjonide roll riiklike normide täitmisel, eriti põllumajanduses, oli prioriteediks kestvalt, kuid eriti intensiivseks muutus see 1947. aastal seoses näljahädaga, mis puudutas Eestit pigem kaudselt, ja uue kollektiviseerimiskampaaniaga Nõukogude Liidus.³⁸⁵ Naistöo parteilise juhtimise meetodina võeti kasutusele üleskutsed – üks konkreetne naiskomisjon täitis mingi vajaliku ülesande, mida kõik ülejäänud läbi pidid arutama, et seejärel sellega kaasa minna.³⁸⁶ Parteiorganisatsioonid pidid korraldama koosolekud, kus naised võtsid endale konkreetse ülesanded üleskutsetega seonduvalt ning kontrollisid hiljem nende täitmist. Kindlustamaks võimalikult suurt osavõttu koosolekutest pidi sellele järgnema meelelahutusüritus, näiteks Virumaal korraldati isetegevusõhtu.³⁸⁷ Sama kordus ka mujal. Naiskomisjonide viljavarumisele suunamise tähtsust näitasid arvukad ajakirjanduses ilmunud temaatilised artiklid.³⁸⁸ EKP KK naistöo osakonna juhataja J. Telman kirjutas Rahva Hääles töös esinevate puuduste kohta järgmist: „Et leidub veel naiskomisjone, kes ei osale aktiivselt viljavarumisel, on partei maakonnakomiteede nõrga kontrolli tagajärg. Mõned maakonnakomiteed ei hinda väärikalt naiste osa viljavarumisel ega nõua seepärast partei-

³⁸² Sooman, „Meie eelseisvad ülesanded naiste töö alal“, lk 759.

³⁸³ „Tugevdada töö juhtimist naiste keskel“, *Eesti Bolševik*, 24 (1946), lk 1841. EK(b)P Pärnu Linnakomitee leidis, et 1946. aasta lõpus õppis linna poliitilistes koolides ainult 17 naist, mida peeti täiesti vastuvõetamatult väikeseks arvuks.

³⁸⁴ Prioriteediks oli põlevkivi- ja põlevkivikeemia-, masinaehitus- ja ehitusmaterjalide-tööstuse ning transpordi taastamine ja arendamine, mistõttu kõik eluolu puudutav jäi tahaplaanile.

³⁸⁵ Vt varumisest põhjalikumalt näiteks Indrek Paavle, „Vili ja munad režiimi teenistuses. Sundandam 1940. aastate Eesti külas“, *Ajalooline Ajakiri*, 1/2 (2009), lk 213–229 (220).

³⁸⁶ „Läänemaa Märjamaa valla ja külanõukogude naiskomisjonide ning töötavate talunaiste üleskutsute kõigile Eesti NSV talunaistele ja maa-naiskomisjonidele“, *Rahva Hääle* 19.07.1947.

³⁸⁷ RA, ERAF.19.5.216, l. 13–14.

³⁸⁸ „Lõikustööd ja viljavarumine olgu maa-naiskomisjonide südameasjaks“, *Rahva Hääle* 01.08.1947; „Naiskomisjon ja naisaktiiv olgu eesrindlikud riiklike ülesannete täitmise eest võitlejad“, *Rahva Hääle*, 13.08.1947; „Naisaktiiv varumistööde organiseerijana ja eeskujuna“, *Rahva Hääle*, 20.08.1947.

alorganisatsiooni sekretäridelt naiskomisjonide töö igapäevast juhtimist. Sellele loiule juhtimisele on vaja lõpp teha.“³⁸⁹

Kõige teravamalt oli naiskomisjonide töö parteiline juhtimine päevakorras aastatel 1948–1950. Naiste tööle värbamiselt nihkus fookus nende poliitilise aktiivsuse tõstmisele. Enam ei piisanud, et komisjonid tegelesid kultuurharidusliku töö ja heategevusega, kuid ei tundnud samal ajal tootmisprotsessi.³⁹⁰ Suunamuutuse peamiseks põhjuseks oli kollektiviseerimine. Naised olid elanikkonnas ülekaalus, eriti maal, mistõttu oli nende kaasamine väga oluline.³⁹¹ 1948. aasta suvel tehti parteilastele ülesandeks erilise tähelepanu osutamine juba kolhoosides ja sovhoosides loodud naiskomisjonidele, et muuta nende töö kõigile teistele eeskujuks.³⁹²

Naiste tähtsusest kolhoosis kõneles Nikolai Karotamm EKP KK XXIV pleenumil 1948. aasta oktoobris, samas kritiseeris ta naiste vähest edutamist juhtivatele kohtadele (195 kolhoosi esimehes hulgas oli ainult viis naist). Ta tegi parteiorganisatsioonidele kohustuseks tunduvalt parandada poliitilist tööd maanaiste hulgas ning rakendada kolhoosi naiskomisjonid tööle oma kolhoosi tugevdamiseks ning kolhoosnike elujärje parandamiseks.³⁹³ Sama aasta lõpus tõstatati EKP V kongressil küsimus poliitilise töö tähtsusest vabariigi naiste seas. Kongress juhtis oma otsuses tähelepanu vajadusele, et parteiorganisatsioonid viiksid naiste seas süstemaatiliselt läbi poliitilist ja haridusalast tööd, pööraksid erilist tähelepanu naiskomisjonide töö juhtimisele ning parandaksid naiste juhtpositsioonidele edutamist.³⁹⁴

Kongressi otsus pidi olema murrangulise tähtsusega naiskomisjonide töö juhtimisel. Sellest lähtuvalt korraldas EKP KK büroo ümber komisjonide juhtimise ja ülesanded, mille tulemusena leidis Saaremaa parteikomitee sekretär Muslakov, et märgatavalt oli tõusnud naiste poliitiline ja ametialaline aktiivsus, kuna partorgid on naisi õigesti suunanud eelseisvate ülesannete lahendamisele. Seda tõendas eesrindlikke naiste hulk ja nende töösaavutused majanduse ja kultuurielu valdkonnas.³⁹⁵ Pidevalt tegelesid naiskomisjonidega

³⁸⁹ Juliana Telman, „Naiskomisjonide ülesanded viljavarumise ennetähtaegsel lõpuleviimisel“, *Rahva Hääli*, 19.09.1947.

³⁹⁰ E. Känd, „Parandada poliitilise töö parteilist juhtimist töötvate naiste hulgas“, *Eesti Bolševik*, 12 (1949), lk 65–73.

³⁹¹ Olaf Mertelsmann, „Turumajanduselt käsumajandusele“, *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovietiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, koost Tõnu Tannberg (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007), lk 419–490 (456 – 457).

³⁹² Elsa Vallik, „Naiskomisjonide valimiste eel“, *Rahva Hääli*, 10.06.1948.

³⁹³ „Olukord ja ülesanded Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimise alal – EK(b)P Keskkomitee sekretäri sm. N. Karotamme kõne Keskkomitee 24. pleenumil 15. oktoobril 1948. aastal“, *Eesti Bolševik*, 20 (1948), lk 9–37 (34).

³⁹⁴ RA, ERAF.1.44a.1, l. 36.

³⁹⁵ RA, ERAF.1.12a.50, l. 7–8.

vaid üksikud parteiorganisatsioonid ning kõrgema tasandi komisjonide kaotamine tähendas, et praktilises igapäevatoos olid komisjonid täiesti omapead jäetud.

Naiskomisjonide töö parteiline juhtimine võeti uuesti päevakorda EKP KK VII pleenumil 1949. aasta detsembris, kus leiti, et senine töö ei olnud piisav ning võeti vastu otsus „Naiste hulgas tehtava töö parteilisest juhtimisest Järvamaal ja Tallinnas.“ Viivitamatult tuli asuda täitma EKP V kongressi otsuseid, kuulata parteikomitee bürool ja pleenumil naistö alaseid aruandeid ning organiseerida naiste kutsealase väljaõppe parandamine.³⁹⁶ Pleenumi otsuseid tuli arutada esimesel võimalusel naisaktiiviga, kuid näiteks Jõhvi maakonnakomitee jõudis selleni alles veebruaris, millega kogu edasine tegevus ka piirdus.³⁹⁷ Viljandi parteiorganisatsioonide töö naiskomisjonide juhtimisel võeti samuti uurimise alla, puudusi leidis igas valdkonnas. Paljudes kolhoosides olid komisjonid valimata; mitmed olemasolevad tegutsesid ainult paberil; naiskomisjonide koosseisu oli valitud kulaklikud elemendid jne.³⁹⁸ Sarnaseid olukordi esines veel teisteski maakondades. Sellest võib järeldada, et partei naistööd puudutavaid otsuseid täideti juhuslikud ning vaadates probleemi kestvust, ei kaasnenud otsuste ignoreerimisega mingeid arvestatavaid karistusi.

Alates 1951. aastast ei olnud naiskomisjonid partei jaoks enam prioriteet. Peamiselt tuli naistele tähelepanu pöörata põllumajanduses. Naised tuli suunata 1952. aasta oktoobris toimunud NLKP XIX kongressi³⁹⁹ ja 1953. aasta NLKP septembripleenumi otsuste täitmisele. Viimasel rõhutas Hruštšov, et „põllumajanduses etendavad erakordselt suurt osa naised – meie tublid naiskolhoosnikud, masina-traktorijaamade ja sovhooside naistöötajad, kes näitavad ennastsalgava töö suurepärasest eeskuju kolhooside ja sovhooside tootmise kõigil aladel. Peab otse ütleva, et paljud parteiorganisatsioonid ei arvesta seda ja teevad ebarahuldavalt tööd naiste hulgas.“⁴⁰⁰ Seega oli naistele vähene tähelepanupööramine üleliiduline probleem, mistõttu ei oodatudki Eestilt ka selle lahendamist.

Detsembris 1952 korraldati Rakveres rajooni naisaktiivi nõupidamine, mille päevakorras oli punkt naiste ülesannetest partei XIX kongressi otsuste elluviimisel. Selleteemalise ettekande pidas rajoonikomitee sekretär Sakna. Nõupidamisel kritiseeriti valdavalt MTJ-de tegemata

³⁹⁶ RA, ERAF.1.44a.1, l. 46.

³⁹⁷ Juliana Telman, „Nõukogude naised on kogu maailma töötavate naiste avangardis võitluses rahu, vabaduse ja demokraatia eest“, *Eesti Bolševik*, 5 (1950), lk 16–26 (25).

³⁹⁸ RA, ERAF.19.5.283, l. 2–4.

³⁹⁹ Leedu NSV-s, Läti NSV-s ja Eesti NSV-s tuli kindlustada suure produktiivsusega loomakasvatuse, eriti piimakarja ja sigade kasvatamise edasiarendamine.

⁴⁰⁰ N. S. Hruštšov, „NSV Liidu põllumajanduse edasiarendamise abinõudest. Ettekanne NLKP Keskkomitee pleenumil 3. septembril 1953“, *Eesti Kommunist*, 10 (1953), lk 8–42.

tööd. Kalinini kolhoosi põllumodusbrigadir kurtis, et traktoristid jätsid tööle tulemata; kolhoosi Rahu Tee esimees pahandas, et traktorid on remontimata. Küti ja Rakvere MTJ poliitülema naistöö alaste abide vastus sellele kriitikale oli, et naiskomisjonid peavad suurt tähelepanu pöörama traktorite remondile. Lõppsõnas lubas Sakna abinõud kasutusele võtta ja parandada MTJ poolt tehtava töö kvaliteeti.⁴⁰¹ Sellega parteiorganisatsioonide poolne juhtimine sageli ka piirdus ning probleemidega tegelemise asemele anti naiskomisjonidele lisäülesanne, mille lahendamine neile arvatavasti jõukohane ei olnud.

Sellel perioodil suhtuti tõsisemalt naiste edutamisse ja koolitamisega põllumajanduses, kuna ettenähtud ülesannete täitmiseks oli vaja spetsialiste.⁴⁰² Naiste osakaalule kolhoosi juhtivtöötajate hulgas oli tähelepanu pööratud nende loomisest alates,⁴⁰³ nüüd tuli erilist tähelepanu pöörata naiskolhoosnike haridustaseme tõstmisele. Näiteks 1950. aastal oli Kehtna kolhoosikorralduskooli lõpetanutest vaid 8,6% ja Järva-Jaani mehhaniseerimiskooli traktorijuhtimise eriala lõpetajatest 1,7% naised.⁴⁰⁴ Viimane number oli partei seisukohalt täiesti vastuvõetamatu, kuna juba 1940. aastal oli määratud, et traktoristide kursustel osalejatest pidi vähemalt 30% olema naised.⁴⁰⁵ Naistraktoriste ja -kombainereid oli vabariigis 1952. aastal 209,⁴⁰⁶ järgmise kolme aasta jooksul kerkis see arv 288 peale,⁴⁰⁷ mis moodustas umbes 5–6% üldarvust, sealjuures oli naiskombainereite osakaal isegi suurem.

Naissoost kolhoosi esimeeste arv tõusis pidevalt kuni 1951. aastani, kuid pärast kolhooside ühendamist langes järsult ning stabiliseerus seejärel. Kui kahe kolhoosi ühendamisel oli ühel juhiks mees ja teisel naine, siis reeglina sai uue kolhoosi esimeheks meesterahvas.⁴⁰⁸ Osad naised määrati aseesimeheks, aga paljud jätkasid põllumodusbrigadiri või loomakasvatusefarmi juhatajana – seega madalamates ametites. Meeste eelistamist põhjendati sellega, et esimehe töö muutus suuremates kolhoosides raskemaks ja naised poleks sellega hakkama saanud.

⁴⁰¹ RA, ERAF.2620.6.4, l. 1–10.

⁴⁰² Mertelsmann, „Turumajanduselt käsumajandusele“, lk 474. Tööjõu vähenemise tõttu langes põllumajanduse tootlikkus. Noori mehi oli sõja tõttu nagunii elanikkonna hulgas vähe ning needki olid läinud tööle tulusamatesse sektoritesse.

⁴⁰³ Vt peatükk 2.1.4.

⁴⁰⁴ RA, ERAF.1.44a.1, l. 43.

⁴⁰⁵ Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950*, lk 164.

⁴⁰⁶ RA, ERAF.1.99.3, l. 3–7.

⁴⁰⁷ RA, ERAF.1.131.11, l. 12.

⁴⁰⁸ Bridger, *Women in the Soviet Countryside*, lk 18. Naiste väljasurumine juhtpositsioonidelt ning nende võimu kahanemine kolhooside ühendamisel oli üleliiduline nähtus.

EKP KK naistöõ osakonna juhataja Telmani arvates näitas see pigem, et parteikomiteed alahindavad naiste rolli ühiskonnas, eriti põllumajanduses.⁴⁰⁹

Aasta	okt/1948	dets/1948	1949	1950	1951	1952	1953	1955
Nais kolhoosiesimehed	5	22	170	197	57	72	78	65

Tabel 2. Naissoost kolhoosi esimeeste arv ENSVs aastatel 1948–1955. Allikas: EKP KK naistöõ osakonna koostatud aruanded.

Naiskomisjonide töö parteilise juhtimist iseloomustas läbivalt asjaolu, et seda ei tehtud vajalikul määral. Märkatavat mõju ei avaldanud ka EKP KK poolt rakendatud meetmed olukorra parandamiseks, naisküsimumusega tegelesid kohapeal jätkuvalt vaid vähesed parteiorganisatsioonid. Aga kuna neid siiski olid, mängis olulisemat rolli ilmselt kohalike parteilaste isiklik huvi kui riiklik naispoliitika. Kaebustele ei ole mõistlik ülemäära suurt tähendust omistada, kuna puuduste esile toomine naiskomisjonide töö juhtimisel tulenes ka bolševistlikust kriitikast.⁴¹⁰ Lisaks naiskomisjonidele oli erinevatel aastatel päevakorras veel komsomoli,⁴¹¹ ametiühingute⁴¹² ja kohalike TSN ebarahuldav parteiline juhtimine.⁴¹³

2.2.3. Naistöõ institutsioonidest 1960. aastatel

1956. aastaks kui likvideeriti EKP KK naistöõ osakond, oli naiskomisjonide tegevus suuresti olematu. Parteiorganisatsioonid organiseerisid naiskomisjonide tagasivalimise 1955. aasta jooksul, kuid rohkem neile tähelepanu ei pööratud.⁴¹⁴ Naiskomisjonid, kes selleks ajaks veel tegutsesid, tegid seda omal initsiatiivil. Paljud neist olid ametiühingu käitiskomitee koosseisus ja täitsid edasi harjumuspäraseid ülesandeid. Näiteks korraldati nääripidusid ja naistepäeva tähistamist ning organiseeriti isetegevust (Tartu Tööstuskombinaat).⁴¹⁵

Vabariigi tasandil hakati tööd naiste hulgas organiseerima uuesti 1960. aastate esimeses pooles. Märgilise tähtsusega oli 1963. aastal toimunud vabariiklik naiste kongress. Sarnaselt esimese kongressiga 1945. aastal pidas ka seal avakõne Olga Lauristin, kes tõi esile naiste osaluse erinevates eluvaldkondades, näiteks põllumajanduses 51%, meditsiinitöötajate hulgas

⁴⁰⁹ RA, ERAF.1.44a.1, l. 49.

⁴¹⁰ Partei liikmed olid kohustatud arendama kriitikat ja enesekriitikat, julgesti avama puudusi ja taotlema nende kõrvaldamist. Heinrich Tiido, *Kriitika ja enesekriitika leninlikke põhimõtteid parteitöös: (abiks lektorile)* (Tallinn: Eesti NSV Ühing "Teadus", 1988).

⁴¹¹ „Tugevdada kommunistliku noorsooühingu organisatsioonide parteilist juhtimist“, *Rahva Hääl*, 05.01.1945.

⁴¹² „Ametiühingute parteiline juhtimine“, *Rahva Hääl*, 31.07.1945; „Paremaks ametiühinguorganisatsioonide parteiline juhtimine“, *Rahva Hääl*, 30.03.1947.

⁴¹³ „Järjekindlalt parandada kohalike nõukogude parteilist juhtimist“, *Rahva Hääl*, 21.09.1948.

⁴¹⁴ RA, ERAF.1.131.2, l. 19–22.

⁴¹⁵ RA, EAA.T-471.1aü.60, l. 1, 5.

aga 88%.⁴¹⁶ Varasematest probleemidest oli jätkuvalt aktuaalne naiste vähene esindatus juhtivatel ametikohtadel – eriti valdkondades, kus nad on suures arvulises ülekaalus nagu haridus või kaubandus. Eriti halb oli olukord vastutaval tööl, näiteks ei olnud rajooni täitevkomitee esimeeste hulgas ainsatki naist. Lahendamata oli lasteasutuste avamise küsimus, sõime järjekorras oli üle viie tuhande lapse.⁴¹⁷

1940. ja 1950. aastatega võrreldes käsitleti mõningaid uusi teemasid, mis olid tegelikult uudsemaks just ENSV kontekstis. Päevakorras oli taaskord naiste elu kergemaks tegemine, eelkõige seoses nende vabastamisega „koduse majapidamise orjusest.“ Viimati olid Nõukogude Liidus selle poole püüelnud naisosakonnad (*zhenotdel*) 1920. aastatel.⁴¹⁸ Ühe muutuse põhjusena võib esile tuua üldist elatustaseme tõusu võrreldes sõjajärgsete aastatega, mistõttu riigi oli võimalik rohkem investeerida eluolu parandamisse. Lauristin tõi välja, et „keskmiselt kulub naisel päevas koduse majapidamise ja laste eest hoolitsemisele 7–8 tundi, mis on ebanormaalse ja lubamatu olukord. Ühelt poolt vähendab see naiste võimalusi enesetäiendamisel ja ühiskondlikul tööl osalemisel, teisalt aga mõjub pidurdavalt nende tööviljakusele.“⁴¹⁹ Lisaks tuli üle saada hirmust tehnika ees, kuna näiteks lüpsimasinad seisid kasutult, aga samas tegid naised rasket käsitööd.⁴²⁰ Probleeme tõstatasid peale Lauristini ka teised esinejad. Ajalehe Punalipp toimetaja Uulits juhtis Sotsiaalkindlustuseministeeriumi tähelepanu asjaolule, et riiklik pensionisüsteem ei laiene kolhoosidele. Samuti leidis ta, et mehed peaksid naistega võrdselt panustama laste kasvatamisse.⁴²¹ Kuigi kongressi läkitus kutsus naisi üles ennastalgava tööga andma veelgi suuremat panust kodumaa võimsuse suurendamiseks,⁴²² olid muutused vähemalt naistöö ideoloogilise poole pealt tuntavad. Sisuliste muutuste käsitlemine jääb käesoleva uurimuse ajalisest raamidest väljapoole.

Umbes samal ajal toimusid ka rajoonides naiste konverentsid, mille eesmärgiks oli naiste hulgas läbiviidava ideoloogilise ja propagandatöö parandamine. Selleks asutati uued institutsioonid, kuid naistöö ülesehitus ei olnud võrreldes varasemaga nii konkreetne ja süstemaatiline. Rakveres valiti 1962. aastal naisaktiivi konverentsil 21 liikmega rajooni naisnõukogu, mis pidi töötama parteikomitee juhtimisel. Majandites ning suuremates

⁴¹⁶ RA, ERAF.1.46.191, l. 17.

⁴¹⁷ Samas, l. 42–45

⁴¹⁸ Vaata peatükk 1.3.

⁴¹⁹ RA, ERAF.1.46.191, l. 45.

⁴²⁰ Samas, l. 27

⁴²¹ Samas, l. 123–128.

⁴²² Samas, l. 208 – 209

ettevõtetes ja asutustes moodustati uuesti naiskomisjonid, mida valdavalt kutsuti naistöökomisjonideks.⁴²³

Nii vormilt kui sisult jätkati tegelikult 1950. aastate keskel soiku jäänud tegevust. Naistöökomisjonid pidid olema parteiorganisatsiooni abilised majanduslike ja poliitiliste ülesannete täimisel.⁴²⁴ Töövaldkonnad olid samuti endised: asutuste töö tõhustamine; ühiskondliku kontrolli teostamine eelkõige lasteasutustes, kuid samuti kaubandusettevõtetes ja teenindustöökodades; uute lasteasutuste avamise võimaluste uurimine; isetegevusringide organiseerimine.⁴²⁵ Võrreldes 1950. aastatega tuli rohkem keskenduda heakorrastusele ja kodukultuurile.⁴²⁶ Sarnaste ülesannete täitmisel kordusid tuttavad probleemid. Valga rajoonikomitee instruktor Endla Rogenbaum kurtis 1968. aastal, et naiskomisjonid on rajoonis küll olemas, kuid ei näita üles piisavalt huvi ega initsiatiivi murekohtade lahendamisel. Ta nentis, et on hästi töötavaid komisjonide, kuid ka neid, kes töötavad alla oma võimete.⁴²⁷ Tööaruannetes puuduvad igasugused viited varem tegutsenud naistö institutsioonidele. Ainult nende põhjal võiks järeldada, et naistele hakatigi ENSVs eraldi tähelepanu pöörama alles 1960. aastatel ning igasugune järjepidevus puudus.

⁴²³ RA, ERAF.1.17.38a, l. 1–3.

⁴²⁴ RA, ERAF.9508.12.16, l. 1.

⁴²⁵ Samas, l. 2–3.

⁴²⁶ RA, ERAF.1.17.38a, l. 1–3.

⁴²⁷ Samas, l. 9–10.

3. NAISKOMISJONIDE TEGEVUS ENSVs

Mõistmaks Nõukogude naispoliitika rakendamist ENSVs on vajalik käsitleda naiskomisjonide töö sisulist poolt – milliste tegevuste abil püüti tõsta naiste poliitilist ja ühiskondlikku aktiivsust ning kaasata neid võimalikult suurel määral viisaastaku plaanide täitmisele ja ületamisele. Selleks käsitlem lähemalt alljärgnevat kuut teemat.

3.1. Poliitilise ja kultuurharidusliku kasvatustöö läbiviimine

Poliitihariduse eesmärgiks oli naistele selgeks teha, et erinevalt kodanlikust Eestist, said naistest Nõukogude võimu tingimustes ühiskonna täieõiguslikud liikmed. Poliitkasvatuse kõrval oli oluliseks ka erialase kvalifikatsiooni tõstmine – need kaks valdkonda olid Nõukogude soopõhises retoorikas lahutamatuks seotud.⁴²⁸

Eesti Vabariigi põhiseadus sätestas, et naistel olid meestega võrdsed kodanikuõigused. Sarnaselt teiste riikidega, k.a Nõukogude Liit, ei kaasnud sellega võrdset esindatust riigi juhtimisel. Asutava Kogu liikmete hulgas oli seitse naist, järgnevates Riigikogu koosseisudes nende arv vähenes. Samuti ei osalenud naised valitsuse töös, maailmasõdade vahelisel ajal ei olnud Eestis ainsatki naisministrit. Kõige kõrgem poliitiline ametikoht, kus naised töötasid, oli linnanõunik.⁴²⁹ Seda kasutati hiljem Nõukogude režiimi ülistamiseks. Karotamm rääkis näiteks 1946. aastal vabariiklikul naisaktiivi nõupidamisel, kuidas kodanlikus Eestis püüti töötavat naist igati eemale hoida riigiasjade ajamisest, kuna see olevat olnud meeste asi. Nõukogude kord pidi naiste positsiooni muutma täielikult.⁴³⁰

Partei jaoks oli naiste poliitiline harimine naiskomisjonide kõige olulisem ülesanne, millega tegelemise edukust hinnati sageli puudulikuks. Naistele heideti ette huvipuudust ning vähest arusaamist oma rollist ühiskonnas.⁴³¹ Poliitiliste teadmiste paranemist hinnati parteiorganisatsioonide seisukohalt erinevate näitajate kaudu. Rakvere rajoonikomitee sekretär Tõnisson leidis 1951. aastal, et naiskomisjoni poolt organiseeritud loengud rahvusvahelisest olukorrast on aidanud tõsta naiste aktiivsust kolhoositöös osalemisel, näiteks aidati entusiastlikult kaasa Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva tähistamisel.⁴³² Viljandi rajoonis oli 1953. aastal eduka poliitmassilise töö tulemusena vähenenud kolhoosides naiste arv, kes ei

⁴²⁸ Vt peatükk 1.1.1.

⁴²⁹ Marling, Sepper, „Eesti naise roll rahvuslikus narratiivis“, Sirp, 23.02.2018.

⁴³⁰ Nikolai Karotamm, *Eesti NSV vabariiklik naisaktiivi nõupidamine 11.–12. mail 1946*, lk 42–52.

⁴³¹ RA, ERAF.10.11.91, l. 53–54.

⁴³² RA, ERAF.1.63.26, l. 35.

tööta välja normipäevade miinimumi.⁴³³ Naiste haridustaseme määrajaks saigi see, kui palju tööd tehti või kuidas norme täideti. Teiseks näitajaks oli aktiivsus klassivaenlaste paljastamisel. Viljandi naistöö instruktor Maria Limbergi rääkis 1947. aastal naiskomisjonide koosolekul järgmist: „Meil on praegu Nõukogude Eesti, kuid ikkagi toimub veel revolutsioon ja on terav klassivõitlus, mistõttu levitatakse igasugu kuulujutte. Naiskomisjonide liikmed peavad nende juttude levitajad avastama ning rahvale selgeks tegema tegeliku olukorra.“⁴³⁴ Sellest võib järeldada, et Limberg eeldas, et naiskomisjonide liikmed olid piisavalt pädevad selgitustööd tegema, samas võis tegemist olla ka petliku lootusega või tõenäolisemalt propagandistliku loosungiga.

Naiste teadmiste parandamiseks ja nende harimiseks kasutasid naiskomisjonid erinevaid meetodeid. Osaleti juba olemasolevates poliitkoolides ja -ringides; korraldati naistele loenguid ja vestlusi; organiseeriti uusi ringe ja kursusi. Samuti loeti ühiselt ajakirjanduses ilmunud temaatilisi artikleid ning kajastati ise naiskomisjonide tegemisi ja eesrindlike naiste saavutusi.

3.1.1. Poliitkoolides ja poliitringides osalemine

Marksistlik-leninistliku teooria õppimiseks hakati ENSVs 1944. aasta lõpus välja arendama laialdast poliithariduse süsteemi, mille eesmärgiks oli tõsta bolševike partei kaadri ideelis-poliitilist taset kogenud propagandistide, konsultantide ja lektorite juhendamisel.⁴³⁵ Poliitharidus oli võimalik omandada viiel erineval meetodil: poliitkoolides, poliitringides, poliitseminaridel, individuaalõppes ja Marksismi-Leninismi ülikoolides.⁴³⁶

Keskustes elavad naiskomisjonide liikmed osalesid peamiselt parteiorganisatsioonide loodud parteikoolides ja poliitringides.⁴³⁷ Näiteks Virumaa Paasvere valla naiskomisjoni liikmed õppisid valla poliitringis.⁴³⁸ Viljandis otsustasid naiskomisjonid 1948. aastal suunata kogu naisaktiiv poliitringidesse.⁴³⁹ Tegemist oli kõrgemalt antud juhistega, kuna Keskkomitee nõudmisel pidi poliitringidest osavõtt olema 100%. Sealjuures peeti eraldi arvestust naiste osaluse kohta. Naiste kaasamine juba tegutsevasse ringi oli eelistatud võrreldes nende ise

⁴³³ RA, ERAF.4897.7.16, l. 29.

⁴³⁴ RA, ERAF.19.5.218, l. 43–44.

⁴³⁵ „Parteiharidustöö kõrge taseme eest“, *Eesti Bolševik*, 15 (1951), lk 1–6.

⁴³⁶ Atko Remmel, *Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011), lk 274.

⁴³⁷ *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, lk 243.

⁴³⁸ RA, ERAF.10.12.106, l. 58.

⁴³⁹ RA, ERAF.19.5.267, l. 30.

organiseerimisega, kuna naiskomisjonid pidid kvalifitseeritud juhendaja leidma niikuinii väljastpoolt.⁴⁴⁰ Maapiirkondades oli eriti suur puudus pädevatest lektoritest ja propagandistidest. Ubja põlevkivikaevanduse naiskomisjon kurtis näiteks 1948. aasta kevadel, et neil on poliitõppuse läbiviimisel suuri raskusi, kuna kohapeal puudus partorg, kes aitaks naistele Stalini elulugu ja tööd arusaadavaks teha.⁴⁴¹

Poliithariduse peamiseks probleemiks oli asjaolu, et seal ei käsitletud spetsiifiliselt naisi puudutavaid teemasid. Viljandi maakonnakomitee poliitkoolis osales 1946. aastal regulaarselt 30–35 naist, kuid naiste ülesannetest ei räägitud seal kordagi. Naistöö instruktor Limberg leidis, et naisi puudutavate teemade loengutesse põimine aitaks neid kiiremini aktiveerida. Samas nentis ta, et naiskomisjonil ei sobiks pidevalt naiste teemat eraldi küsimusena tõstatada.⁴⁴² Seega ei täitnud poliitringides ja -koolides osalemine naiste harimise ülesannet eesmärgiks seatud viisil. Naiskomisjonide tööaruannetes kajastus poliitringides osalemine peamiselt märkusega, et seda on tehtud. Aeg-ajalt esines kaebusi, näiteks Viljandi artelli Ühendus naistöötajad ilmusid 1953. aastal poliitõppusele tihti ettevalmistamata ja vabandasid seda ajapuudusega, tegeldes samal ajal eluliselt mittevajalikuga.⁴⁴³ Mida viimase all silmas peeti, ei ole aruandes täpsustatud.

3.1.2. Loengute ja vestluste korraldamine

Loengute ja vestluste korraldamisega tegelesid kõik naiskomisjonid. Seda oli lihtne plaanidesse ja aruannetesse kirjutada, kuna kõrgemad parteiorganid pöörasid poliitmassilisele tööle suurt tähelepanu. See aga ei tähenda, et kõik planeeritud üritused realselt toimunud oleksid.⁴⁴⁴ Asutuste naiskomisjonid piirdusid sageli tööaruandes kuude kaupa märkega, et peeti poliitiline loeng, ilma pealkirja või sihtgruppi täpsustamata. Samas ei ole põhjust arvata nagu vestlusi ja loenguid poleks üldse peetud. Nende organiseerimine oli suhteliselt lihtne ja sõltuvalt teemast võisid läbiviijaks olla komisjoni liikmed. Lektor otsiti väljastpoolt kui tegemist oli spetsiifilisema valdkonnaga. Loengute ja vestluste läbiviimise protsessi sageli ei kirjeldatud – tavaliselt piirduti teemaga ja kellele üritus suunatud oli, harvemini lisati toimumise koht (näiteks punanurk).⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 09.03.1947.

⁴⁴¹ RA, ERAF.10.12.106, I, 149.

⁴⁴² RA, ERAF.19.5.97, I, 15.

⁴⁴³ RA, ERAF.4897.7.64, I, 3.

⁴⁴⁴ Paavle, *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950*, lk 252.

⁴⁴⁵ RA, ERAF.2620.3.135, I, 116.

Vestlusteemade puhul võib üldjoontes eristada kolme suuremat blokki. Kõigepealt teemad, mis puudutasid naiste ülesandeid ühiskonnas või mida peeti neile huvipakkuvaks, teiseks ühiskondlik-poliitilised ja populaarteaduslikud loengud ning kolmandaks tervise kohta käivad teemad. Näiteks korraldas Rakvere nakkushaigla naiskomisjon 1948. a. veebruaris naistöötajatele loenguid naiste rollist sotsialismi ülesehitamisel, nende panusest Suures Isamaasõjas ja sellest, mida pakkus naistele Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon.⁴⁴⁶ Laste- ja tervishoiuasutustes oli tavapärane, et töölased ja naised huvitavad teemad ühtisid. Siiski peeti sarnastel teemadel loenguid ka muudes asutustes, kuna eeldati, et need huvitavad naisi universaalselt, näiteks Küti vallas peeti naistega vestlusi emade- ja lastekaitsest.⁴⁴⁷ Suuresti kattusid teemad 1920. aastatel Nõukogude Liidus naistele korraldatud loengute teemadega.⁴⁴⁸

Naisi konkreetsemalt huvitavaid teemasid jäi pärast 1949. aastat aina vähemaks, kuna partei oli võtnud suuna naiste haridustaseme tõstmisele muul viisil. Siiski ei loobunud loengutest täielikult. Näiteks 1953. aastal Viljandi parteialgorganisatsioonide sekretäride nõupidamisel võeti sedalaadi loengute korraldamine uuesti päevakorda, kuna naised osalesid üldpoliitilistel loengutel liiga vähe.⁴⁴⁹ Vähemalt sama aasta lõpuni neid veel korraldati, edasise kohta andmed puuduvad. Loengute ja vestluste osatähtsus naiste poliitilisel ja ühiskondlikul aktiveerimisel on kaheldav, kuid mitmetel käsitletud teemadel oli siiski praktilist väärtust, eriti neil, mis käsitlesid seadusi, tervishoidu ja hügieeni.

3.1.3. Naiskomisjonide tööst ajakirjanduse vahendusel

Harimisena on käsitletav ka naiskomisjonide tegevuse kajastamine ajakirjanduses – üleriigilistes ja kohalikes ajalehtedes/ajakirjades ning asutuste seinalehtedes. Lisaks komisjoni tööle tuli kirjutada eesrindlike naiste töösaavutustest ja -meetoditest. Partei poolt oli määratud, et eesrindlikest ja uuenduslikest meetoditest lugemine pidi aitama tõsta naiste tööalast kvalifikatsiooni ja oskusi – see oli ka ainus moodus, kuidas naiskomisjonid said täita neile antud ülesannet naiste tööoskuste parandamiseks. Reaalselt oli tegemist pigem järjekordse propagandameetodiga, kuna on vähetõenäoline, et tööalaste oskuste omandamiseks piisas nende kohta lehest lugemisest.

⁴⁴⁶ RA, ERAF.10.12.106, l. 136.

⁴⁴⁷ RA, ERAF.10.13.112, l. 31.

⁴⁴⁸ Vt peatükk 1.3.2.

⁴⁴⁹ RA, ERAF.4897.7.16, l. 17–18.

Kõige rohkem tegid seinalehtedele kaastööd asutuste naiskomisjonid, näiteks Rakvere Kaubastus.⁴⁵⁰ Agaramalt toimetati naistepäeva erinumbrite kallal, kuid üldiselt tegeleti seinalehega pigem siis, kui põhitöö kõrvalt aega üle jäi (Puu- ja Aedviljatehas Alko naiskomisjon).⁴⁵¹ Viljandi rajoonis tehti 1952. aastal kolhooside naiskomisjonidele etteheiteid seinalehele vähese tähelepanu pööramise ja tööeesrindlaste ebapiisava populariseerimise pärast.⁴⁵² Kriitika ei osutunud siiski kuigi efektiivseks, kuna tegemist oli kestva probleemiga.

Naiskomisjonide esimehed kirjutasid komisjonide igapäevatööst ja naiste töösaavutustest ajalehtedes ja ajakirjades. Eesmärgiks oli tõmmata naiskomisjonide tegevusele rohkem tähelepanu ja seeläbi aktiveerida poliitiliselt naisi, kes ei olnud komisjonide liikmed. Parimate naiskomisjonide eeskujust pidid juhinduma kõik ülejäänud. 1947. aastal oli Viljandi maakonna naiskomisjon vabariigis üks aktiivsemaid parteipoliitika elluviijaid, kelle tegevus viljavarumise kampaanias teistele eeskujuks toodi.⁴⁵³ Tegemist oli naistöö läbiviimise meetmega, millega rakendati lisaks parteilisele juhtimisele ka erineva tasandi naiskomisjonid.

3.1.4. Ajalehtede ja ajakirjade ühine lugemine

Ajakirjanduse tähenduslikkus naiste harimisel avaldub ka kirjutiste ühise lugemise kaudu, mida tehti kõigis naiskomisjonides vähemalt 1953. aastani.⁴⁵⁴ Peamiselt loeti valitud temaatilisi artikleid ajakirjadest ja ajalehtedest. Nende lugemine kajastub enamikus tööaruannetes, mõningatel juhtudel on loetletud konkreetset artikleid. Sageli tähendas ühislugemine, et naised kogunesid (näiteks punanurka), keegi luges kirjutise ette ja seejärel mindi laiali. Kohati on artiklite üle ka arutatud (nt ETKVL Rakvere Tööstuskombinaadi naiskomisjonis).⁴⁵⁵ Arutelude sisu siiski läbitöötatud materjalidest ei selgu. Tööaruannete põhjal olid agaramad lugejad Rakvere linna lastesõime ning Rakvere ühendatud haigla ja polikliiniku naiskomisjon.⁴⁵⁶ Maal tegutsevate komisjonide tegevus oli võrreldes linnaga ebaregulaarsem, keskenduti rohkem põllutööd puudutavatele artiklitele (Avanduse valla naiskomisjonid 1948. aasta aprillis).⁴⁵⁷ Aruannete põhjal võib väita, et maal loeti ajalehtede

⁴⁵⁰ RA, ERAF.10.12.106, l. 118.

⁴⁵¹ RA, ERAF.19.8.66, l. 12–13. 1951. aastast Viljandi Konservitehas.

⁴⁵² RA, ERAF.1.64.6, l. 9.

⁴⁵³ Maria Limberg, „Naisaktiiv on suureks jõuks partei poliitika elluviimisel“, *Rahva Hääled*, 27.08.1947.

⁴⁵⁴ Järgnevate aastate kohta andmed puuduvad.

⁴⁵⁵ RA, ERAF.2620.6.10, l. 2.

⁴⁵⁶ RA, ERAF.10.12.104, l. 15–17.

⁴⁵⁷ RA, ERAF.10.12.106, l. 14.

asemel pigem Eesti (Nõukogude) Naist,⁴⁵⁸ kuna ajakirja teemaderingi peeti võrreldes Rahva Häälega mitmekesisemaks.

Kõik komisjonid ei jõudnud põhitöö kõrvalt piisavalt lehelugemisega tegeleda. Kui selleteemalised kaebused 1947. aasta suvel naiskomisjonide aruandluskoosolekul Viljandi naistöo instruktor Limbergile esitati, kõlas vastus järgmiselt: „See on täiesti aluseta jutt. Kõigeks peab jätkuma aega ja jätkub ka.“⁴⁵⁹ Selle nõudmise taustal ei pane imestama, et neli aastat hiljem organiseeris Viru-Jaagupi naiskomisjon ühislugemist heinatöö lõunavaheajal.⁴⁶⁰ Kindlalt pole võimalik öelda, kas lugemine tegelikult toimus, aga siiski demonstreerib näide kuidas naistelt eeldati iga vabama hetke kasutamist poliitmassilise töö läbiviimiseks.

Kõige efektiivsemalt toimus ühislugemine poliitilise harimise meetmena kodumajanduse kursustel. Seda hakati praktiseerima juba 1940. aastal.⁴⁶¹ Rahvamajades tegutsenud kunstilise isetegevuse või käsitööringi juurde kinnitati agitaatorid, kes pidid hakkama kõigi osalejatega vestlusi läbi viima. Kuna agitaatoreid aga kõikjale ei jagunud, muutus oluliseks ajalehtede ette lugemine.⁴⁶² EKP KK naistöo osakond leidis, et ringides lehelugemise näol oli tegemist tõhusa meetodiga naistes poliitika vastu huvi äratamiseks.⁴⁶³ Sellisel viisil püüti naiste harjumuspärasele tegevusele anda uus nõukogulik sisu, samuti oli naiste kaasamine kodumajandusringidesse lihtsam kui puhtalt poliitõppesse ning sellega jätkati ka pärast Eesti taasokupeerimist. Ringides osalemine andis naistele võimaluse sotsiaalseks suhtluseks vabamas õhkkonnas võrreldes loenguga punanurgas või poliitringis.

3.1.5. Isetegevusringide ja kursuste korraldamine

Kuigi isetegevus oli osa Nõukogude ühiskonnas toimunud avaliku sfääri privatiseerimisest, pakkus see teatavat võimalust eneseteostuseks ning lisaks andis võimaluse luua väikseid ja usaldusväärseid suhtlusringkondi.⁴⁶⁴ Naiste elus oli isetegevusel samuti oluline roll, mida meenutati aastaid hiljem heldimusega. See oli üks peamistest meelelahutustest kõigi sõjajärgsete töö- ja rahamurede kõrval, mis võimaldas mõne õhtu nädalas kodunt välja

⁴⁵⁸ RA, ERAF.10.14.69, l. 32–33.

⁴⁵⁹ RA, ERAF.19.5.218, l. 43–44.

⁴⁶⁰ RA, ERAF.2620.3.135, l. 116.

⁴⁶¹ „Maanaised kultuuritöös“, *Sirp ja Vasar*, 10.05.1941.

⁴⁶² RA, ERAF.10.8.20, l. 36.

⁴⁶³ RA, ERAF.1.12a.53, l. 54–62.

⁴⁶⁴ Kirsti Jõesalu, „Privaatse ja avaliku põimumisest Nõukogude Eesti eluilmas: postsotsialistlike vaateid sotsiaalsetele suhetele nõukogude argielus“, *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, 49 (2006), lk 91–124 (115).

saada.⁴⁶⁵ Eriti populaarne oli koorilaul, laulupeol osalemine oli mõnede osalejate jaoks üks elu suurimaid elamusi.⁴⁶⁶ Neil põhjustel osaleti ringide ja kursuste töös entusiastlikumalt.

Lähtudes 1949. aasta põhimäärusest jagunes naiskomisjonide tegevus ringide ja kursuste organiseerimisel kaheks perioodiks.⁴⁶⁷ Enne määrust tuli neid organiseerida vastavalt naiste huvidele ja vajadusele ning sellega tegelesid asutuse, kaitise, valla ja küla naiskomisjon. Pärast määrust tuli valla, küla, kolhoosi ja sovhoosi komisjonidel korraldada agrozootehnilisi, laulu-, näite- ja spordiringe, kirjandusõhtud jms. Linnas ei pidanud naiskomisjonid enam ringide organiseerimisega tegelema, kuid maal tuli neid korraldada nüüd kõigile, mitte ainult naistele.

Esialgu pöörasid parteiorganisatsioonid kodumajanduse valdkonnale (käsitööringid, majapidamiskursused jms) erilist tähelepanu, põhjendades seda eelpoolmainitud järjepidevusega maanaisteseltside korraldatud kursustega, millele lisandus sõjajärgne vaene aeg. Kuna poest ei olnud võimalik vajalikku osta, olid isetegemise oskused kõrgelt hinnatud. Arvestades, et naiskomisjonide kahe põhimääruse vahele jääb ajaliselt veidi üle kahe aasta, ei olnud elujärje paranemine nii lühikese ajaga suunamuutuse põhjuseks. Tõenäolisemalt seletub pööre EKP naispoliitika eesmärkide muutumisega.⁴⁶⁸ Oluline on märkida, et tegelikult naiskomisjonid uuest põhimäärusest kinni ei pidanud, vaid tegutsesid harjumuspäraselt edasi. Viljandis näiteks organiseeris 1951. aastal linna naiskomisjon õmblemiskursusi, kuigi asutuste naiskomisjonid ei pidanud neid enam korraldama.⁴⁶⁹ Kõige suurem rikkumine oli aga hoopis linna naiskomisjoni jätkuv eksisteerimine, kuivõrd see tulnuks likvideerida juba kaks aastat tagasi,⁴⁷⁰ mis näitab kui vähe komisjonide tegevusele tegelikult tähelepanu pöörati.

Naised tegutsesid käesolevas valdkonnas omal algatusel ning enda huvidest jätkuvalt edasi. Partei põhjendas enda seisukohalt kodumajandusringide ja -kursuste edasikestmist lihtsa võimalusena anda tegevusele poliitiline sisu. Ringides valmistati poliitilise tähendusega esemeid, näiteks töötajatele kinkimiseks rändpunalipukesi (Punases Kundas).⁴⁷¹ Tegevus

⁴⁶⁵ „Silvia Mägi, s 1922“, *Eesti rahva elulood. III osa, Elu Eesti NSV-s*, koost Rutt Hinrikus (Tallinn: Tänapäev, 2003), lk 33–43; „Heljo Vrooman, s 1923“, *Eesti rahva elulood*, lk 89–100.

⁴⁶⁶ „S 1929, tööline“, *Naised kõnelevad: naiste elulugude kogumik*, koost Eve Annuk (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1997), lk 55–69; „S 1934, tehnoloogiainsener“, *Naised kõnelevad*, lk 93–120.

⁴⁶⁷ Vaata naiskomisjonide ülesanded peatükis 2.2.1.

⁴⁶⁸ Vaata naiskomisjonide parteiline juhtimine peatükis 2.2.2.

⁴⁶⁹ RA, ERAF.4897.3.69, l. 37.

⁴⁷⁰ Vt peatükk 2.2.2.

⁴⁷¹ RA, ERAF.10.12.106, l. 117.

rakendati ka viljavarumise kampaaniasse, näiteks parandas Assamalla valla naiskomisjon käsitööringis viljakotte.⁴⁷²

Kodumajandusringide kõrval tegelesid naiskomisjonid veel kunstiliste isetegevusringide organiseerimisega ja osalesid ise nende töös. Populaarsed olid laulukoorid, samuti organiseeriti tantsu- ja näiteringe. Selle ülesande täitmises olid komisjonid valdavalt aktiivsed, kuigi näiteks Viljandi parteikomitee jaoks ei olnud tegemist prioriteetse valdkonnaga.⁴⁷³ Naiskoori ellukutsumise sage äranimetamine tööaruannetes võis olla plaanide täitmiseks sobiv näitaja. Oma naiskoor oli 1948. aastal ette näidata mitmel Virumaa naiskomisjonil, näiteks Jõhvi, Mahu ja Vao vallas.⁴⁷⁴ Tundub, et kõik koorid ei jäänud püsivalt tegutsema, kuna nende asutamine sages laulupidude lähenedes.

1950. aastate alguses tuli naiskomisjonidel hakata rohkem tähelepanu pöörama spordiringide organiseerimisele. Kehakultuuril ja spordil oli Nõukogude ühiskonnas mitmeid erinevaid funktsioone nagu ühtse rahva kasvatamine, tervislike eluviiside propageerimine või sotsiaalpoliitiline roll.⁴⁷⁵ Naiskomisjonide tegevuse kontekstis oli olulisemaks terviseküsimus koos muude juba mainitud ringide ja kursuste organiseerimisega poliitkasvatusliku ülesande täitmise egiidi all. Samas ei ole spordiringide osakaal komisjonide igapäevategevuses võrreldav käsitöö või kunstilise isetegevusega. Spordivaldkonnas tegutsesid peamiselt asutuste naiskomisjonid, mis aruannetes kajastub vaid paari lausega. Viljandi Puu- ja Aedviljatehas Alko komisjon organiseeris naistöötajate osavõttu lauatennise treeningutest.⁴⁷⁶ Spordiringide organiseerimisega tegelesid ka teised parteiorganisatsioonid, näiteks ametiühingu kultuurkomisjon. Partei seisukohalt ei olnud sporti puudutava näol tegemist naiskomisjonide olulise tööülesandega. Spordialane tegevus esines peamiselt naiskomisjonide enda plaanides ja aruannetes, rajooni tasandil ja kõrgemal seda isegi ei mainitud. Võib oletada, et naised tegelesid sellega, kuna tegemist oli neile meelepärase ülesandega ning samas oli võimalik seda aruandes kajastada naiskomisjoni tegevusena. Nii oli võimalik vältida ka kriitikat, mis heitis ette tegevusetust.

⁴⁷² RA, ERAF.10.13.112, l. 7.

⁴⁷³ RA, ERAF.1.12a.5, l. 4.

⁴⁷⁴ RA, ERAF.10.12.106, l. 28, 52, 97.

⁴⁷⁵ James Riordan, „The Impact of Communism on Sport“, *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, koost James Riordan (London: Routledge, 1999), lk 48–64.

⁴⁷⁶ RA, ERAF.19.8.66, l. 12–13.

Mõningate asutuste naiskomisjonid organiseerisid töötajate lastele isetegevusringe (Rakvere Metsatööstuskeskuse naiskomisjon),⁴⁷⁷ kuid seda esines tööaruannetes harva. Tõenäoliselt seetõttu, et töötajate laste eest hoolitsemine oli ametiühingu käitiskomitee ülesanne.⁴⁷⁸ Kuigi kolhoosi naiskomisjonide ülesandeks oli agrozootehniliste kursuste korraldamine naiste tööalaste oskuste parandamiseks, ei osutunud nende organiseerimine jõukohaseks. Ülesande täitmine jäi parteiorganisatsioonidele. Rakvere rajooni naisaktiivi nõupidamisel otsustati 1952. aastal, et komisjonide ülesandeks jääb kursustele registreerunud naiste osavõtu kindlustamine.⁴⁷⁹

Kõigi kasutatud meetmete – loengud, vestlused, kursused ja ringid, ajakirjandus – edukusele on keeruline ühest hinnangut anda. Partei seisukohalt omasid need tähendust naiste haridustaseme tõstmise näitajana, mille kaudu sai seletada naiste aktiivsemat osavõttu tootmistööst. Vähemal määral sobitus see naiste juhtivatele positsioonidele edutamise konteksti.⁴⁸⁰ Naiste seisukohalt hinnati tegevusi, millest oli praktilist kasu nagu osavõtt kursustest ja ringidest, mõningatest loengutest või ühisest lehelugemisest. Isetegevusringid võimaldasid sotsiaalset suhtlust, lõõgastumist. Naiskomisjonid on proovinud kahte poolt kokku viia, kuid lähtudes alaliselt toimuvatest tegevustest, jäävad pinnale pigem need, mis olid naistele vajalikud ja huvipakkuvad. Puhtalt ideoloogilist laadi tegevuste läbiviimine varieerus – nendega tegeleti siis, kui partei parajasti tugevamalt survet avaldas.

3.2. Poliitilistes ja majanduslikes kampaaniates osalemine

Suur osa Nõukogude propagandast viidi läbi kampaaniatena, mida kasutati kõigis töövaldkondades ja mis pidid kaasama kogu ühiskonna. Erandiks ei olnud ka naiskomisjonid, mille kohustuseks oli kampaaniates osalemine ja vajadusel nende läbiviimine. Viimase puhul jäi naiskomisjonide roll küll pigem marginaalseks, eelkõige tuli kindlustada naiste osalus neis. Järgnevalt käsitletakse läbiviidud kampaaniaid konkreetselt.

3.2.1. Sõjajärgsetel taastamistöodel osalemine

Sõjajärgsetel aastatel pidid kõik pühendama teatud osa oma vabast ajast purustuste likvideerimisele. Taastamistöodest võtsid aktiivselt osa linnades tegutsevad naiskomisjonid.

⁴⁷⁷ RA, ERAF.1.64.25, l. 2.

⁴⁷⁸ „Arendada tööd lasteteenindamise alal. ÜAÜKN Sekretariaadi määrusest 2. juunist 1943“, *Käitiskomitee töötaja käsiraamat*, lk 276 – 278

⁴⁷⁹ RA, ERAF.2620.6.4, l. 9.

⁴⁸⁰ Vt peatükkis 2.2.2.

1947. aastal oli iga liikme panuseks ette nähtud 50 ning järgmisel aastal juba 100 tundi, mille täitmisest tuli maakonnakomitee agitatsiooni- ja propagandaosakonnale aru anda.⁴⁸¹ Nõukogude propaganda püüdis siin aktiivselt naistepoolset initsiatiivi näidata, mille parima näitena tõi EKP KK naistöö osakonna juhataja Telman Tallinna Kalinini rajooni naiskomisjoni, mis oli 1948. aastal korraldanud kaks hoogtööpäeva, kus osales üle 800 naise.⁴⁸² Naiste omaalgatus pidi tõendama nende poliitilise haridustaseme tõusu ja muutumist täisväärtuslikeks Nõukogude inimesteks.

Arvukamate töökäte kaasamiseks tuli naiskomisjonidel taastamistöodele organiseerida koduperenaised, kuna asutuste ja käitiste parteiorganisatsioonid neid ei kaasanud, aga samas oli nende tööjõud vajalik. Koduperenaised kuulusid ka ise naiskomisjonidesse, 1949. aasta jaanuaris oli üle vabariigi 1346 liiget.⁴⁸³ Kui tulemuslikuks naiste kaasamine osutus, on raske hinnata, kuna tööaruannetes kajastub küll kaasamise protsess, aga mitte selle tulemused.

3.2.2. Varumiskampaaniates osalemine

Nõukogude Liidus eksisteeris alates 1920. aastatest riiklike plaanide ja normide alusel toimiv põllumajandussaaduste kohustusliku müügi süsteem. Eestis hakati toodangu kogumisega tegelema 1944. aasta sügisel. Taludele kehtestati müüginormid teravilja, kartuli, liha ja piima osas, järgmisel aastal ka munadele, villale ja piimale. Nende täitmise kontrollimine tehti varumisagentide ja külanõukogude ülesandeks, kuid tegeliku töö tegid sagedamini ära valla täitevkomiteed.⁴⁸⁴ Lisaks majanduslikule põhjendustele oli varumissüsteemil ka poliitiline tagaplaan ühiskonnas pingete tekitamiseks ja kogukonnasidemete lõhkumiseks.⁴⁸⁵ Varumissüsteemi kaasati valla ja küla (hiljem kolhooside) naiskomisjonid.⁴⁸⁶ Selle ülesande täitmisel rakendati erinevaid meetmeid.

Kõige olulisemaks peeti, et naiskomisjonide liikmed oleksid esimesed kohustuste täitmisel. Virumaal olid 1948. aastal mitme valla (Haljala, Mahu, Rakvere jt) komisjonide liikmed isikliku varumisplaani täitmisega eeskujuks kogu aktiivile. Samal aastal külvasid nad riigi tagavarafondist vilja ning harisid üles sööti jäänud maad.⁴⁸⁷ Samuti osaleti heinatööl, kartulivõtul jne. Isiklike normide täitmine ja ületamine metsavarumisel oli igal talvel

⁴⁸¹ RA, ERAF.19.5.217, l. 1.

⁴⁸² RA, ERAF.1.12a.53, l. 84.

⁴⁸³ Samas, l. 85.

⁴⁸⁴ Paavle, „Vili ja munad režiimi teenistuses“, lk 215–216.

⁴⁸⁵ Samas, lk 226.

⁴⁸⁶ Mõlemad naiskomisjonide põhimäärused.

⁴⁸⁷ RA, ERAF.10.12.106, l. 24, 39.

töõaruannetes domineerivaks teemaks. Avanduse ja Jõhvi valla naiskomisjoni liikmed osalesid selleks metsatöö hoogtööpäevakutel.⁴⁸⁸ Naiskomisjonid täitsid varumiskampaaniates ka mitmed abistavaid funktsioone, näiteks aidati sorteerida seemnevilja (Avanduse)⁴⁸⁹ ja kontrolliti heinatööriistade seisukorda (Roela).⁴⁹⁰ Undlas viidi metsatöölisele lõunaks sooja toitu.⁴⁹¹ Rõhku pandi ka meeleolu loomisele, nii korraldati Tudu metsapunkti isetegevusõhtu.⁴⁹²

Naiste aktiveerimiseks varumisplaanide täitmisel rakendati enim selgitustööd, näiteks selgitati talupidajatele riikliku plaani täitmise ja selle ületamise vajalikkust. Mahu valla naiskomisjon kutsus 1946. aastal rahvast üles viljavarumise kümmpäevakul osalema. Kui edukalt nad sellega hakkama said on küsitav, arvestades, et hoogtöö plaan täideti 50% ulatuses kuigi eesmärgi täitmiseks oli rakendatud kogu kohalik haldusaparaat, ametnikud ja aktiiv.⁴⁹³

Linnade naiskomisjonid panustasid varumiskampaaniatesse isikliku tööga. Kolhooside tekkides käidi jätkuvalt abis kevadkülvil, heinatöödel ja viljapeksul, kuid seda pole peetud piisavaks.⁴⁹⁴ ETKVL Juhtiva Keskaparaadi naiskomisjonile tegi parteialgorganisatsioon etteheiteid selle pinnalt, et kolhooside naistega ei ole piisavalt suheldud, mistõttu pole osatud vajadusel appi minna.⁴⁹⁵ Linnas tuli samuti organiseerida koduperenaisi kolhoosidesse tööle. Viljandi rajoonis õnnestus 1952. aasta suvel ja sügisel sel viisil appi saata umbes 30 naist.⁴⁹⁶

Kokkuvõtvalt oli kõigi naiskomisjonide liikmete esmaseks ülesandeks varumiskampaaniates oma isiklike kohustuste täitmine, mida tõlgendati kui ühiskondlikult arenenud naise tunnust. Järgnevalt tuli panustada töö kiiremini lõpetamise läbi ettevalmistuste, selgitustöö ja abikäte organiseerimise. Kuna varumiskampaaniates, eriti viljalõikusel, pidi osalema kogu kohalik aktiiv, oli naiskomisjonidel eelkõige toetav funktsioon.

⁴⁸⁸ Samas, l. 12, 26.

⁴⁸⁹ RA, ERAF.10.12.106, l. 13.

⁴⁹⁰ RA, ERAF.10.13.112, l. 72.

⁴⁹¹ RA, ERAF.10.12.106, l. 82.

⁴⁹² RA, ERAF.10.13.112, l. 63.

⁴⁹³ RA, ERAF.10.10.5, l. 9.

⁴⁹⁴ RA, ERAF.1.63.26.

⁴⁹⁵ RA, ERA.R-2151.1.29, l. 28.

⁴⁹⁶ RA, ERAF.1.63.6, l. 12–14.

3.2.3. Kollektiviseerimiskampanias osalemine

Stalini lööklause „Naised on kolhoosides suur jõud!“ kõnest (Stalini kõne 1933. aasta veebruaris I Üleliidulisel Kolhoosnike-lööktöölise kongressil), oli Eestis kasutusel juba enne aktiivse kollektiviseerimiskampania algust.⁴⁹⁷ Arvestades, et sõjajärgselt oli naised elanikkonnas ülekaalus, eriti maapiirkondades, siis tuli naiskomisjonide, eelkõige valla ja küla tasandil, kogu tähelepanu suunata kolhoosikorra ülimuslikkuse selgeks tegemisele.

Loomulikult oodati liikmetelt esirinnas kolhoosi astumist. Põllumajandusliku artelli põhikirjaga hakati Viljandimaal tutvuma 1948. aasta jaanuaris.⁴⁹⁸ Sama aasta kokkuvõttes leidis EKP KK naistöö osakonna juhataja Telman, et parteiorganisatsioonid on naisi veel vähe kolhooside ehitamisse kaasanud. Tema andmeil oli selleks ajaks vabariigi 4821 naiskolhoosnikust naiskomisjonide liikmeid ainult 398.⁴⁹⁹ Naiskomisjonidel oli selleks ajaks kokku ligi 19 000 liiget.⁵⁰⁰

Selgitustööks korraldati naistele koosolekuid ning viidi läbi individuaalvestlusi stiilis „kuidas tohtu suurt osa naiste vabastamises etendab just põllumajanduse kollektiviseerimine. Enam ei pea naine töötama isale või abikaasale, vaid kõigepealt endale ning üksik naine võib nüüd teenida aastas rohkem kui keskmik perekond vanasti kolme aasta jooksul. Vana küla kaotamisega kaob ka talunaine, kes oli pimeduse ja rumaluse ori, kulaku ja mõisniku ori.“⁵⁰¹ Samuti tegid selgitustööd naiskomisjonid linnades, näiteks Rakvere linna lastesõimes selgitati 1948. aasta aprillis asutuse naisperele ühismajapidamise paremust.⁵⁰² Naiskomisjonide aruandluse kohaselt kandis nende töö mõningatel juhtudel vilja, mille näitena toodi Aaspere vallas 1948. aasta novembris kaks kolhoosiga liitunud perekonda.⁵⁰³

Telman tegi juba 1947. aastal naiskomisjonidele ülesandeks korraldada talunaistele ekskursioone ühismajanditesse tutvumaks kolhoosi juurutamise praktikaga. Tegelikult hakati selles osas tegutsema alles 1948. aasta suvel. Saka ja Mahu valla naiskomisjonid tutvusid Roelas kolhoosiga, kus neile näidati kollektiivse majapidamise toimimist ning tutvustati

⁴⁹⁷ *Naine võitluses kommunismi eest* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1941)

⁴⁹⁸ RA, ERAF.1.12a.5, l. 40–41.

⁴⁹⁹ RA, ERAF.1.12a.53, l. 54–62.

⁵⁰⁰ Vaata naiskomisjonide arv vabariigis peatükis 2.2.2.

⁵⁰¹ „Kolhooside suur jõud“, *Naine võitluses kommunismi eest*, lk 78–81.

⁵⁰² RA, ERAF.10.12.104, l. 16–17.

⁵⁰³ RA, ERAF.10.12.106, l. 2.

asjakohaseid agrozootehnilisi töövõtteid. Naised olevat nende reisidega rahule jäänud, kuid massilist kolhooside rajamist sellele ei järgnenud.⁵⁰⁴

Aivo Põlluäär on oma magistritöös kollektiviseerimisest Saaremaal kirjutanud, et naiste ja noortega ei viidud kolhoosiküsimustes läbi mingit selgitustööd, kuigi naised olid kolhoosi vastu ega astunud koos abikaasadega kolhoosi liikmeks.⁵⁰⁵ Olukord oli sarnane Nõukogude Liidus kollektiviseerimise alguses toimunuga kui naised olid samuti kõige aktiivsemalt kolhooside loomise vastu olnud.⁵⁰⁶

Virumaal oli naiste vähene liikmeks astumine probleemiks veel ka vahetult pärast 1949. a märtsiküüditamist. Nikolai Karotamm kirjutas aprillis maakonnakomitee sekretär Bolšaginile, et tarvis on tegeleda olukorraga, kus kolhoosi astuvad ainult mehed. Probleemi lahendamiseks tuli valdades korraldada koosolekud kollektiviseerimise ja kevadkülviküsimuste arutamiseks ning naistele selgitada nende osatähtsust kollektiviseerimisel. Valdade ja külade naiskomisjonidele tegi Karotamm ülesandeks kindlustada, et kõik valla naised koosolekutest osa võtaksid.⁵⁰⁷ Vähemalt Rakvere vallas selline koosolek aset leidis.⁵⁰⁸ Küti naiskomisjon aitas samuti kaasa uute kolhooside loomisel ja tööle rakendamisel – peamiselt püüti aru saada, kuidas normipäevi arvestada ning seda naistele selgitada.⁵⁰⁹ Valla naiskomisjonide tööaruanded on tavapäraselt lünklikud ja peaaegu ükski neist ei saatnud tegevuse ülevaadet igas kuus. Enamasti on kõigi käsitletud aastate lõikes aruandeid peamiselt laekunud novembrist märtsini, ajavahemikus, kus maal oli naistel rohkem aega. 1949. aasta osas võiks kevadkuude aruannete puudumist vähemalt osaliselt selgitada küüditamisega, mistõttu enamiku valdade kohta ei ole võimalik öelda, kuidas naiskomisjonid Karotamme juhtnööre täitsid.

Naiskomisjonide tähtsaim ülesanne kollektiviseerimiskampaania läbiviimisel oli eelkõige naiste hulgas propaganda tegemine. Mõningal määral naiste kaasamine kolhooside ehitamisse õnnestus, kuna tööaruannete põhjal leidis naisi, kes liitusid selgitustöö tulemusena. Siiski on ebatõenäoline, et naiskomisjonide selgitused olid otsustavaks teguriks. Samuti võidi aruandes komisjoni rolli ületähtsustada vältimaks kriitikat täitmata jäänud ülesannete kohta.

⁵⁰⁴ Samas, l. 48.

⁵⁰⁵ Aivo Põlluäär, *Ühistegevus kui järjepidevuse sümbol kolhoosnike elulugudes Saaremaa Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi näitel*, magistritöö (Tartu Ülikool, 2018), lk 42.

⁵⁰⁶ Vaata peatükis 1.2.1.

⁵⁰⁷ RA, ERAF.10.13.23, l. 12.

⁵⁰⁸ RA, ERAF.10.13.112, l. 59.

⁵⁰⁹ Samas, l. 29.

3.2.4. Valimiskampaaniates osalemine

Valimised ENSVs olid hoolikalt ettevalmistatud suurejoonelised propagandakampaaniad, mille eesmärgiks oli näidata rahva poolehoidu uuele režiimile. Need pidid igal tasandil (NSVL ÜN, ENSV ÜN, kohalikud TSN, rahvakohtud) näitama Nõukogude võimu demokraatlikku olemust ja suurendama usaldust selle vastu. Inimestele tuli tekitada tunne, et nad saavad riigi poliitilises elus mingil määral kaasa rääkida.⁵¹⁰ Naiskomisjonid pidid kindlustama, et kõik naised valimistest osa võtaksid.

Valimiskampaaniaks valmistumist alustati NSVL ja ENSV konstitutsiooni või valimismäärustiku õppimisega. Virumaal oli 1945. aasta detsembris naiste nõupidamise teemaks „Nõukogude naine NSVL Ülemnõukogu valimiseelses selgitustöös.“ Seal pidas kõne EKP KK esindaja Ida Prillop, kes rõhutas et „kuna suurema osa rahvaarvust moodustavad naised, tuleb eriti valimismäärustikku selgitada just nende hulgas, siis läheb see suur osa valijaid teadlikuna valima.“ Samuti hoiatas Prillop, et klassivaenlased püüavad kindlasti valimiskampaaniat nurjata ning naiskomisjonidel tuleb nende suhtes valvel olla.⁵¹¹ Järgnevatel aastatel oli põhiseaduse õppimine naiskomisjonide töös järjepidevalt päevakorras.⁵¹² Kuivõrd valimised toimusid sageli, oli tegevust ka lihtne jooksvalt tööaruannetesse kirjutada.

Komisjonid pidid aru andma palju naisi töötas agitaatoritena.⁵¹³ Viljandi valdades oli 1949. aasta suvel kokku 1143 agitaatorit, kellest 434 olid naised (umbes 38%).⁵¹⁴ Järgnevatel aastatel naiste osalus tõusis, kolm aastat hiljem oli Viljandi rajooni agitaatoritest naisi juba 56%.⁵¹⁵ Samas ei olnud naiste osakaal agitaatorite hulgas samaväärne näitaja kui nende osakaal kolhoosiesimeeste ja traktoristide seas. Kõiki kolme tõlgendati naiste poliitilise aktiivsuse näitajana, kuid kahel viimasel oli stalinlikus sooideoloogias sümbolina suurem tähendus.⁵¹⁶ Seetõttu pöörati kolhoosiesimeestele ja traktoristidele arvule vabariigis kõrgemates parteiorganites tunduvalt rohkem tähelepanu.

Agitpunktid ja valimisjaoskonnad pidid olema hästi sisustatud, avarad ja soojad ruumid, kuhu inimesed meelsasti tuleksid. Need pidi olema varustatud kirjanduse, ajakirjade ja -lehtedega

⁵¹⁰ Sirje Pihon, *Eesti NSV Ülemnõukogu valimised 1947. aastal: seadusandlus, valimispropaganda ja elanikkonna reageeringud*, magistrیتöö (Tartu Ülikool, 2013), lk 27.

⁵¹¹ RA, ERAF.10.9.2, l. 1–4.

⁵¹² RA, ERAF.1.63.26, l. 1–4.

⁵¹³ RA, ERAF.19.5.217, l. 1.

⁵¹⁴ RA, ERAF.19.5.383, l. 29–32.

⁵¹⁵ RA, ERAF.4897.7.16, l. 1–3.

⁵¹⁶ Vaata peatükk 1.1.2.

ja seintel pidid olema loosungid ja plakatid.⁵¹⁷ Tegelikuses aga jäädi sisustamise ja kaunistamisega hätta ning just seal tuli naiskomisjonidel enamat abi osutada. Rakvere vallas sisustasid 1949. aastal komisjoni liikmed punkti loosungite ja kirjanduse väljapanekutega.⁵¹⁸ Valimiste päeval lisandus täiendavaid ülesandeid, näiteks Virumaal Kurtnas tuli 1948. aasta kohalike nõukogude valimistel pakkuda einet valimiskomisjonile ning üles seada puhvet valijatele.⁵¹⁹

Rahva kohale meelitamiseks pakuti valijatele kultuurielamusi ja meelelahutust. Rakvere rajoonis organiseerisid naiskomisjonid 1951. aastal ENSV ÜN valimiste puhul isetegevusringide esinemisi maapiirkondade valimisjaoskondades.⁵²⁰ Komisjonid aitasid katta ka meelelahutuse organiseerimisega kaasnenud kulusid. Ubja Põlevkivikaevanduse komisjon näiteks maksis 1948. aastal agitpunktis esinenud orkestri tasu.⁵²¹ Paraku jääb arusaamatuks, millistest vahenditest selliseid väljamakseid tehti, kuna omaette eelarvet komisjonidel polnud. Arvestades, et asutuste naiskomisjon pidid tegema koostööd ametiühingukomiteega, võib oletada, et nemad olid tegelikeks finantseerijateks.

Üldjoontes oli kampaaniatega seoses naiskomisjonidel kolm peamist ülesannet. Eelkõige pidid liikmed ise olemisega olema esirinnas. Teiseks tuli teha naiste hulgas selgitustööd kampaania tähendusest ja vajalikkusest ning kaasata neid võimalikult suurel hulgal kampaania eesmärkide täitmisele. Kolmandaks tuli aidata ettevalmistustel ning vajadusel kompenseerida puudujääke teiste organisatsioonide töös. Viimane ülesanne kippus sageli lähtuma varasemalt välja kujunenud traditsioonilistest soopõhistest rollidest nagu ruumide meeldivaks ja hubaseks muutmine või toitlustuse korraldamine.

3.3. Nõukogude pühade tähistamine

Poliitilise võimu jaoks on tähtpäevadel ja nendega kaasnevatel traditsioonidel suur sümboolne väärtus – Nõukogude Liit ei olnud erandlik. Uued nõukogude pühad pidid kinnistama kommunistlikke ideaale ja väärtusi ning sotsialistlikku elukorraldust,⁵²² sellesse protsessi kaasati ka naiskomisjon. 1945. aastal oli Nõukogude Eesti kalendris 45 tähtpäeva,

⁵¹⁷ Piho, *Eesti NSV Ülemnõukogu valimised 1947. aastal*, lk 37.

⁵¹⁸ RA, ERAF.10.13.112, l. 58.

⁵¹⁹ RA, ERAF.10.12.106, l. 10–11.

⁵²⁰ RA, ERAF.1.63.26, l. 1–4.

⁵²¹ RA, ERAF.10.12.106, l. 146.

⁵²² Tiiu Kreegipuu, „Tähtpäevakalendri kujunemisest Nõukogude Eestis aastatel 1945–1985“, *Tuna*, 2 (2011), lk 68–90 (68).

millest kümme aastat hiljem oli alles jäänud 33.⁵²³ Naiskomisjonide tegevuse seisukohalt tuleb märkida, et harjumusest või mõnel muul põhjusel, mis allikmaterjalidest ei selgu, tähistati ametlikust kalendrist ärakaotatud pühi jätkuvalt edasi. Ajalehe Punane Täht komisjon pidas 1951. aastal piduliku koosoleku tähistamiseks Rakvere vabastamist punaarmee poolt.⁵²⁴

Tähtpäevade kategoriseerimisel on kasutatud Tiiu Kreegipuu jaotust, mille kohaselt võib nõukogude pühad jaotada järgmiselt: ajaloo-sündmuste ja ajalooliste isikutega seotud; rahvakalendriga seotud ja muud tähtpäevad.⁵²⁵ Neljas kategooria – elukutse ja elualaga seotud tähtpäevad, on naiskomisjonide tegevusest lähtudes vähetähtis, mistõttu jäävad need siinkohal käsitlemata. Naiskomisjonide olulisimad tähtpäevad kuulusid valdavalt esimesse kategooriasse, v.a naistepäev.

3.3.1. Ajalooga seotud pühade tähistamine

Ajalooliste sündmustega seotud nõukogude pühade hierarhia tipus olid Oktoobrirevolutsiooni aastapäev novembris, töörahva solidaarsuse päev 1. mail ja stalinliku konstitutsiooni päev detsembris. Eestis lisandus nendele ENSV aastapäev 21. juulil. Naiskomisjonid tööaruannetes reeglina täpselt ei kirjeldanud kuidas üritusi korraldati või mida täpsemalt tehti, enamasti piirduti lausega „tähistati ...päeva“. Juhised pühade tähistamiseks anti tavaliselt naisaktiivi koosolekutel, kuid needki jäid üldsõnalisteks.

1947. aasta oktoobris anti Virumaa naisaktiivi koosolekul oktoobripühade vääriliseks tähistamiseks naiskomisjonidele järgmised ülesanded: asutustes ja käitistes arendada sotsialistlikku võistlust, esile tõsta eesrindlikke naisi ja nende töömeetodeid ning tutvustada eesrindlasi seinalehtedes. Valla ja küla komisjonid pidid tugevdama poliitilist selgitustööd talunaiste hulgas. Neile tuli korraldada vestlusi teemal „Mida andis Oktoobrirevolutsioon töötavale naisele.“ Naisaktiiv tegi kõigile naiskomisjonidele ettepaneku organiseerida naiste osavõtt pidulikest aktustest ja kunstilistest üritustest, paljulapselistele emadele ja parematele naisaktivistidele saata isiklikud kutsed. Rahvamajasid ja klubisid tuli koristada ja kaunistada ning organiseerida toitlustamist pidustuste puhul.⁵²⁶

⁵²³ Samas, lk 76. Kalendrist oli ära kadunud linnade järkjärgulise Saksa okupatsioonist vabastamise tähistamine, alles jäi ainult Tallinna, 22. septembril.

⁵²⁴ RA, ERAF.2620.3.135, l. 129.

⁵²⁵ Kreegipuu, „Tähtpäevakalendri kujunemisest Nõukogude Eestis aastatel 1945–1985“, lk 77.

⁵²⁶ RA, ERAF.10.11.29, l. 45–47.

Need ülesanded on üles loetletud küll eelnimetatud konkreetse tähtpäeva puhul, kuid neid võib laiendada teistele tähtpäevadele kuna märgatavaid erinevusi ülesannetes ei olnud. Viljandi Puu- ja Aedviljatehas Alko naiskomisjon korraldas 1950. aastal 1. mai puhul ruumide kaunistamise ja organiseeris töötajate vahel sotsialistliku võistluse, kuid seinalehte parimatest naistöölistest kirjutamine jäi tööga koormatuse tõttu tegemata. Küll aga korraldati šeflusaluse lastekodu kasvandikele pühade puhul teatrikülastus,⁵²⁷ mida võib tõlgendada näitena omaalgatuslikust tegevusest. Naiste sisuline panus ei avaldunud niivõrd aktuste korraldamises, vaid pigem kaasnenud piduõhtute organiseerimises. Avanduse naiskomisjon korraldas näiteks 1948. aastal ENSV aastapäeva puhul isetegevusõhtu.⁵²⁸ Tähtpäevade korraldamisel on iseseisvamalt tegutsenud asutuste ja käitiste naiskomisjonid. Rakvere linna lastesõimes korraldati omal käel samal aastal aktus Oktoobrirevolutsiooni aastapäeval.⁵²⁹

Teise osa ajalooga seotud tähtpäevadest moodustasid isikute sünni- ja surma-aastapäevad, mida tähistati enim sõjajärgsetel aastatel.⁵³⁰ Vaieldamatult olulisimateks olid Lenini ja Stalini sünnipäevad, mille puhul korraldasid naiskomisjonid ise aktuseid ja aitasid ametiühingukomiteel neid läbi viia. Tähistati ka teisi nõukogude „klassikute“ päevi. Virumaal Kõnnu vallas korraldati 1950. aastal miiting Engelsi surma-aastapäeva puhul ning Energia kolhoosis peeti vestlusi Marxi elust ja tegevusest.⁵³¹ Loomulikult tähistati ka naiste tähtpäevi. Palmse valla naiskomisjon korraldas kirjandusõhtu Nadežda Krupskaja 10. surma-aastapäeva puhul⁵³² ning Viljandi linna haigla punanurgas tähistati Klara Zetkini sünnipäeva.⁵³³ Võrreldes meeste tähtpäevadega, jäid need siiski üksikuteks näideteks. Võiks ju eeldada, et naiste poliitilise harimise eesmärgil võinuks mõjukatele nõukogude naistele suuremat tähelepanu pöörata.

Sagedamini tähistati kultuuritegelaste aastapäevi, eriti 1940. aastatel.⁵³⁴ Eesmärgiks oli teatud ajaloolise järjepidevuse tekitamine, või õieti kasutati tuntumaid nimesid ära ideoloogiast tulenevalt. Eestlastest osutusid võimule sobivaiks näiteks Lydia Koidula, Eduard Vilde ja Anton Hansen Tammsaare. Tsemenditehases Punane Kunda aitas naiskomisjon 1948. aastal organiseerida Koidula sünnipäeva tähistamiseks piduliku aktuse, kus osales üle 200

⁵²⁷ RA, ERAF.19.8.66, l. 12–13.

⁵²⁸ RA, ERAF.10.12.106, l. 17.

⁵²⁹ Samas, l. 130, 133–134.

⁵³⁰ Kreegipuu, „Tähtpäevakalendri kujunemisest Nõukogude Eestis aastatel 1945–1985“, lk 80.

⁵³¹ RA, ERAF.2620.6.10, l. 5–8.

⁵³² RA, ERAF.10.13.112, l. 54.

⁵³³ RA, ERAF.4897.3.69, l. 25.

⁵³⁴ Kreegipuu, „Tähtpäevakalendri kujunemisest Nõukogude Eestis aastatel 1945–1985“, lk 81.

inimese.⁵³⁵ Enamasti tähistati kirjanike päevi koos kirjandusõhtuga, kus tutvuti nende elu ja loominguga. 1952. aasta märtsis viisid mitmed Rakvere kolhoosid läbi Gogoli 100. surmaaastapäeva puhul üritusi, kus tehti ettekandeid tema elust ning loeti ette lõike teostest.⁵³⁶

Erinevalt riiklikest pühadest ei nõutud naiskomisjonidelt otseselt kultuuritegelastega seotud tähtpäevade tähistamist, kuid nagu aruannetest selgub, korraldati neid üsna regulaarselt.⁵³⁷ Ühelt poolt võib olla tegemist aruandluseks sobiliku üritusega, teisalt on täheldatav oma initsiatiivi näitamine. Kuna komisjonidel ei olnud ilma sihipärase eesmärgita seltskondlike ürituste korraldamine lubatud, tuli neid organiseerida aastapäevade tähistamiseks, mis sobis sellisel kujul võimude jaoks poliitmassilise töö läbiviimiseks.⁵³⁸ Nii ühendati näiteks kirjaniku loomingu tutvustamine seltskondliku läbikäimisega ja kajastati seda aruandes poliitkasvatusliku tööna.

3.3.2. Rahvakalendri pühade tähistamine

Uute tähtpäevade juurutamise kõrval säilitati mõned traditsioonilised pühad või vähemalt pühade aeg kalendris. Välja valitud sümbolitele, anti uus nõukogulik tähendus. Ametlikus kalendris kajastusid rahvakalendri tähtpäevad 1952. aastani, hilisemal ajal tundis režiim end juba kindlamalt ning järjepidevus minevikuga ei olnud enam nii oluline.⁵³⁹ Ametlik trükitud kalender ei anna muidugi ülevaadet tegelikult tähistatud pühadest. Rahvakalendri tähtpäevi naiskomisjonid eriti ei pidanud, isegi mitte tavapärasest agaramad tähistajad.

Kõige sagedamini toimusid nääri- ja uusaastapeod. Rakvere naiskomisjon korraldas 1948. aastal kogu vallale sel puhul peo, kus peeti kõne Isamaasõjast ja fašistide hävitustööst ning lauldi hümmi.⁵⁴⁰ Järgmisel aastal Sõmeru vallas aktiivile korraldatud nääripeol esinesid valla juhtivad töötajad ettekannetega metsatöödest ja rahvakohtute valimistest.⁵⁴¹ Viljandi Konservitehase⁵⁴² naised on aga poliitiliste komponentide järgimise kõrval nääriõhtul ette kandnud isetegevusringis õpitud laule, tantse ja deklamatsioone.⁵⁴³

⁵³⁵ RA, ERAF.10.12.106, l. 117.

⁵³⁶ RA, ERAF.2620.6.10, l. 7.

⁵³⁷ Keskkomitee naistöõ osakonnale saadetud maakonna ja rajooni koondaruannetes mainiti neid harva ning selle kohta ei nõutud andmeid ka ülevalt poolt.

⁵³⁸ RA, ERAF.10.12.105, l. 101.

⁵³⁹ Kreegipuu, „Tähtpäevakalendri kujunemisest Nõukogude Eestis aastatel 1945–1985“, lk 83.

⁵⁴⁰ RA, ERAF.10.12.106, l. 63.

⁵⁴¹ RA, ERAF.10.13.112, l. 78.

⁵⁴² Kuni 1951. aastani Puu- ja Aedviljatehas Alko. Selle nime all esineb ka käesolevas töös.

⁵⁴³ RA, ERAF.4897.3.68, l. 4.

1949. aasta sügisel nõudis EKP KK 23. oktoobril lõikuspüha tähistamist kõigis kolhoosides ja sovhoosides.⁵⁴⁴ Traditsiooniliselt on eesti rahvakalendris viljalõikuse lõppu märkinud mihkclipäev 29. septembril, kuid kolhoosides ei jõutud selleks ajaks saaki koristatud, mistõttu peeti kolhooside lõikuspidu kuu aega hiljem.⁵⁴⁵ Eestlaste rikkaliku söögilaua ja rohke joogipoolisega suvelõpupeole tuli kolhoosikorra raames anda uus ideoloogiline sisu.⁵⁴⁶ Püha eesmärgiks sai kokkuvõtete tegemine esimese kolhoosiaasta tulemustest, levitati eesrindlaste kogemusi ja hoogustati sotsialistlikku võistlust põllumajanduses. Ürituse vormiks oli kolhoosnike üldkoosolek, kus kuulati aruannet põllutööde läbiviimisest ja eesrindlaste sõnavõtte ning premeeriti parimaid. Koosolekule järgnesid isetegevuskollektiivide etteasted, kino, spordimängud või muu kultuurne meelahuus.⁵⁴⁷

Viljandi parteikomitee sekretär Rastorgujeva saatis oktoobri alguses valdadesse laiali järgmise kirja: „Siinkohal juhin tähelepanu naiskomisjonide kaasatõmbamisele lõikuspühaks kõigi põllutööde lõpetamisel kolhoosides ning püha heaks ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks. Komisjonidelt tuleb nõuda esinemist tõelise parteiorganisatsiooni abiliseks partei ja valituse otsuste ellurakendamisel.“⁵⁴⁸ Lõikuspüha tähistamisel kasutati kõikjal poliitmassiliste kampaaniate läbiviimisest tuttavaid meetmeid. Virumaal Mahu vallas viisid naised läbi vestlusi sügistööde kiire lõpetamise tähtsusest, Avandusel näidati eeskuju suurel hulgal tööpäevade väljatöötamisega ning Assamalla kaunistati saal ja valmistati peolaud.⁵⁴⁹ Viimased kaks olid olnud iseseisvusajal maanaiste seltside ülesanded lõikuspidude korraldamisel,⁵⁵⁰ seega läksid naiskomisjonide tegevuses käiku nii vanad traditsioonilised kui ka uued ideoloogilised elemendid.

3.3.3. Naistepäeva tähistamine

Naistepäeva tähistati Nõukogude Liidus esimest korda 1920. aastal eesmärgiga tõmmata tähelepanu naiste panusele Oktoobrirevolutsioonis ja uue poliitilise süsteemi rajamisel. Püha tähendus hakkas koos riigi naispoliitikaga laiemalt muutuma kümnendi lõpus kui sellest sai

⁵⁴⁴ „Lõikuspüha korraldamisest kolhoosides ja sovhoosides“, *Edasi*, 06.10.1949.

⁵⁴⁵ Nassar, *Põllumajandusnõukogude ENSVs nõukogude agraarpropaganda väljundina (1940–1958)*, lk 53.

⁵⁴⁶ „Mihkclipäev (29. IX)“, *Eesti rahvakalender*, <https://www.folklore.ee/erk/exhibits/show/mihkclipaev> [külastatud 15.04.2022].

⁵⁴⁷ „Lõikuspüha korraldamisest kolhoosides ja sovhoosides“, *Edasi*, 06.10.1949.

⁵⁴⁸ RA, ERAF.1000.1.2435, l. 33.

⁵⁴⁹ RA, ERAF.10.13.112, l. 9, 19, 46.

⁵⁵⁰ Mägi, *Maanaisteseltside tegevus Viljandi, Holstre, Heimtali ja Tarvastu I seltside näitel 1930. aastatel*, lk 22.

laialdane naiste hulgas propaganda tegemise vahend.⁵⁵¹ Ühelt poolt kasutati seda tõestusena Nõukogude Liidu pühendumusest soolisele võrdõiguslikkusele, teisalt kujutati naiste õigusi võimu poolt antud privileegina, aga mitte nende enda tegude tagajärjena. Vastutasuks ootas riik pühendumust ja töökust – igal aastal 8. märtsil seadis ÜKP KK naistele eesmärged ja ülesandeid, mis olid valdavalt seotud uute töövõitudega.⁵⁵² Kuna emadepäeva riiklikult ei tähistatud, kasutati naistepäeva ka emakultuse propageerimiseks.⁵⁵³

Emaduspropaganda ei olnud Eestis uudne, Eesti Vabariigis oli alates 1920. aastate keskpaigast emadepäevale suurt tähelepanu pööratud ning alates 1936. aastast hakkas selle tähistamist korraldama Riiklik Propagandatalitus, mis kasvatas päeva tähenduslikkust.⁵⁵⁴ Tähtpäevaga rõhutati emarolli tähtsust ühiskonnas ja selle olulisust Eesti riigi ja kultuuri alalhoidmisel.⁵⁵⁵ Rahvusvahelist naistepäeva oli Eestis väiksemas mastaabis tähistatud ka enne Nõukogude võimu kehtestamist, 1920. aastate alguses vasakpoolsete ametiühingute juures tegutsenud naiskomisjonide poolt.⁵⁵⁶

Esimest sõjajärgset naistepäeva ENSVs tähistati I vabariikliku naiste kongressiga 1945. aastal. Edaspidi saatsid EKP KK naistöö osakond ja maakonnakomitee agitatsiooni- ja propagandaosakonnad põhjalikke juhised 8. märtsi tähistamiseks. 1947. aastal tuli naistepäev läbi viia suure poliitmassilise kampaaniana, kus tehti kokkuvõtteid naiste osalusest neljanda stalinliku viisaastaku plaani täitmisel ja ENSV ÜN valimistel. Aktus ei tohtinud olla naiste koosolek, vaid tuli läbi viia partei-, nõukogude-, komsomoli- ja ametiühingute aktiivi piduliku koosolekuna. Nõudmised olid seotud ka kõnedele, mis pidid sisaldama ülevaateid sisepoliitilisest ja rahvusvahelisest olukorrast ning kirjeldama neljanda viisaastaku plaani täitmise käiku. Lisaks tuli rääkida naisaktiivi järjekordsetest ülesannetest. Traditsioonilised teeõhtud, koosviibimised ja olengud olid mõeldavad vaid siis kui seal osaleb eesrindlike naiste aktiiv ning lisaks söömisele ja joomisele arutatakse tulevase töö plaane ja senise töö

⁵⁵¹ Vt peatükk 1.1.2.

⁵⁵² Natalia Kozlova, „International Women’s Day and the Construction of the Soviet Gender System“, *Women’s History in Russia: (Re)Establishing the Field*, koost Marianna Muravyeva, Natalia Novikova (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014), lk 137–155 (141–146).

⁵⁵³ „Naistepäev - 8. märts“, *BERTA (Eesti rahvakalendri tähtpäevade andmebaas)*, <https://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-naistepaev.php>, [külastatud 15.04.2022].

⁵⁵⁴ Mäelo, *Eesti naine läbi aegade*, lk 229.

⁵⁵⁵ Kivimaa, „Naisekuju nõukogude ja eesti identiteedi kandjana sotsrealistliku maalikunsti ja graafika näitel“, lk 35.

⁵⁵⁶ Tammela, *Isikulooline perspektiiv Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloos 1920–1940*, lk 163–164.

kogemusi.⁵⁵⁷ Üldjoontes sama juhendi järgi korraldati naistepäeva tähistamist kogu käsitletaval perioodil.

Naiskomisjonid alustasid naistepäevaks valimistumisega sageli mitu kuud varem. Avanduse vallas harjutasid kõik komisjonid 1948. aasta veebruaris hoolega näidendit, mida 8. märtsil isetegevusöhtul esitada.⁵⁵⁸ Täna silma valla Jõe kolhoosi naised otsustasid 1950. aastal, et kõik naised töötavad naistepäeva auks viis päeva metsatööl.⁵⁵⁹ Soovitatava kirjanduse nimestikud ettekannete, kõnede ja vestluste koostamiseks ilmusid ajakirjanduses.⁵⁶⁰ Kandva ideena rõhutati Nõukogude võimu tähtsust, mis oli toonud töötavale naisele täieliku ja tõelise võrdõiguslikkuse kõigil elualadel. Seetõttu oli ennastsalgav töö iga naise ja neiu püha kohus.⁵⁶¹

Ajakirjanduses pöörati naistele 8. märtsil tavapärasest rohkem tähelepanu. Ajakirja Eesti Naise märtsinumbris ja ajalehe Rahva Hääle esileheküljel ilmus iga aasta ÜKP (hiljem NLKP) Keskkomitee määrus naiste saavutustest ja eesseisvatel ülesannetel. Paljud asutuste ja kolhooside naiskomisjonid andsid välja temaatilisi seinalehti. Rakvere Kaubastus pandi 1948. aastal välja autahvel 44 eesrindliku asutuste naistöötaja nimega.⁵⁶² Tsemenditehases Punane Kunda tõsteti naistöötajaid esile kohaliku raadiosõlme kaudu.⁵⁶³ Kiituskirjade, preemiate ja muude autasude andmine ei kuulunud naiskomisjonide pädevusse – nad said vaid asutuste juhatusele sellekohaseid ettepanekuid teha. Mis aga puutus naiste edutamisse, siis märgid sellest olid nähtaval just naistepäeval. 1947. aastal said Viljandi linna asutuste juhatajad maakonna parteikomiteelt juhiseid naistöötajate edutamiseks.⁵⁶⁴ Paraku ei kajastu edutamise tulemused aruannetes, mistõttu ei saa hinnata kuidas seda instruksiooni täideti. Võib oletada, et mitte kuigi entusiastlikult, kuna naiste vähene edutamine jääb üleliidulise probleemina püsima paljudeks aastateks.⁵⁶⁵

Naistepäeva tähistamine oli partei jaoks parim võimalus naiste hulgas massilise poliitpropaganda tegemiseks. Samas on oluline ära märkida, et naised on neile sel päeval

⁵⁵⁷ RA, ERAF.19.5.217, l. 5.

⁵⁵⁸ RA, ERAF.10.12.106, l. 12.

⁵⁵⁹ RA, ERAF.1000.1.2495, l. 11.

⁵⁶⁰ „Soovitatava kirjanduse nimestik ettekannete ja kõnede koostamiseks rahvusvahelise naistepäeva tähistamiseks“, *Harju Elu*, 02.03.1946.

⁵⁶¹ *Nõukogude naised isamaasõjas: materjale kõnedeks ja vestlusteks naistepäeva puhul 8. märtsil 1945.*, lk 3–7.

⁵⁶² RA, ERAF.10.12.106, l. 120.

⁵⁶³ RA, ERAF.10.12.104, l. 24–25.

⁵⁶⁴ RA, ERAF.1.12a.5, l. 6–9.

⁵⁶⁵ Peatükk 2.2.2. Naiskomisjonide institutsionaalne juhtimine.

osaks saanud tähelepanuavalduksi oluliseks pidanud, lilledest ja seinalehes äramainimisest on siirast rõõmu tuntud.⁵⁶⁶ Eredamate mälestuste hulka kuulusid naistepäeva isetegevusõhtud. Leida Oeselg on näiteks meenutanud, et „naistepäeva peeti koolimajas ja siis oli ka mingi eeskava, rahvatantsud, lühinäidend, mõni deklamatsioon ja teeõhtu.“⁵⁶⁷ Tegemist ei olnud meeste poolt naistele korraldatud üritustega, vaid pidu tuli naistel ise organiseerida. Naistepäeva tähistamise traditsioon on Eestis jätkunud ka pärast Nõukogude võimu lagunemist. Seda põhjendab osaliselt asjaolu, et tegemist on rahvusvahelise tähtpäevaga, millest on 21. sajandil saanud naiste omavahelise solidaarsuse ja naistevastase vägivalla vastu võitlemise päev.⁵⁶⁸ Samas on naistepäeva tähistamisel Eestis tajutav nõukoguliku kombe säilimise alatoon.

3.4. Asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide töö kontrollimine

Nõukogude Liidus toimis totalitaarsele ühiskonnale omane massilise kontrollimise süsteem, mis kombineeris omavahel riiklikke ja ühiskondlikke kontrollimeetodeid. Sõjajärgselt sai kiiresti selgeks, et ainult riiklikul tasandil kontrollist ei piisa. Kontrolli ulatuse suurendamiseks ja rohkemate inimeste kaasamiseks tuli kontrollijate hulka laiendada. Selleks pidi asutuste töötajad ja kohalikud inimesed hakkama ise kontrolli teostama ja tulemustest kõrgematele organitele aru andma.⁵⁶⁹ Nii muudeti tavainimesed partei „kaasosalisteks“ ja tekitati usaldamatuse õhkkond, enesekriitika nõue aitas lisaks teistele hoida kontrolli all ka kontrollijaid endid.⁵⁷⁰

Sellesse süsteemi asetustid naiskomisjonid, kelle peamiseks ülesandeks oli kontrollida naisi, eriti emasid ja lapsi, ning elanikkonna eluolu puudutavate määruste täitmist. Teise suure valdkonna moodustas kontrollitavate asutuste nimekiri põhimääruses oli väga üldsõnaline ja sellel lõpus on „jne,“ siis on naiskomisjonide kontrolli objektid varieerunud. Mõned parteilased, sh näiteks EKP KK instruktor Steinbest, olid arvamusel, et naiskomisjonid on kohustatud kontrollima väärnähtusi ükskõik missugusel

⁵⁶⁶ Põlluäär, *Ühistegevus kui järjepidevuse sümbol kolhoosnike elulugudes Saaremaa Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi näitel*.

⁵⁶⁷ „Leida Oeselg, s 1934“, *Eesti rahva elulood*, lk 83–88.

⁵⁶⁸ „Naistepäev – 8. märts“, <https://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-naistepaev.php>, [külastatud 15.04.2022].

⁵⁶⁹ Kaia Ivask, *Eesti NSV rahvakontrolli süsteemi institutsionaalne ja ühiskondlik raamistik 1962–1990*, Ilmumata käsikiri.

⁵⁷⁰ Peeter Kaasik, „Kuidas hoida ühiskonda kontrolli all ja panna inimesed tööle. Kommunistliku partei parem käsi – ametiühingud“, *Tuna*, 3 (2019), lk 72–85.

⁵⁷¹ Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva hääl*, 09.03.1947.

alal.⁵⁷² Tõepoolest, naiskomisjonidel on sellest ideest tõukunud olukordi ka ette tulnud. Rakvere Metsatööstuskeskuses leidis naiskomisjon näiteks puudusi ametiühingukomitee töös – mõni tööline polnud neli aastat pärast liikmeks astumise soovi esitamist ikka veel ametiühingusse vastu võetud. Paraku käitiskomitee esimees ignoreeris naiskomisjoni nõudmist olukorra parandamiseks.⁵⁷³

Üldjoontes toimus ühiskondliku kontrolli teostamine järgmiselt: kõigepealt tuli tööplaani võtta kontrollreidi korraldamine. Kohapeal viidi läbi visuaalne vaatlus ja vestlused, seejärel koostati tulemuste kohta akt, milles märgiti ära avastatud puudused ning tehti omapoolsed parandusettepanekud. Aktid esitati naiskomisjoni tööd juhendavale parteiorganisatsioonile, kes vaatas need läbi ja tegi olukorra parandamiseks vastavad ettepanekud.⁵⁷⁴ Lisaks kitsaskohtade fikseerimisele pidid komisjonid võimalusel aitama puudusi likvideerida ja tööd parandada.

3.4.1. Kontrolli teostamine oma töökollektiivis

Asutuse, käitise, kolhoosi ja sovhoosi naiskomisjon dubleerisid suuresti ametiühingu käitiskomitee tööd. Eelkõige tuli keskenduda naiste töökaitset ja -tingimusi käsitlevate seaduste täitmise kontrollimisele, mis oli samaaegselt käitiskomitee sotsiaalkindlustuse nõukogu kohustus.⁵⁷⁵ Samas ei keskendunud käitiskomitee ainult naistele, mistõttu võib oletada, et naiskomisjonidele sama ülesande andmine pidi aitama avastada just naisi puudutavaid kitsaskohti. Rakvere Metsatööstuskeskuse naised avastasid 1951. aastal töölistega vesteldes, et haiguslehtede tasu pole õigeaegselt väljamakstud ning palgaarvestusel oli vähem palka makstud või lisatasu maksmata jäetud. Naiskomisjon esitas puuduste kohta kirjaliku akti juhatasele ning töölised said oma tasud kätte.⁵⁷⁶

Kontrolli meetme rakendamise puhul tuleks võrdlevalt uurida ametiühingutele kinnitatud olmealase kontrolli süsteemi, mis hõlmas väga laia tegevusskaalat – sinna kuulus elamuehitus, kaubandus, saunad, juuksuritöökojad jne. Ametiühingud kontrollisid samuti ettevõtete ühiselamuid ja abimajandeid.⁵⁷⁷ Selleks oli loodud käitiskomitee juurde elamu- ja

⁵⁷² RA, ERAF.10.11.91, l. 61.

⁵⁷³ RA, ERAF.2620.3.135, l. 163.

⁵⁷⁴ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva hääl*, 09.03.1947.

⁵⁷⁵ „Ametiühingute töö parandamisest riikliku sotsiaalkindlustuse alal“, *Käitiskomitee töötaja käsiraamat*, lk 127–130.

⁵⁷⁶ RA, ERAF.2620.3.135, l. 162.

⁵⁷⁷ Kaasik, „Kuidas hoida ühiskonda kontrolli all ja panna inimesed tööle“, lk 48.

heaolukomisjon ning ametisse määratud ühiskondlikud kontrolörid.⁵⁷⁸ Kuid sama ülesannet täitsid ka naiskomisjonid. Mõlema tegevus oli seejuures pigem formaalne, sest ehitusjärelevalve õigust neil ei olnud ja lahendada saadi vaid väiksemaid probleeme.⁵⁷⁹

Näiteks teostas Rakvere Kaubastu naiskomisjoni esimees Kaasik 1948. aastal inventuuri asutuse abimajandis ning juhtis parteiorganisatsiooni tähelepanu sealsetele puudustele. Tulemuste kohta teave puudub. Samal aastal tehti Ubja põlevkivikaevanduses kontrollkäik leivaküpsetamise majja ja koostati akt kaevanduse direktorile, mille tulemusena võeti ette remont ja leiva maitse paranes.⁵⁸⁰ Seega said naiskomisjonid mõningaid probleeme ära lahendada, samas tuli ette ka vastupidiseid olukordi. Rakvere Metsatööstuskeskuse ühiselamus avastati 1951. aastal, et puuduvad voodilina ja padjapüürid. Asjaolust teavitati metsatööstuspiirkonna juhatajat, kes omakorda pöördus Metsatööstuskeskuse direktori poole, kuid puudus jäi kõrvaldamata, kuna asutuse laos puudusid vajalikud esemed. Küll õnnestus sama asutuste naiskomisjonil MTK autobaasis tööliste pesemisvõimalusi parandada.⁵⁸¹

Naiste nõudmisi on muidugi ka ignoreeritud. Tehase-käitise naiskomisjonide vähesest autoriteedist kirjutati 1947. aastal ajakirjas Eesti Naine masinaehitustehas „Ilmarine“ näitel. Probleemile pole artiklis lahendusi pakutud, nenditi vaid, et küsimuste lahendamiseks tuleks saavutada autoriteet ja sõnaõigus.⁵⁸² Tegu oli püsiva takistusega komisjonide töös.

Viljandi artelli Ühendus naiskomisjon andis 1951. aasta aprillis naistöötajate koosolekul teada, et tööle on halvasti mõjunud juhtkonna passiivne suhtumine nende nõudmistesse. Artelli esimehe tähelepanu juhti korduvalt käimla kehvale seisukorrale, kuid probleemi lahendamiseks ei võetud midagi ette. Käimla tehti korda alles siis kui Tallinnast oli sanitaarkontroll kohal käinud. Esimeest ennast koosolekul kohal ei olnud, kuid tema asetäitja arvas, et kui suulistele nõudmistele ei vastata, tuleks naistel kategoorilisemalt nõuda ja teha kirjalik ettekanne juhatusel.⁵⁸³ Kuna parteiorganisatsioonid ei ole naiskomisjonide tööle rohkem tähelepanu pööranud kui hädavajalik, siis miks oleks asutuse juhatus pidanud vajalikuks komisjoni kaebusega tegelemist või kartma, et keegi selle eest märkuse teeb? Selliselt oli suhtumine naiskomisjoni ära määratletud parteiorganisatsiooni aktiivsuse, või vastupidi tegevusetuse, kaudu.

⁵⁷⁸ „Ametiühingute käitiskomitee struktuur“, *Käitiskomitee töötaja käsiraamat*, lk 402–403.

⁵⁷⁹ Kaasik, „Kuidas hoida ühiskonda kontrolli all ja panna inimesed tööle“, lk 49.

⁵⁸⁰ RA, ERAF.10.12.106, l. 123, 146.

⁵⁸¹ RA, ERAF.2620.3.135, l. 162.

⁵⁸² „Naiskomisjon tehases-käitises“, *Eesti Naine*, 9 (1947), lk 8.

⁵⁸³ RA, ERAF.4897.3.67, l. 8.

Kolhooside naiskomisjonid tegid samuti kontrollkäike, näiteks Karksi kolhoosis Edasi kontrolliti 1950. aastal karjatalitajate tööd. Loomi oli piisavalt hästi söödetud, kuid lautade puhtus jättis soovida. Siinkohal on oluliseks asjaolu, et kolmest kontrollijast kaks töötasid samas laudas, mistõttu põhimõtteliselt kontrollisid nad iseendi tööd. Puuduste likvideerimiseks otsustasid nad oma tööd parandada ning hoolikamalt lautasid koristada.⁵⁸⁴ Selliste näidete põhjal saab järeldada, et sarnaselt teistele ülesannetele, viidi ka kontrollreide tihti läbi formaalsustena ja pigem tööplaani täiteks.

Kontrollide käigus võis komisjonidel esineda konflikte. Viljandi kolhoosis Rahu Eest viidi 1951. aastal läbi karjalauda kontroll, mida teostasid naiskomisjoni esimees Anna Laane, külanõukogu esimees ja kolhoosi veterinaar-velsker. Teiste kontrollijate arvates erilisi puudusi ei avastatud, kuid esimees Laane hinnangul olid kolhoosi sead halvasti toidetud. Kolhoosi esimees Atspol olevat palunud olukord ära lahendada, kuid sellele sai ta Laanelt vastuseks, et see polevat tema ülesanne, kuna naiskomisjoni asi on ainult kontrollida ja tema arvates ei oskavat Atspol kolhoosi juhtida. Anna Laane emotsionaalsus avaldus ka kooriproovis, kus ta hurjutas kaaslasi, et need ei käi piisavalt tihti harjutamas. Olukord viis selleni, et Atspol pöördus rajoonikomitee naistöö osakonna juhataja Alma Kanepi poole arvamusega, et selline „kisakõri“ ei saa enam ametis olla ning palus Laane korrale kutsumist või tema asendamist. Kanepil Laane tööle etteheiteid polnud ning palus Atspolil endal omavahelised probleemid ära lahendada.⁵⁸⁵ Igal juhul hinnati Laane panust sigade toitlustamise probleemi lahendamisel rajooni naistöö aruandes positiivselt.⁵⁸⁶

Kuigi naiskomisjonid oleksid pidanud oma töökollektiivis kontrolli teostamisel keskenduma pigem naistele, siis tegelikult tegeldi kõikvõimalike probleemidega, sh töökorralduses ja sanitaarvaldkonnaga. Kontrolli tulemused sõltusid peamiselt asutuse juhtkonna suhtumisest naiskomisjoni – mõned ignoreerisid neid, teised hakkasid avastatud probleeme lahendama. Naistel endil mingit reaalselt võimalust surve avaldamiseks ei olnud. Osaliselt viidi kontrollkäike läbi formaalsena, et aruandesse oleks nõutud punkt võimalik kirja panna. Segadusi tekkis ka naiskomisjoni täpse funktsiooniga seonduvalt – kas tegelda tuli ainult kontrollimisega või ka avastatud probleemide lahendamisega.

⁵⁸⁴ RA, ERAF.1000.1.2358, l. 35–36.

⁵⁸⁵ RA, ERAF.4897.3.68, l. 49–50.

⁵⁸⁶ RA, ERAF.1.63.6, l. 10.

3.4.2. Kontrolli teostamine ühiskondlikes asutustes

Naiskomisjonide ülesandeks oli naistele südamelähedaste ühiskondlike asutuste töö kontrollimine.⁵⁸⁷ Selle all peeti silmas näiteks sööklaid, kauplusi, haiglaid ja polikliinikuid, vanade- ja invaliididekodusid, saunasid, leivatööstusi jms.⁵⁸⁸ Neid kontrolliti oma territooriumi piires, näiteks Viljandi linna naiskomisjon kontrollis Viljandi linna asutusi ja Palmse valla naiskomisjon kontrollis Palmse vallas asuvaid asutusi. Kontrollimise pädevus võis tekitada segadust, kuna asutuste naiskomisjonil sedalaadi kontrolli läbiviimiseks volitusi ei olnud. Virumaa Kooperatiivse Töõndusliidu komisjoni liikmed leidsid 1948. aastal, et peaks kontrollima haiglaid. Asja üle arutledes jõuti otsusele, et nad siiski ei ole õigustatud kontrollima ühiskondlikke asutusi.⁵⁸⁹

Nimetatud asutuste töö kontrollimine kuulus mitmete erinevate organisatsioonide pädevusse nii riiklikul kui ka kohalikul tasandil. Tegelejateks olid näiteks kohalike TSN alalised komisjonid. Tervishoiukomisjoni ülesandeks oli kontroll toitlustus- ja kaubandusettevõtete sanitaarse seisukorra üle.⁵⁹⁰ Nii viidi samades asutustes kontrollle sageli läbi mitme erineva organisatsiooni poolt.

Viljandi linna naiskomisjon tegi 1948. aasta aprillis kontrollkäigu linna haiglasse. Selle viisid läbi komisjoni esimees ja neli liiget, juures viibisid veel maakonnakomitee naistöõ instruktor Limberg, haigla peaarst ja majandusjuhataja. Vaatluse käigus kontrolliti haigla sanitaarset, toitlustamise ja varustamise olukorda ning vesteldi personaliga. Väga halvas seisukorras oli lasteosakond – ruumid ja lapsed olid räpased ja pesemata. Vastutav arst Lääts põhjendas olukorda sellega, et 150 rublase palga eest ei ole võimalik rohkemat teha. Haigla köök oli heas seisukorras, kuid pesumajas oli puudus nii tööjõust kui seebist. Haigla juhtkond pidi tegelema puuduste likvideerimisega, koostatud akt esitati linna täitevkomitee tervishoiuosakonnale.⁵⁹¹ Naiskomisjon ei saanud küll ise olukorda parandada, kuid puuduste fikseerimine võis vahepeal siiski nende lahendamist kiirendada.

Kontrollkäigul Viljandi haiglasse oli teinegi põhjus. Nimelt käidi uurimas detsembris saadud signaali kohta nagu varjaksid end haiglas metsatööst kõrvalhoidjad. Kontrolli käigus vaadati läbi kõik haiguslood alates 1. novembrist kuni 31. detsembrini ning leiti, et kroonilisi haigeid

⁵⁸⁷ RA, ERAF.19.5.217, l. 3.

⁵⁸⁸ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva hääl*, 09.03.1947.

⁵⁸⁹ RA, ERAF.10.12.104, l. 78.

⁵⁹⁰ „Eesti NSV maakondade, linnade, linnarajoonide, valdade, alevite ja külade töörahva saadikute nõukogude alaliste komisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 18.01.1950.

⁵⁹¹ RA, ERAF.19.5.344, l. 3–4.

pikaajalisel ravil sel perioodil viibinud ei ole. Seega ei olnud metsatöödest kõrvalehoidjaid haiglas sihilikult ravil hoitud.⁵⁹² Naiskomisjoni ülesandeks oli lisaks asutuste töö kontrollile ka erinevate kaebuste tõlevastavuse kontrollimine.⁵⁹³ Käesoleval juhul täitsid nad edukalt oma rolli parteiorganisatsiooni abilisena.

Naiskomisjonide tööaruannetes piirduvad kontrollkäigud üldiselt vaid nende nimetamise ja tõdemisega, et seda on tehtud. Parteiorganisatsiooni seisukohalt oli olulisemaks kontrolli läbiviimine aga mitte niivõrd selle tulemused, mille kohta leidub vaid üksikuid märkusi. Seetõttu võib seda naiskomisjonide ülesannet käsitleda ka kui naiste hulgas läbiviidava poliitilise kasvatustöö meetodit ning nende kaasamisena ühiskondlikku töösse.

3.4.3. Kontrolli teostamine lasteasutustes

Kõige rohkem tegelesid naiskomisjonid lasteasutuste (lasteaiad, -sõimed ja -kodud) töö kontrollimise ja parandamisega. Siin tehti samuti koostööd teiste organisatsioonidega. Asutustes ja käitistes oli lasteasutuste kontrollimine käitiskomitee ülesandeks. Üldiselt kontrollisid lasteaedade ja -kodude tööd maakonna, linna ja rajooni täitevkomitee haridusosakonna inspektorid ning lastesõimede tööd tervishoiuosakonna inspektorid. Sama ülesannet täitsid ka kohalike TSN alalised haridus- ja tervishoiukomisjonid.⁵⁹⁴

Koolide tööd naiskomisjonid otseselt ei kontrollinud, kuid koolide internaatide inspekteerimine oli valla ja küla naiskomisjoni ülesandeks.⁵⁹⁵ Tööplaanides ja -aruannetes see praktiliselt ei kajastunud. Mõnel juhul võib teemakohaseid märkmeid leida kolhooside komisjonide töös, kuigi nemad ei oleks pidanud sellega tegelema.⁵⁹⁶ Valdavalt rakendati maal tegutsevad naiskomisjonid tööle seal, kus riigil tuli lahendada kõige suuremaid probleeme. Sõjajärgsel ajal oli üheks levinuimaks mureks maakondades koolide küttega varustamine.⁵⁹⁷ Naiskomisjonid inspekteerisid koole, et võimalusel olukorda parandada, Virumaa Mäetaguse valla naised näiteks korraldasid kooli abistamiseks metsas hoogtöö päeva.⁵⁹⁸

⁵⁹² Samas, l. 2.

⁵⁹³ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva hääl*, 09.03.1947.

⁵⁹⁴ „Eesti NSV maakondade, linnade, linnarajoonide, valdade, alevite ja külade tööraha saadikute nõukogude alaliste komisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 18.01.1950.

⁵⁹⁵ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva hääl*, 09.03.1947.

⁵⁹⁶ RA, ERAF.4897.3.69, l. 86. Mõnnaste külanõukogu kolhoosi Stalinlik Sõprus naiskomisjon kontrollis 1951. aastal internaate Välustes ja Mõnnastes. Põhjalikumad ülevaadet nendest kontrollidest materjalides ei leidunud.

⁵⁹⁷ „Koolid õppeaasta alguseks korda!“, *Rahva Hääl*, 31.07.1948, lk 1. 1947/48. õppeaasta alguseks oli mitmes maakonnas küttevajadusest kaetud ainult 10–15%.

⁵⁹⁸ RA, ERAF.10.13.112, l. 50.

Põhjalikud aruanded on linna ja valla naiskomisjonide tööst lasteasutuste (v.a asutuste ja käitiste) olukorra kontrollimisel, mis toimusid korduvalt ka üleriigiliselt. 1947. aasta augustis saatis KK naistöõ osakonnajuhataja Telman maakonnakomiteede agitatsiooni- ja propagandaosakondade juhatajatele ning naistöõ instruktoritele järelepärimise, miks paljud maakonnad, k.a Viru- ja Viljandimaa, ei ole talle saatnud aktide ära kirju ega mingeid materjale lasteasutuste kontrollimisest. Kirjas nõuti, et kui komisjon avastab kuritarvitamist või äärmist mustust, siis tuleb nõuda, et asja arutataks maakonna- või linnakomitee bürool.⁵⁹⁹

Selle konkreetse laialdase lasteasutuste kontrolli tulemusi kajastati lastekodudega seoses ka ajakirjanduses.⁶⁰⁰ Viljandi linna lastekodus selgus, et juhataja Julius Raude ja meditsiiniõde Toom olid kasvandike kallal vägivalda tarvitanud ning lastele mõeldud toiduaineid varastanud. Komisjoni koostatud aruande põhjal vallandas haridusosakond mõlemad töötajad ja nende kriminaalkorras vastutusele võtmiseks esitati materjalid prokuratuurile.⁶⁰¹ Peamised kontrollide käigus tuvastatud probleemid olid seotud sarnaselt haiglatega hügieeni, varustamise, toitlustamise ja personaliga.⁶⁰² Lähtudes sellest, et naiskomisjonide kontrolli tulemusena vallandati ebasobiv personal, on siinkohal tegemist ühe näitega valdkonnast, kus naiskomisjonid võisid nõuda teistelt asutustelt või organisatsioonidelt avastatud puuduste likvideerimist ilma, et neid ignoreeritaks. Laste väärkohtlemine ja nende tagant varastamine olid probleemid, mille lahendamisele asuti suhteliselt kiiresti. Sarnasest olukorrast oli juttu peatükis 2.1.4. seoses KK naistöõ instruktorite läbiviidud lastekodude töö kontrollimisega. Seega võib öelda, et selles punktis täitsid erineva tasandi naistöõ institutsioonid neile määratud ülesannet.

Vajadusel võisid naiskomisjonid alata hooldust vajavate laste paigutamist lastekodusse. Juhtumid tuvastati enamasti vaesemaid perekondi külastades. 1948. aastal avastasid Virumaa valdade naiskomisjonid ridamisi lapsi, kelle vanemad ei olnud võimelised nende eest piisavalt hoolitsema. Sellistest lastest tuli teavitada linna või valla täitevkomitee haridusosakonda. Näiteks Mahu vallas leiti vallasema, kes ei olnud täie mõistuse juures.⁶⁰³ Aidata prooviti ka muul viisil. Assamalla valla Tuleviku kolhoosi naiskomisjoni liige Saar võttis 1949. aastal näiteks enda juurde kaks kodutud last seniks kuni neile lastekodusse kohad

⁵⁹⁹ RA, ERAF.19.5.216, l. 13–14. Viljandis oli põhjuseks, et naistöõ instruktor oli terve suve täitnud varumisvoliniku ülesandeid valdades.

⁶⁰⁰ Elsa Vallik. „Naiskomisjonid kontrollisid lastekodusid,“ *Eesti Naine*, 9 (1947), lk 9.

⁶⁰¹ RA, ERAF.1.12a.5, l. 15.

⁶⁰² Vallik, „Naiskomisjonid kontrollisid lastekodusid“, lk 9.

⁶⁰³ RA, ERAF.10.12.106, l. 46.

leitakse.⁶⁰⁴ Virumaal esines lastekodudega suuri raskusi. 1948. aastal koostatud aruanne toonitab, et maakonnas puudub väikelastekodu, mille tõttu on linna lastesõimes 22 last, kes peaksid olema hoopis väikelastekodus.⁶⁰⁵ Probleem ei olnud lahendatud ka 1950. aastaks. Rakvere rajoonikomitee sekretär Aasla sõnul oli väikelastekodu rajamise suurimaks takistuseks sobivate ruumide leidmine ning ta palus probleemi lahendamisel abi EKP KK naistöö osakonnalt.⁶⁰⁶ Üldiselt oli naiskomisjonidel koduse olukorra kontrollimisel leitud puudusi keeruline lahendada, kuid siiski prooviti leida võimalusi aitamiseks. Rakvere sidekontori naiskomisjon, leides ühe oma naistöötaja raskest materiaalsest olukorrast, organiseeris ajutise lahendusena tema lapse ametiühingu kulul pioneerilaagrisse saatmise.⁶⁰⁷

Naiskomisjonid olid suhteliselt väikeseks osaks Nõuuskogude ühiskondliku kontrolli süsteemist, mis dubleerisid paljuski teiste asutuste ja organisatsioonide ülesandeid. Nende peamiseks rolliks jäi tähelepanu juhtimine eelkõige naiste ja laste heaolule ja puudustele, mis teistel kahe silma vahele olid jäänud. Kuigi neid situatsioone ei suudetud alati lahendada, ei saa siiski öelda, et naiskomisjonide nõudmisi oleks täielikult ignoreeritud, eriti seoses laste väärkohtlemise ja kehvade elamistingimustega. Võimalusel aitasid naised ise samuti probleeme lahendada.

3.5 Materiaalse abi osutamine

Nõukogude propaganda üheks põhialuseks oli töötava rahva eest hoolitsemise demonstreerimine, mistõttu kujutati riiklikku sotsiaalkindlustussüsteemi ühe tähtsama Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu saavutusena. See pidi olema maailma kõige eesrindlikum süsteem.⁶⁰⁸ Samas tuli riigil pärast sõda tunnistada hoolekandes esinevaid puudujääke, mille lahendamisse naiskomisjonid oma tegevusega panustama pidid.

Eesti naiste jaoks ei olnud selle ülesande näol tegemist uue töövaldkonnaga. Kuigi Nõukogude propaganda kujutas näiteks emade ja laste hoolekannet sotsialismile ainuomasena, eksisteeris see ka Eesti Vabariigis. Naisseltsid olid abistamisega tegelenud juba 20. sajandi alguses, pärast Vabadussõda hakati organiseerima emade ja laste nõuandepunkte, mille ülalpidamist toetas osaliselt Hoolekandeministeerium. 1940. aastaks töötasid nõuandlad

⁶⁰⁴ RA, ERAF.10.13.112, l. 10.

⁶⁰⁵ RA, ERAF.10.10.102, l. 25–27.

⁶⁰⁶ RA, ERAF.2620.1.16, l. 10–11.

⁶⁰⁷ RA, ERAF.1.63.26, l. 24–27.

⁶⁰⁸ „Ametiühingute töö parandamisest riikliku sotsiaalkindlustuse alal“, *Käitiskomitee töötaja käsiraamat*, lk 127.

juba kõigis suuremates keskustes ja enamiku nende juhatajatest ja meditsiinipersonalist moodustasid naised.⁶⁰⁹ Seega korraldati taaskord paljudele naistele harjumuspärane tegevus nüüd ümber nõukogulikest alustest lähtuvana.

Ametlikult pidid valla ja küla naiskomisjonid osutama materiaalselt abi paljulapselistele ja vallasemadele, orbudele, vanadele tööinvaliididele, Isamaasõjas langenud sõjaväelaste ja partisanide perekondadele, saksa fašistide ja nende käsilaste terrori ohvrite perekondadele ja Isamaasõja invaliidide lastele.⁶¹⁰ Sellest spetsiifilisest nimekirjast ei peetud kuigi täpselt kinni, üldjoontes abistati vaesuses elavaid perekondi ja eriti lapsi. Kui 1949. aasta põhimääruses see kohustus ära kadus, hoolitseti tegelikult endiselt laste eest edasi ja seda ootasid ka teised naiskomisjonidelt.⁶¹¹ Kui Tartu kolhoosi Areng esimees 1954. aastal kurtis KK naistöö osakonnale, et kolhoosi naiskomisjon ei ole midagi teinud paljulapseliste perekondade aitamiseks,⁶¹² siis võib mõista, et selleks ajaks oli naiste sotsiaaltöö muutunud sedavõrd tavapäraseks, et ametlik regulatsioon ei omanud seejuures enam tähtsust.

3.5.1. Riiklik sotsiaalkindlustussüsteem

Abivajajatega tegelesid mitmed erinevad riigiasutused. Isamaasõjas langenute perekondade eest hoolitsemise eest vastutas riiklikul tasandil ENSV RKN juures asuv Sõjaväelaste Perekondade Riikliku Hooldamise ja Heaolu valitsus.⁶¹³ Kohalikul tasandil tegutsesid samanimelised komisjonid maakonna ja linna täitevkomitee juures, kus võeti arvele sõjaväelaste perekonnad, selgitati välja makstavad toetused ja otsiti vajadusel täiendavaid allikaid nende materiaalse olukorra parandamiseks.⁶¹⁴ 1946. aasta sügisel läks Sõjaväelaste Perekondade Riikliku Hooldamise ja Heaolu valitsus sotsiaalkindlustuse ministeeriumi alluvusse⁶¹⁵ ning kohalikud komisjonid liideti täitevkomitee sotsiaalkindluse komisjonidega (hiljem nimetati ümber osakondadeks).⁶¹⁶ Kuid lisaks riiklikule abile jäi punaarmeeleaste perekondade eest hoolitsemine ühiskondlike organisatsioonide, eelkõige ametiühingute ja

⁶⁰⁹ Mäelo, *Eesti naine läbi aegade*, lk 215–216.

⁶¹⁰ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva hääl*, 09.03.1947.

⁶¹¹ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 12.06.1949.

⁶¹² RA, ERAF.1.131.1, l. 14–15.

⁶¹³ „ENSV RKN määrus ENSV RKN juures asuva Sõjaväelaste Perekondade Riikliku Hooldamise ja Heaolu Valitsuse asutamise kohta, 11.08.1944“, *ENSV Teataja*, 5 (1944), lk 58.

⁶¹⁴ „ENSV RKN määrus maakonna (linna) TSN täitevkomitee juures asuva sõjaväelaste perekondade riikliku hooldamise ja heaolu osakonna põhimääruse kinnitamise kohta, 21.07.1944“, *ENSV Teataja*, 5 (1944), lk 59–60.

⁶¹⁵ „ENSV MN määrus ENSV MN juures asuva Sõjaväelaste Perekondade Riikliku Hooldamise ja Heaolu Valitsuse üleandmise kohta ENSV Sotsiaalkindlustuse Ministeeriumile, 06.09.1946“, *ENSV Teataja*, 47 (1946), lk 808–809.

⁶¹⁶ „ENSV MN ja EKP KK määrus täitevkomiteede juures alaliselt tegutsevate sotsiaalkindlustuse ja sõjaväelaste perekondade heaolu komisjonide liitmise kohta, 31.10.1946“, *ENSV Teataja*, 55 (1946), lk 934.

kommunistlike noorte kohustuseks. Näiteks käitiste, asutuste ja ettevõtete ametiühingukomiteede juurde tuli selleks asutada sõjaväelaste perekondade heaolu komisjon.⁶¹⁷

Orbude eest hoolitses kõrgemal tasandil ENSV RKN juures 1944. aasta sügisel loodud Vanemateta Jäänud Laste Hooldamise Vabariiklik Komisjon. Maakonna ja linna täitevkomiteede juurde tuli organiseerida vastavad komisjonid, kes pidid ära hoidma laste kodutuse ja järelevalvetuse ning tagama alaealiste õiguste kaitse ja noorte töölesuunamise.⁶¹⁸ Kohalikul tasandil oli orbude eest hoolitsemine lisaks täitevkomitee haridusosakonna pädevuses. Ametiühingu komiteed pidi organiseerima ettevõtete šeflust koolide, lastekodude ja kooliväliste lasteasutuste üle ning aitama neid kasvatustöö läbiviimisel ja heakorraloomisel. Samuti pidid nad ulatuslikult arendama oma töötajate ja teenistujate seas orbude lapsendamist ja hooldamisele võtmist.⁶¹⁹

Põllumajandusliku artelli põhikirja alusel tuli ka kolhoosidel asutada vastavad fondid invaliidide, raukade, ajutiselt töövõime kaotanute ja punaarmeele puudustkannatavate perekondade abistamiseks ning lastesõimede ja vaeslaste ülalpidamiseks. Kõige selleks nähti ette mitte rohkem kui 2% üldtoodangust.⁶²⁰

Käesoleva töö kontekstis oli kõige olulisem hoolitsemine paljulapseliste ja vallasemade eest, mis tugines NSVL ÜN Presiidiumi seadlusele riikliku abi suurendamisest rasedatele naistele, lasterikastele ja vallasemadele, emade- ja lastekaitse tugevdamisest, aunime „Sangar-ema“ sisseseadmisest ja ordeni „Ema au“ ning medali „Emamedal“ asutamisest.⁶²¹ Seaduse sisust oli täpsemalt juttu peatükis 1.2.2.

Usaldusväärset statistikat toetust saanud emade kohta on keeruline leida, kuna tegemist oli tugevalt ideologiseeritud teemaga. Lisaks kajastati ajakirjanduses numbreid väga erinevalt – esitati nii üldse kokku erinevaid toetusi saanud emade arv nagu ka seda palju neid aastaga lisandunud oli, kuid välja ei ole eraldi toodud sünnitoetuste ja igakuise toetuse saajaid nagu ka vallasemasid. Sagedamini esitati vaid emadele kokku välja makstud summa. Näiteks 1947.

⁶¹⁷ „Parandada ametiühingute tööd sõjaväelaste perekondade abistamisel“, *Rahva Hääli*, 22.03.1945.

⁶¹⁸ „ENSV RKN määrus vanemateta jäänud laste hooldamise komisjonide kohta, 03.09.1944“, *ENSV Teataja*, 3 (1945), lk 32.

⁶¹⁹ „Arendada tööd lasteteenindamise alal. ÜAÜKN Sekretariaadi määrusest 2. juunist 1943“, *Käitiskomitee töötaja käsiraamat*, lk 276.

⁶²⁰ „Põllumajandusliku artelli tüüp – põhikiri“, *Rahva Hääli*, 01.04.1949.

⁶²¹ „NSVL ÜN Presiidiumi seadlus riikliku abi suurendamisest rasedatele naistele, lasterikastele ja vallasemadele, emade- ja lastekaitse tugevdamisest, aunime „Sangar-ema“ sisseseadmisest ja ordeni „Ema au“ ning medali „Emamedal“ asutamisest – 8. juuli 1944“. Täpsemalt oli toetustest ja autasude juttu peatükis 1.2.2.

aasta 8. juuli seisuga oli väidetavalt saanud toetust 17 000 ema, kokku umbes 31 miljoni rubla väärtuses.⁶²² Lähtudes sellest, et 1950. aastate esimeses pooles oli kahe täiskasvanuga kolhoosiperekonna suurus 3,4 inimest ja töölisperekonna puhul 2,5 inimest,⁶²³ võib järeldada, et üldiselt olid perekonnad väikesed ning paljud naised riiklikele toetustele ei kvalifitseerunud.

Vabariigi tasandil vastutas toetuste maksmise eest ENSV Rahandusministeeriumi Paljulapseliste ja Vallasemade Riikliku Toetuse Valitsus. Praktikas oli emade arvelevõtmine ning neile toetuste väljamaksmine kuni 1956. aastani kohalike täitevkomiteede lasterikaste ja vallasemade riikliku toetuse osakondade ülesanne. Seejärel läksid ülesanded üle Sotsiaalkindlusministeeriumi ja kohalike täitevkomiteede sotsiaalkindlustuse osakondadele.⁶²⁴

Paljulapseliste ja vallasemade arvele võtmisega ning toetuste väljamaksmisega oli algusaastatel suuri probleeme, kuna maakondade ja linnade täitevkomiteed ei pühendanud sellele vajalikku tähelepanu. 13. mail 1946 kirjutas Karotamm kõigile maakonna-, linna ja linnarajoonikomiteede sekretäridele pakilise kirja: „Meie Nõukogude võim ei hooli paljulapselistest emades. Esimestel kuudel kui hakati emasid autasude saamiseks esitama, tegeleti küsimusega veel kuidagimoodi, kuid viimasel ajal on see täielikult seiskunud. Emad ei saa pikka aega seadusjärgseid hüvitisi, me ei hooli nende vajadustest ega võta kasutusele meetmeid nende seaduslike õiguste kaitseks ega materiaalsete vajaduste rahuldamiseks.“ Olukorra parandamiseks tuli kõigil küsimust kiiremas korras arutada. Aruannet olukorra seisust ning emade abistamiseks kasutusele võetud meetmetest soovis Karotamm 10. juuniks.⁶²⁵ Näitajad olid vabariigi lõikes üsna kehvad ning 13. juunil võttis ENSV MN vastu määruse paljulapseliste ja vallasemadele riiklike toetuse ja nende autasustamise töö parandamise kohta. Määrus kohustas kõik emad arvele võtma 15. juuliks ning parandama paljulapseliste ja vallasemade riikliku toetuse osakondade töötingimusi, rahandusorganid pidid tõhustama selgitustööd emadele toetuste maksmise ja autasude jagamise kohta.⁶²⁶

⁶²² P. Köster, „Nõukogude võimu hoolitsus ema ja lapse eest“, *Rahva Hääli*, 08.07.1947.

⁶²³ Mertelsmann, „Turumajanduselt käsumajandusele“, lk 465.

⁶²⁴ „ENSV MN määrus lasterikastele ja vallasemadele riiklike toetuste maksmise funktsioonide üleandmisest sotsiaalkindlustuse organeile, 16.03.1956“, *ENSV Teataja*, 4 (1956), lk 60–61.

⁶²⁵ RA, ERAF.10.8.137, l. 4.

⁶²⁶ „ENSV MN määrus paljulapseliste ja vallasemadele riikliku toetuse maksmise ja nende autasustamise töö parandamise kohta, 13.06.1946“, *ENSV Teataja*, 33 (1946), lk 565–567.

Sellekohase selgitustöö korraldamine oli täitevkomitee osakondadele koormav ja siin nähti abi valla ja küla naiskomisjonides.⁶²⁷ Virumaa Mäetaguse valla ja Kiikla küla komisjonid tegid esmalt endale seadusandluse selgeks ning hakkasid seejärel valla naiste käest uurima, kas kõik kes on õigustatud abiraha saama, on ennast arvele võtnud. Selgus, et nimekiri oli poolik, mida hakati täiendama.⁶²⁸ Seega rakendati naiskomisjonid tööle kitsaskohtades, millega tegelemiseks riigil ametnike näol piisavalt inimressursse ei jätkunud.

3.5.2. Rahalise toetuse jagamine

Naiskomisjonid pidid abivajajaid materiaalselt toetama, kuid ametlikke rahalisi vahendeid neil institutsioonina selleks ei olnud. Raha kogumise eesmärgil korraldasid valla ja küla komisjonid maksulisi isetegevusõhtuid ja muid üritusi.⁶²⁹ Siinkohal oli tegemist järjekordse varasemate naisseltside tööpraktika üle võtmisega.⁶³⁰

Suuremat tulu üritustest suutsid teenida siiski pigem linna ja maakonna komisjonid. Tallinna linna naiskomisjon korraldas näiteks 1948. aastal Nõukogude armee aastapäeval kontserte rindel vanemad kaotanud orbude heaks, millega teeniti kokku üle 15 000 rubla.⁶³¹ Valdade naiskomisjonid teenisid tulu näiteks Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva tähistamisel einelauas toidu müümisest. Aaspere valla naised annetasid toidutegemiseks vajaliku tooraine, et tulusid suurendada.⁶³² Rahalisi vahendeid vajati ka muudeks tegevusteks. Mahu valla naiskomisjon ostis peo tulude eest Isamaasõjas langenute haudadele lilli ja bandiitide poolt hävitatud ausamba taastamiseks tsementi,⁶³³ Assamalla valla naised aga sisustasid teenitud raha eest kolhooside punanurki.⁶³⁴

Ettearvatult kaasnes ürituste korraldamisega ridamisi probleeme. Viljandimaal lubasid rahvamajad 1950. aastal naistel pidusid korraldada ainult siis, kui kogu sissetulek rahvamajadele antakse. Selle juures väideti, et tegu on Kultuurharidusministeeriumi korraldusega. Viljandimaa komitee sekretär pidas mõistetavaks naiskomisjonidelt üüri küsimist, aga mitte kogu tulu endale võtmist.⁶³⁵ See ei olnud ainuke arusaamatus seoses komisjonide sissetulekutega. 1948. aastal väitis Viru maakonna täitevkomitee kultuurhariduse

⁶²⁷ RA, ERAF.19.5.217, l. 11–12.

⁶²⁸ RA, ERAF.10.11.86, l. 21.

⁶²⁹ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva hääl*, 09.03.1947.

⁶³⁰ Vt peatükk 2.

⁶³¹ RA, ERAF.1.12a.53, l. 46.

⁶³² RA, ERAF.10.11.91, l. 5.

⁶³³ RA, ERAF.10.12.106, l. 49.

⁶³⁴ RA, ERAF.10.13.112, l. 6.

⁶³⁵ RA, ERAF.19.8.16, l. 6.

osakonna juhataja Mäetaguse valla naisaktiivile, et naiskomisjonid ei tohi ise einelauda korraldada, sest seda võib teha vaid tarbijate kooperatiiv.⁶³⁶ Naised ei lasknud end sellest häirida ja korraldasid üritusi regulaarselt edasi, mida toetasid ka parteiorganisatsioonid. Ühelt poolt näitab see kui vähe parteilased naiskomisjoni puudutavast regulatsioonist teadlikud olid, teisalt osundab see omavahelistele suhetele piirkonnas.

Naiskomisjonid on abivajajatele maksnud erinevaid rahalisi toetusi. Näiteks anti Küti vallas paljulapselisele perele 1947. aastal sada rubla.⁶³⁷ Jõhvi linna naiskomisjon aga võttis oma šefluse alla õpilase Aino Süda ja maksis talle igakuiselt toetust umbes 100–200 rubla ulatuses.⁶³⁸ Võib oletada, et naiskomisjonidel olid mingid võimalused raha eraldamiseks riiklikest toetustest või aeti asju täitevkomitee kaudu, aruanded neis küsimustes selgust ei paku. Igal juhul on naiskomisjonide liikmed olnud sageli näiteks paljulapselistele emadele toetuse maksmise komisjonide või sotsiaalkindlustus- ja haridusosakonna töötajad.⁶³⁹

Asutuste ja käitiste naiskomisjonid organiseerisid rahalist abi hädasolijatele reeglina ametiühingu käitiskomitee kaudu. Viljandi tööstuskombinaadi komisjon tegi pärast hädasolevate punaarmeelastest töötajate tuvastamist abi saamiseks järelepärimise käitiskomiteele, kust saadi rahalist toetust neljale perekonnale.⁶⁴⁰ Alati polnud ametiühinguorganisatsioonidel siiski võimalik aidata. Abistamise eesmärgil on organiseeritud ka korjandusi. Ajalehe Punane Täht toimetuses annetati naiskomisjoni eestvedamisel tulekahjus kannatanutele ligi 450 rubla, mis edastati laiali jagamiseks Rakvere linna täitevkomiteele.⁶⁴¹ Sellest järeldub, et vähemalt asutuse naiskomisjonidel ise rahaliste toetuste jagamise üle otsustusõigus puudus.

Kuigi raha kogumine ja toetuste jagamine olid üks naiskomisjonide tavapärasemaid tegevusi, jääb vähemalt läbitöötatud materjali põhjal mulje, et tegemist oli üsna reguleerimata valdkonnaga. Madalama tasandi naiskomisjonide aruannetes esineb rahaliste toetustega seonduvaid tegevusi regulaarselt, kuid konkreetsemast finantside haldamisest seal mingeid jälgi ei leidu. Samuti pole rahalistest vahenditest täpsemalt räägitud näiteks maakonna või rajooni naistöö aruannetes. Naiskomisjone kiidetakse nende panuse eest abi osutamisel, kuid

⁶³⁶ RA, ERAF.10.12.105, l. 101.

⁶³⁷ RA, ERAF.10.11.91, l. 45–46.

⁶³⁸ RA, ERAF.10.12.106, l. 107–108.

⁶³⁹ RA, ERAF.10.8.20, l. 33–34.

⁶⁴⁰ RA, ERAF.19.5.463, l. 29.

⁶⁴¹ RA, ERAF.2620.3.135, l. 127.

vastavat raamatupidamist ei tundu olevat ühegi tasandi komisjonil ning seda ei nõutud ka KK naistöö osakonna poolt, mis muidu nõudis täpset ülevaadet iga ülesande täitmise kohta.

3.5.3. Muu materiaalse abi osutamine

Hädalisi abistati ka muul viisil, näiteks organiseeriti korjandusi riiete ja toiduainete kogumiseks. Viljandi Jahu- ja Leivakombinaadis koguti töötajatelt annetusena lasteriideid (pesu, kampsunid jms) puudustkannatavatele perekondadele.⁶⁴² Kõige suurem puudus oli sõjajärgsetel aastatel jalanõudest – see oli üheks levinumaks põhjuseks, miks lapsed koolis käia ei saanud. Aaspere valla komisjon üritas lastejalatsid 1947. aastal hankida kohalikust kooperatiivist, kuid see ebaõnnestus.⁶⁴³ Tundub, et korjandus oli kohati isegi paremaks viisiks hädasolijate aitamisel. Annetustena koguti ka toiduaineid. Paasvere vallas kogutud põllumajandussaadused jagati valla vaesematele vanainimestele ja õpilastele.⁶⁴⁴ Rakvere külanõukogu kolhooside naiskomisjonid organiseerisid 1951. aastal koos vastastiku abistamise kassaga küla vanadele ja sõjaväelaste perekondadele ühekordse toetusena jagamiseks 150 kg teravilja.⁶⁴⁵

Naised valmistasid ka ise puudustkannatajatele vajalikke esemeid, näiteks Mahu vallas õmmeldi naistepäeva puhul paljulapselistele emadele 11 paarätikut.⁶⁴⁶ Viljandis valmistati 1946. aastal mänguasju punaarmeelaste lastele ning koguti villa, et lastele vilte, sukki ja kindaid teha.⁶⁴⁷ Kullamaa naiskomisjon külvas taastamisfondist 2,5 hektarit vilja vaestest peredest laste abistamiseks.⁶⁴⁸ Maal organiseeriti abivajajatele ka tööjõudu. Virumaa Saka küla naised abistasid 1948. aastal kevadkülvil kehvikut ning aitasid punaarmeelase lesel kartuleid maha panna.⁶⁴⁹ Kõiki neid ettevõtmisi on kajastatud propagandistlikel eesmärkidel, mis aga ei tähendanud, et naiskomisjonide tegevus ei olnud abivajajate jaoks vajalik ja oluline.

Materiaalse abi osutamine oli üks väheseid ülesandeid, mille täitmisel kurdeti ülevalt poolt, et naiskomisjonid tegelevad sellega liiga palju. Alates 1940. aastate lõpust kui Keskkomitees otsustati anda naiskomisjonide tööle senisest poliitilisem tähendus, esines pidevalt kaebusi

⁶⁴² RA, ERAF.4897.3.68, l. 2.

⁶⁴³ RA, ERAF.10.11.91, l. 3–4.

⁶⁴⁴ RA, ERAF.10.12.106, l. 58.

⁶⁴⁵ RA, ERAF.2620.3.135, l. 80–81.

⁶⁴⁶ RA, ERAF.10.12.106, l. 45.

⁶⁴⁷ RA, ERAF.19.5.97, l. 6.

⁶⁴⁸ RA, ERAF.1.12a.53, l. 25–26.

⁶⁴⁹ RA, ERAF.10.12.106, l. 29.

nagu tegeldaks komisjonides ainult heategevusega, selle asemel, et naisi tootmisprotsessi kaasta.⁶⁵⁰ Samas nagu eelnevalt mainitud ootasid kohalikud parteilased naistelt heategevusega tegelemist veel ka 1950. aastate keskpaigas. Võib eeldada, et naised tegelesid valdkonnaga suuresti oma initsiatiivil, hoolimata kaasnevast propagandast, oli materiaalse abi osutamine praktiline ja tähenduslik tegevus. Lisaks sai sellega tööplaani täita – isegi kui kõrgemal pool oldi rahulolematud, oli võimalik vältida tegevusetusega seotud kriitikat.

3.6 Lasteasutuste avamine

Koolieelsed lasteasutused täitsid kommunistliku režiimi jaoks mitut olulist ülesannet. Tegemist oli ühiskondlike kasvatusasutusega alla 7-aastastele lastele, mille eesmärgiks oli kindlustada lapse igakülgne areng ja kasvatus kommunismi vaimus. Ühtlasi võimaldasid need emal osa võtta majanduslikust, riiklikust, kultuurilisest ja ühiskondlik-poliitilisest elust.⁶⁵¹ Tegelikult seostusid lasteaedadega Nõukogude Eestis aga pikad järjekorrad sinna koha saamisel ja pidevad nakkushaiguste puhangud.⁶⁵²

Esimesed üksikud koolieelsed lasteasutused avati Eestis juba 19. sajandi keskpaigas, kuid need olid ennekõike hoolekande mitte kasvatuslikud asutused. Hüppeline kasv lasteaedade avamisel leidis aset Eesti Vabariigi algusaastatel. 1930. aastate lõpuks oli hoolekandeaasutustest saanud õppeasutused, kus kasvatati lapsi rahvuslikus vaimus.⁶⁵³ Õppetööd reguleeriv seadusandlus küll puudus, mistõttu iga asutus valis ise oma kasvatustöö suuna ja meetodid.⁶⁵⁴

1938. aastaks oli Eesti Vabariigis 78 alalist lasteaeda, millest peaaegu kolmandik asus Tallinnas ning kus oli kohti umbes 4000 lapsele. Linnadest väljaspool tegutses kokku kuus lasteaeda ning seitsmes maakonnas polnud neid üldse. Valdavalt oli tegemist eralasteaedadega, mis olid peamiselt seltside ülalpidamisel.⁶⁵⁵ Lasteaedu avati ka omavalitsuste poolt, näiteks oli Tartu linna alluvuses 1940. aasta kevadel kaks lasteaeda.⁶⁵⁶ Ligi pooled lasteaiad kasvandikest vabariigis olid tööstustöölise lasted, teisel kohal olid riigi-

⁶⁵⁰ Vt naiskomisjonide parteilisest juhtimisest peatükis 2.2.2.

⁶⁵¹ Vt naiste kaasamisest tootvale tööle ja nende vabastamisest koduorjusest Nõukogude Liidus peatükis 1.1.

⁶⁵² „Helju Pehk, s 1934“, *Eesti rahva elulood*, lk 294–297; „Heljo Vrooman, s 1923“, *Eesti rahva elulood*, lk 89–100; „S 1935, õpetaja“, *Naised kõnelevad*, lk 121–131; „S 1941, kontoritöötaja“, *Naised kõnelevad*, lk 176–199.

⁶⁵³ Tea Pendla, *Alushariduse korraldus ja koolieelsete lasteasutuste asutamine Tartumaal aastatel 1940–1968*, magistr töö (Tartu Ülikool, 2012), lk 8–9.

⁶⁵⁴ Samas, lk 17.

⁶⁵⁵ A. Lepp, „Lasteaiad 1937/38 a.“, *Eesti statistika*, 210, 5 (1939), lk 251–254.

⁶⁵⁶ Pendla, *Alushariduse korraldus ja koolieelsete lasteasutuste asutamine Tartumaal aastatel 1940–1968*, lk 24.

ja omavalitsusasutuste töötajate lapsed. Kasvatajatest umbes 2/5 olid kutseta. Kohatasu sõltus sellest, kelle ülalpidamisel lasteaed oli: omavalitsuse lasteaedades õppemaksu ei olnud, seltside lasteaedades pidid vanemad katma poole kuludest ning eraisikute ülalpidamisel lasteaiad kaeti täies ulatuses õppemaksust. Lisaks alalistele lasteaedadele tegutsesid iseseisvusajal ka suvised mängumurud. 1938. aastal oli neid kokku umbes sada, millest kolmandik oli linnades ja ülejäänud maal. Mängumurusid avasid valdavalt seltsid.⁶⁵⁷

Nõukogude võimu kehtestamisel tehti iseseisvusaegne lasteasutuste võrk täielikult maha – lasteasutusi oli liiga vähe, puudus vastav seadusandlus ja kvalifitseeritud kaader. 1940. aasta suvel seati ametisse Hariduse Rahvakomissariaadis lasteaedade inspektor, kes hakkas organiseerima koolieeliseid lasteasutusi nõukogulikel alustel. Kui võrrelda kahe perioodi näitajaid, siis arvulised erinevused ei olnud kuigi suured, aga kuna propagandas kasutati võrdlusel lasteaedade arvu Eesti Vabariigis 1921. aastal (siis oli kokku 21 lasteaeda), siis oli võimalik lasteaedade arvu kasvu Eesti NSVs näidata tegelikkusest tunduvalt suuremana.⁶⁵⁸ ENSV lasteaeda arvu puhul on keeruline täpsustada, kas esitatud numbrid käivad ainult lasteaedade või samuti sõimede kohta ning kuivõrd siin on arvestatud asutuste lasteasutustega. Kuna kõik lasteaiad tuli registreerida linna või maakonna täitevkomitee haridusosakonnas,⁶⁵⁹ siis võiksid kõik alaliselt tegutsenud lasteaiad siiski kasutatud näitajas arvesse minna. Üldjoontes hakkas lasteasutuste arv sõjajärgselt stabiilselt kasvama. 1945. aasta alguses oli neid 72,⁶⁶⁰ 1946. aasta kevadel 96 (4700 kohta).⁶⁶¹ 1948. aastal küündis lasteaedade arv 116ni, kus oli kohti 4815 lapsele.⁶⁶² 1950. aasta alguses olid näitajad aga languses, 111 lasteaias oli kohti 4580 lapsele. Selle põhjust on siinkohal võimatu selgitada, kuna lasteasutuste arvu suurendamist nõuti pidevalt. 1955. aastaks oli arv kasvanud 161 lasteaiani.⁶⁶³

Lisaks eelnevalt nimetatud lasteasutuste tegevuse kontrollimisele, oli naiskomisjonidel kohustusi seoses koolieelsete lasteasutuste avamisega. EKP KK naistö osakonna 1946. aastal maakonnakomiteedele saadetud juhiste kohaselt pidid naiskomisjonid organiseerima uusi lasteaedu ja -sõimi vabriku, tehase ja asutuse administratsiooni abiga. Samuti

⁶⁵⁷ Lepp, „Lasteaiad 1937/38 a.“, lk 251–254.

⁶⁵⁸ E. Suits, „Lasteaedade hoogne areng Eesti NSV-s“. *Nõukogude Kool*, 7 (1950), lk 427–432.

⁶⁵⁹ *Lasteaia põhikiri: kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt 15.02.1950 a.* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950), lk 4.

⁶⁶⁰ „Arutlused ENSV 1945. a. riigieelarve aruande üle“, *Rahva hääl*, 08.06.1945.

⁶⁶¹ „Üleriigiline nõupidamine eelkoolikasvatuse küsimusis“, *Nõukogude Õpetaja*, 08.03.1946.

⁶⁶² „Mida on andnud nõukogude võim eesti töötavale rahvale“, *Rahva hääl*, 14.06.1950.

⁶⁶³ „Eesti NSV 16. aastapäev“, *Nõukogude Õpetaja*, 21.07.1956.

korraldama maal hoogtöö ajaks ajutisi mängumurusid, et emad võiksid põllule tööle minna.⁶⁶⁴ 1947. aasta põhimääruses puudusid igasugused viited lasteasutuste avamise kohustusele, kuid 1949. aasta fikseeriti see ülesanne uuesti, seekord siis konkreetselt kolhooside ja sovhooside lasteaedadega seonduvalt.⁶⁶⁵ Siinkohal peab täheldama, et need muudatused ei kajastu komisjonide igapäevatöös, kuna naiskomisjonidelt oodati aktiivselt lasteasutuste avamisega tegelemist ka aastatel 1947–1949.

3.6.1. Valdkonda reguleeriv seadusandlus

Lasteasutuste tegevus oli Nõukogude Liidus õigusaktiga detailselt paika pandud. Need olid allutatud erinevatele ministriumitele – enamus lasteaedu oli ENSV Haridusministeeriumi alluvuses, sõimed kuulusid ENSV Tervishoiu- ja sotsiaalministeeriumi alla ning asutuste ja käitiste lasteaiad olid vastava ametkonna ministriumide või valitsuse hallata.⁶⁶⁶ Siiski pidid kõik lasteasutused (v.a sõimed) oma tegevuses lähtuma lasteaiade põhikirjast ja ENSV Hariduse Rahvakomissariaadi (hiljem Haridusministeeriumi) välja antud juhenditest.⁶⁶⁷

1941. aastal määrati ENSV RKN poolt, et lasteaedade ja ajutisi mängumurusid võivad avada riiklikud ja kooperatiivsed asutused/ettevõtted ning ühiskondlikud organisatsioonid. Kõigi maakondade ja vabariikliku alluvusega linnade täitevkomiteed olid kohustatud lasteaedu avama ning neid ka üleval pidama.⁶⁶⁸ Erasisikutele keelati lasteaedade avamine 1950. aastal.⁶⁶⁹ Seega ei olnud näiteks erinevalt iseseisvusajast lastevanematel enam õigust oma vajadusest lähtuvalt lasteasutusi organiseerida.

3.6.2. Ajutiste mängumurude avamine

Asutuse ja käitise juhatust pidid lasteasutuste avamisel ja töö korraldamisel aitama ametiühinguorganisatsioonid – eelkõige käitiskomitee sotsiaalkindlustuse nõukogu. Väiksemates asutustes, kus see puudus, oli tegemist otseselt käitiskomitee ülesandega.⁶⁷⁰ Asutuste ja käitiste naiskomisjonidel seetõttu lasteaedade ja -sõimede avamisega erilist

⁶⁶⁴ RA, ERAF.10.8.20, l. 35–36.

⁶⁶⁵ „Naiskomisjonide põhimäärus“, *Rahva Hääl*, 12.06.1949.

⁶⁶⁶ Pendra, *Alushariduse korraldus ja koolieelsete lasteasutuste asutamine Tartumaal aastatel 1940–1968*. Enne 1946. aastat vastavate Rahvakomissariatide alluvuses.

⁶⁶⁷ „ENSV Hariduse Rahvakomissari käskkiri nr. 363, 26. veebruaril 1941, lasteaiade põhikirja kinnitamise ja kehtimapanemise kohta“, *ENSV Teataja*, 25 (1941), lk 767–771.

⁶⁶⁸ „ENSV RKN määrus lasteaedade ja laste mängumurude korraldamise kohta, 14.01.1941,“, *ENSV Teataja*, 9 (1941), lk 157.

⁶⁶⁹ *Lasteaiade põhikirja*, lk 4–5.

⁶⁷⁰ „Sotsiaalkindluste nõukogude põhimäärus“, *Käitiskomitee töötaja käsiraamat*, lk 198–199.

kokkupuudet ei olnud, rohkem tegeleti nende kontrollimisega.⁶⁷¹ See-eest abistati ametiühinguorganisatsioone pioneerilaagrite korraldamisel. Naiskomisjonide rollist laagrite korraldamisel ning nendes osalenud laste arvust tuli aru anda maakonna naistöö instruktoritele.⁶⁷² Rakvere Tööstuskombinaadi naiskomisjon koostas näiteks 1952. aastal laagrisse minna soovijate nimekirju ja organiseeris tervisekontrolli lastele, keda saata sanatoorset tüüpi laagrisse.⁶⁷³

Hooajalisi mängumurusid korraldasid kõik naiskomisjonid linnas ja maal. Nende organiseerimise juhistega oli üksjagu segadust. Mängumurude avamisel tuli lähtuda samast seadusandlusest nagu alaliste lasteaedade puhul, mille kohaselt ei kuulunud naiskomisjonid organisatsioonide hulka, kes neid avada võisid.⁶⁷⁴ Samas oli EKP KK naistöö osakond teinud nende korraldamise maal ülesandeks valla ja küla naiskomisjonidele, et emad saaksid suvel põllutööd teha. 1946. aasta mais oli Virumaal mitmetel komisjonidel valdades eeltöö mängumurude avamiseks juba tehtud, mis tekitas naistes pettumust kui tuli uus korraldus, et need tuleb avada ainult tööstuste juures.⁶⁷⁵ Edaspidi töötasid mängumurud käitiste juures (Viljandi Meleski klaasivabrik),⁶⁷⁶ kuid neid avasid ametlikke juhiseid ignoreerides ka ülejäänud naiskomisjonid. 1948. aasta suvel organiseeris linna naiskomisjon Jõhvis mängumuru ning Avanduse valla ja Simuna küla komisjonid kandsid ühiselt Simunas toimunud mängumuru kulud.⁶⁷⁷ Mil määral naiskomisjone omaalgatusliku tegutsemise eest kritiseeriti, selle kohta andmed puuduvad. Võib eeldada, et kuna sellisest rikkumisest oli kokkuvõttes abi partei eesmärkide täitmisel (võimaldada naistel laste kõrvalt tööl käia), siis on neid lihtsalt ignoreeritud.

3.6.3. Lasteasutuste avamine kolhoosides

Lasteaedade avamise vajadus muutus eriti aktuaalseks seoses kollektiviseerimisega. Sarnaselt iseseisvusajale tegutsesid lasteasutused peamiselt linnades ja suuremates keskustes, kuid maapiirkondades polnud naistel jätkuvalt lapsi kuhugi jätta. Põllumajandusliku artelli tüüppõhikiri nägi ette, et artelli juhatus ja kõik liikmed on kohustatud kaasa tõmbama naisi kolhoositöösse ja artelli ühiskondlikku ellu, mistõttu tuli nad võimalust mööda vabastada

⁶⁷¹ Vt peatükk 3.4.3.

⁶⁷² RA, ERAF.19.5.217, l. 1.

⁶⁷³ RA, ERAF.1.64.25, l. 20.

⁶⁷⁴ „Lasteaedade tegevuse korraldamise juhend. Antud Hariduse Rahvakomissari poolt 15. veebruaril 1941“, *ENSV Teataja*, 20 (1941), lk 553–554.

⁶⁷⁵ RA, ERAF.10.8.137, l. 6.

⁶⁷⁶ RA, ERAF.19.5.339, l. 13.

⁶⁷⁷ RA, ERAF.10.12.106, l. 17, 104.

kodustest töödest lastesõimede, laste mängumurude jne asutamisega.⁶⁷⁸ Seega oli tarvis hakata Haridusministeeriumi juhiste kohaselt kolhoosides lasteasutusi avama. Esialgne juhend ilmus 1949. aasta kevadel ajakirjas *Eesti Naine*⁶⁷⁹ ning järgmisel aastal anti välja raamat „Lastesõimed ja lasteaiad kolhoosides ja sovhoosides.“⁶⁸⁰ Viimases oli väga detailselt kirjeldatud kogu lasteasutuse organiseerimise protsess, lisaks õpetused kasvatustöö läbiviimiseks. Sellest hoolimata kurtsid kolhooside juhatused ja parteiorganisatsioonid ning lasteaia juhatajad ja kasvatajad sageli, et neil puuduvad tööks juhtnöörid. Ilmselt oli, sarnaselt naistööga laiemalt, tegemist sobiva vabandusega, et osundada töö tegemata jätmises kellelegi teisele.

Lasteasutuse organiseerimise esimeseks sammuks oli välja selgitada kolhoosnike eelkoolialiste laste arv. Seejärel tuli avamise küsimust arutada kolhoosi üldkoosolekul, kus määrati kindlaks asutuse liik: lasteaed, -sõim või segaasutus; alaline või hooajaline. Lasteasutuse avamine tuli võtta kolhoosi üldisesse tööplaani.⁶⁸¹ Vastutus organiseerimise ja asutuse igapäevase töö eest pandi ühele kolhoosi juhatuse liikmetest, keda abistas lasteasutuse nõukogu. Nõukogu liikmeteks olid lasteasutuse juhataja, lastevanemate esindaja ning partei- ja kommunistlike noorte organisatsiooni liikmed. Samuti pidid sinna kuuluma naiskomisjonide liikmed.⁶⁸²

Vajalik raha lasteasutuse avamiseks tuli põllumajandussaaduste müügist eraldatud 2% abistamisfondist, millest aidati ka kolhoosi kehvikuid.⁶⁸³ Personali suurus ja koosseis sõltus asutuse liigist ja laste arvust, näiteks kuni 20 lapsega lasteaial pidi olema kaks töötajat – juhataja ja keetja. Erinevalt ülejäänud lasteasutustest, kolhoosi lasteaia personalile haridusalaseid nõudmisi ei olnud. Juhataja pidi olema tubli ja lapsi armastav ning kasvatustööks eeldusi omav naine.⁶⁸⁴ Nende koolitamiseks korraldasid maakonna ja rajooni täitevkomitee haridusosakonnad esialgu 3–4 päevaseid seminare, mida 1951. aastal pikendati seitsme päevani. Samal aastal osales Rakvere rajoonikomitees seminaril 63 naist, lektorid olid kutsutud Haridusministeeriumist ning osa õppetööst viidi läbi linna lasteasutustes, kus anti tööks vajalikke praktilisi näpunäiteid.⁶⁸⁵

⁶⁷⁸ „Põllumajandusliku artelli tüüp-põhikiri“, *Rahva Hääl*, 01.04.1949.

⁶⁷⁹ E. Suits, „Kuidas organiseerida kolhoosi juurde lasteaed“, *Eesti Naine*, 3 (1949), lk 22–24.

⁶⁸⁰ *Lastesõimed ja lasteaiad kolhoosides ja sovhoosides* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950).

⁶⁸¹ „Lasteasutise organiseerimine kolhoosis“, *Lastesõimed ja lasteaiad kolhoosides ja sovhoosides*, lk 6–7.

⁶⁸² „Lasteasutise nõukogu“, *Lastesõimed ja lasteaiad kolhoosides ja sovhoosides*, lk 8.

⁶⁸³ Vaata peatükk 3.5.1.

⁶⁸⁴ „Koosseisud ja töötasud“, *Lastesõimed ja lasteaiad kolhoosides ja sovhoosides*, lk 9–11.

⁶⁸⁵ RA, ERAF.2620.3.25, 1. 7–10.

Lasteasutuse ruumidele olid esitatud väga spetsiifilised nõuded – need pidi asuma eemal sõiduteest, karjaaedadest ja loomalautadest; olema puitpõrandaga ning ümbritsetud puude ja põõsastega.⁶⁸⁶ Ette oli antud ka mööbli, toidunõude, voodipesu, rõivaste ja muu sarnase täpne nimekiri, millest mõned punktid olid enamiku kolhooside majanduslikke olusid arvestades üsna ebamõistlikud, eriti sõimede puhul.⁶⁸⁷ Kõrgemad nõudmised oli ilmselt üks põhjustest, miks kolhoosi lasteasutuste puhul on valdavalt juttu lasteaedadest, vähemal määral segaasutustest. Lasteaedadele olid küll väiksemad ettekirjutused, aga ka seal oli näiteks ette nähtud, et kaks töötajat jõuaksid lisaks laste järele vaatamisele neile 3–4 korda päevas süüa teha, lisaks tuli mitu korda päevas põrandaid pesta ning õue koristada ja kasta.⁶⁸⁸ Nõudmiste eesmärgiks oli lastele parimat hoolitsust pakkuda, kuid nende täitmise põhjustas kolhoosidele probleeme.

Alates 1950. aastat ilmus regulaarselt ajakirjanduse artikleid kolhoosides lasteaiade avamise vajalikkusest ning selles töös ette tulnud puudustest.⁶⁸⁹ Teema oli pidevalt aktuaalne ajakirjas Eesti (Nõukogude) Naine. Samas vahendati eeskujuna hästi toimivate lasteaedade tegevust.⁶⁹⁰ Kolhooside lasteasutuste arvu kohta kuigi palju statistikat ei leidu, kuna enamik neist oli hooajalise iseloomuga. 1951. aasta suvel töötas kolhoosides 72 lasteasutust.⁶⁹¹ 1952. a. 1. septembril oli arv kasvanud 213ni (kohti oli 2855 lapsele).⁶⁹² Võrdlusena arvestame, et kolhoose oli Eestis samal ajal kokku 917 – seega oli lasteasutusi avatud vähem kui veerandis kolhoosidest.⁶⁹³ Aastaringi avatud lasteaedades töötas samal aastal üle vabariigi 11.⁶⁹⁴ Ühtlasi tähendas see, et väikeste lastega emad ei saanud ennast harida, sest poliit- ja põllumajandusringid töötasid maal ainult talviti. EKP KK naistöö instruktor Johanson arvates selgitas antud olukord osaliselt naiskolhoosnike madalat haridustaset.⁶⁹⁵

⁶⁸⁶ *Lastesõimed ja lasteaiad kolhoosides ja sovhoosides*, lk 83.

⁶⁸⁷ Samas, lk 32. Näiteks pidid sõimes pidulikeks puhkudeks olema igale tüdrukule kleit ja poisile ülikond, sealjuures sõime kasvandikud olid alla 3-aastased.

⁶⁸⁸ Samas, lk 83.

⁶⁸⁹ E. Suits, „Lasteaiad igasse kolhoosi“, *Rahva Hääli*, 23.03.1950; M. Karp, „Igasse kolhoosi lasteaed“, *Nõukogude Õpetaja*, 03.08.1951; M. Mäeoja, „Lasteaiad kolhooside juures“, *Nõukogude Õpetaja*, 29.11.1952; „Suuremat tähelepanu kolhoosilasteaedade organiseerimisele“, *Nõukogude Õpetaja*, 02.07.1955.

⁶⁹⁰ „Tasuja kolhoosi lasteaed“, *Eesti Naine*, 6 (1950).

⁶⁹¹ A. Silukova, „Kolhooside lasteasutuste tähtsusest“, *Nõukogude Naine*, 1 (1953), lk 23.

⁶⁹² RA, ERAF.1.64.33, 1. 37–38.

⁶⁹³ *Eesti Põllumajandus XX sajandil II. Ülevaade Eesti Põllumajanduse loost okupatsioonide ajal 1940–1990* (Tallinn: Põllumajandusministeerium, 2007), lk 188–190.

⁶⁹⁴ Mäeoja, „Lasteaiad kolhooside juures“.

⁶⁹⁵ RA, ERAF.1.99.12, 1. 43–46.

Lasteasutuste arv varieerus piirkonniti. Rakvere oli algusest peale esirinnas – esimesed lasteaiad avati rajoonis 1951. aasta suvel,⁶⁹⁶ 1953. aastal oli asutuste arv tõusnud 18ni⁶⁹⁷ ja 1955. aastal oli tegutsema jäänud üheksa lasteaeda.⁶⁹⁸ Võrdlusena, Viljandis avati esimene lasteaed 1952. aastal,⁶⁹⁹ järgmisel aastal tegutses neid kolm⁷⁰⁰ ning 1955. aastaks oli alles jäänud üks.⁷⁰¹ Viljandis lubati pidevalt olukorda parandada. 1952. aasta sügisel teatas rajoonikomitee sekretär Jonova EKP KK naistöö osakonnale, et ettevalmistused on tehtud järgmisel kevadel lasteaia avamiseks üheksas kolhoosis.⁷⁰² Tegelikult avati lubatutest ainult kolmandik ning vähemalt läbitöötatud materjali põhjal selle eest kedagi vastutusele ei võetud.

EKP KK naistöö osakond korraldas 1952. ja 1955. aastal kolhoosilasteaedade avamise kohta aruanded, milles esile toodud probleemide lahendamiseks rakendati tööle naiskomisjonid. Neil tuli esmalt välja selgitada kolhoosi eelkooliealiste laste arv – kui neid oli alla kümne, siis ei pidanud kolhoos lasteaia asutamisega tegelema. Tuli ette ka valeandmete esitamist. Kingissepa rajooni Ühistalu kolhoosi esimees väitis 1955. aastal EKP KK naistöö instruktor Johansonile, et laste vähesuse tõttu pole neil lasteaeda tarvis, kontrolli käigus selgus aga, et lasteaeda vajas 20 last.⁷⁰³ Tegemist oli kõige lihtsama moodusega lasteaia avamisest pääsemiseks.

Naiskomisjonidelt oodati abi nõuetele vastavate ruumide leidmisel. Näiteks Viljandimaal puudusid 1952. aastal sobivad ruumid umbes kolmandikul kolhoosidest.⁷⁰⁴ Paide MTJ Poliitosakonna ülema abi naistöö alal kritiseeris samal aastal rajooni naisaktiivi koosolekul kolhooside juhatusi: „Lasteaedade küsimus on valus küsimus. Lenini-nimelises kolhoosis leitakse igale brigadile kontorid, lasteaiale aga ruume ei leita. Sama olukord on ka teistes kolhoosides. Ometi ei saa naised tööst osa võtta.“⁷⁰⁵ Sanitaarnõuete eiramise pärast tuli mõned tegutsenud lasteasutused hoopis sulgeda, näiteks Tõrva rajooni Kevade kolhoosis oli hoone liiga lähedal veisekarjamaale.⁷⁰⁶ Mõnes kolhoosis anti esmalt lasteasutusele mõeldud ruumid ootamatult ära teistele. Otepää rajooni kolhoosis Oktoobri Võit leidsid 1953. aastal

⁶⁹⁶ RA, ERAF.1.63.26, l. 15.

⁶⁹⁷ RA, ERAF.1.99.3, l. 5.

⁶⁹⁸ RA, ERAF.1.131.2, l. 20.

⁶⁹⁹ RA, ERAF.1.64.33, l. 18.

⁷⁰⁰ RA, ERAF.1.99.5, l. 48.

⁷⁰¹ RA, ERAF.1.131.6, l. 25–26.

⁷⁰² RA, ERAF.1.64.33, l. 84.

⁷⁰³ RA, ERAF.1.131.2, l. 10.

⁷⁰⁴ RA, ERAF.1.64.33, l. 85–86.

⁷⁰⁵ RA, ERAF.1.64.1, l. 5.

⁷⁰⁶ RA, ERAF.1.131.2, l. 19–22.

lasteaia asemel oma koha kanad.⁷⁰⁷ Lasteasutused olid seega tähtsuse järjekorras kõigist eelnevatest tagapool.

1950. aastate alguses valitses kolhoosides üldine vaesus, lasteasutustee asutamine käis läbi raskuste. Kuna tegemist oli kuluka ettevõtmisega, ei näinud nii mõnegi kolhoosi juhatus sellel mõtet. Viljandis põhjendasid 1952. aastal mitmed kolhoosid (Raudna, Edasi, Uus Tee) lasteaia avamata jätmist rahaliste raskustega.⁷⁰⁸ Rakveres üritasid lapsevanemad ise oma jõududega kaasa aidata ja muretsesid vajalikku inventari – voodipesu, lauanõusid ja hälle.⁷⁰⁹ Naiskomisjonid on üritanud aidata, näiteks Rakvere Eduard Vilde-nimelises kolhoosis õmblesid nad lastele pesu ja voodilinu.⁷¹⁰ Suures plaanis olid naiskomisjonide võimalused rahaliste probleemide lahendamisse panustada piiratud.

Teravad probleemid ilmsid seoses personaliga. Kuigi maal ei nõutud kaadrilt pedagoogilist haridust, oli sobivate inimeste leidmine kohati üsna võimatu, mistõttu näiteks Viljandi kolhoos Valgus proovis töötajaid otsida kaugemalt.⁷¹¹ Samuti osutusid ametisse määratud töötajad hiljem ebasobivaks. Vändra Lössenko-nimelise kolhoosi lasteaia juhatajaks oli endine kolhoosi arvepidaja, kellel puudus nii erialane kvalifikatsioon kui ka ideelis-poliitiline haridus. Seetõttu ei olnud kasvandikel mingit päevarežiimi, lapsed tegutsesid omapäi ning olid kurvad ja passiivsed. Juhataja oskas vaid tõelda ja käsutada ning vitsa kasutada. Haridus ei olnud siiski ainus sobivuse näitaja. Vändra Kirovi kolhoosi juhatajal oli küll vaid algharidus, kuid ta õppis täiendkursustel ja iseseisvalt ning tema kasvandikud olid terved ja rõõmsad. Kolhoosi Viisaastak lasteaia juhataja oli töös eeskujulik, aga kuna tegemist oli ööpäevaringselt töötava lasteaia, käis tema „joodikust mees“ teda tööl tülitamas, mistõttu kolhoos oli sunnitud uut töötajat otsima.⁷¹² Kolhooside lasteasutustesse sattusid tööle igasuguse taustaga inimesed, mille tulemusel oli kasvatustöö varieeruv ning paljudes lasteaedades ei olnud personalil aega ega oskusi kommunistliku kasvatustöö läbiviimiseks.

Kuigi lasteaedades oli üldjoontes puudus, võis kolhoosides nende avamist takistada vanemate vähene huvi. 1955. aastal ei olnud Jõhvi rajooni kolhoosides ühtegi lasteaeda, kuna vanemad ei tahtnud neid. Türi olid mõned kolhoosid valmistunud lasteaedade avamiseks, kuid emad keeldusid lapsi sinna viimast. Räpinas oli juba avatud asutus laste vähesuse tõttu

⁷⁰⁷ RA, ERAF.1.99.3, l. 3–7.

⁷⁰⁸ RA, ERAF.1.64.33, l. 85–86.

⁷⁰⁹ RA, ERAF.1.99.12, l. 43–46.

⁷¹⁰ RA, ERAF.2620.6.4, l. 5.

⁷¹¹ RA, ERAF.1.64.33, l. 85–86.

⁷¹² RA, ERAF.1.131.4, l. 60–70.

hoopis suletud.⁷¹³ Valdavalt olid vanemate keeldumise põhjused seotud kasvatajatega. Valga Lenini kolhoosis „lubasid kasvatajad lasteaia ruumidesse meesisikuid, kellega aega viites unustati lapsed.“⁷¹⁴ Orissaares Puškini kolhoosis ronis laps kehva järelevalve tõttu külma vette, haigestus ja suri. Pärast seda intsidenti kaotasid vanemad töötajate vastu usalduse ja keeldusid lasteaeda uuesti avamast.⁷¹⁵ Lapsed jäeti lasteaeda toomata ka nakkushaiguste leviku tõttu. 1950. aastate esimeses pooles levisid Eestis massiliselt tuberkuloos, leetrid, sarlakid, difteeria ja läkaköha.⁷¹⁶ Haiguste kõrgajal tuli mõnel pool lasteaiaid ajutiselt sulgeda. Rakveres olid 1951. aasta suvel karantiinis kolhoos Võit lasteaed leetrite ja kolhoos Kalda lasteaed sarlakite pärast.⁷¹⁷ Haiguste levikut lasteasutustes seostati osaliselt personali vähese tähelepanuga hügieeni- ja sanitaarnõuetele.⁷¹⁸ Nendest põhjustest lähtudes oli paljude lastevanemate hukkamõistetv suhtumine lasteasutustesse õigustatud.

Parteiorganisatsioonide arvates seisnes emade vastuseisu põhjus naiste väheses teadlikkuses lastehoiu eelistest. Probleemi lahendamise sai naiskomisjonide ülesandeks. Lastevanematele tuli korraldada loenguid ja vestlusi lasteaia tähtsusest – see pidi võimaldama naistel osaleda tootval tööl ning kasvatama lapsi kommunistlikus vaimus.⁷¹⁹ Lasteaia propageerimiseks korraldas Rakvere Valguse kolhoos 1951. aastal kümnele emale väljasõidu Energia kolhoosi, et tutvuda sealse lasteaiaga. Küllastuse järel avaldati soovi oma kolhoosis lasteasutus organiseerida.⁷²⁰ Kuid naiskomisjonide tegevus võis anda ka vastupidiseid tulemusi. 1955. aastal jäi Orissaares Kungla kolhoosis lasteaed avamata, kuna emad, kelle seas oli ka neli naiskomisjoni liiget, keeldusid oma lapsi sinna viimast. Kuivõrd naiskomisjoni liikmed olid lasteaia vastu, jäid üritusest eemale ka ülejäänud kolhoosnikud.⁷²¹ EKP KK naistöö instruktoriga arvates oli selline ignorantsus naiskomisjonide liikmete poolt täiesti lubamatu.

Lasteasutuste avamise poolt ei pruukinud olla ka parteiorganisatsioonid ja kolhooside juhatused ning täitevkomiteede põllumajanduse, hariduse ja tervishoiu osakonnad kippusid seda jätma ainult naistöö osakonna ülesandeks.⁷²² Kolhooside juhatuste suhtumine varieerus huvipuudusest kategoorilise keeldumiseni lasteaia avamisel. 1953. aastal jäeti Viljandi

⁷¹³ RA, ERAF.1.131.2, l. 19–22.

⁷¹⁴ RA, ERAF.1.131.4, l. 58.

⁷¹⁵ RA, ERAF.1.131.2, l. 4.

⁷¹⁶ „100 aastat nakkushaiguseid Eestis“, *Terviseamet*, <https://ta.vaktsineeri.ee/et/100-aastat-nakkushaiguseid-eestis>, [külastatud 26.04.2022].

⁷¹⁷ RA, ERAF.2620.3.25, l. 36–37.

⁷¹⁸ RA, ERAF.1.99.12, l. 3–6.

⁷¹⁹ RA, ERAF.2620.6.10, l. 7.

⁷²⁰ RA, ERAF.1.63.26, l. 18.

⁷²¹ RA, ERAF.1.131.2, l. 5.

⁷²² RA, ERAF.1.99.12, l. 43.

kolhoosis 1. mai eelneval suvel töötanud lasteaed avamata põhjendusega, et selles olid käinud ainult farmitöötajate lapsed, mistõttu lasteaia ülalpidamine ei tasu end tervikuna ära.⁷²³ Kindlasti tekib siinkohal küsimus, kuidas perekond või ema oma lapsed hoitud sai. Mitmetest kolhoosidest kostus hääli, et eelkooliealiste lastega emad suudavad niigi päevagi puudumata tööl käia. Viljandis oli 1952. aasta suvel 29 kolhoosi, millest ainult viies jäid naised väikeste laste tõttu tööst eemale (kokku 12 ema).⁷²⁴ Selliste näitajate juures ei ole üllatav, et paljud kolhoosid ei olnud huvitatud lasteasutusse investeerimast. Riiklikul tasandil võis lasteaedade vähesusel kolhooside tootlikkusele mõju olla, kuid see ei motiveerinud piisavalt kolhooside juhatusi ja parteiorganisatsioone.

Aruanded näitavad, et naiskomisjonidel ei olnud erilist mõjuvõimu veenmaks kolhooside juhatusi lasteaedu avama. Nad küll tõstatasid teema kolhoosi üldkoosolekul, kuid sellega asi enamasti piirdus. Mõni komisjon oli siiski edukam. Rakvere Murrangu kolhoosi juhatus ei aidanud 1951. aasta suvel lasteaia avamisele kaasa, mispeale naiskomisjon süüdistas kolhoosi esimees Sammalsaart partei- ja majandusaktiivi koosolekul ning kohalikus lehes passiivsuses, mispeale hakkas esimehe suhtumine paranema. Rajoonikomitee sekretäri sõnul suutis naiskomisjon lasteaia avamise läbi pressida.⁷²⁵ Avalik häbistamine oli olnud 1920. aastatel Nõukogude Liidus üks väheseid moodusi, kuidas naised oma nõudmistele parteiorganisatsioonide tähelepanu tõmmata suutsid, ning palju efektiivsemaid meetmeid polnud naiskomisjonidel ka 1950. aastatel Eestis. See näitas ka, kuidas lasteasutuse avamine sõltus konkreetset ühe inimese suhtumisest.

Kolhooside lasteasutustel oli partei seisukohalt suur tähtsus. Ühelt poolt pidid need näitama Nõukogude võimu hoolitsust emade ja laste eest, teisalt aitama kaasata võimalikult palju naisi kolhoositööle. Sellest hoolimata jäid need kolhoosides erinevatel põhjustel avamata ning 1950. aastate keskel hakkas arv hoopis vähenema. Naiste seisukohalt oli suhtumine lasteasutustesse varieeruv. Ühed kasutasid lastehoiuteenust hea meelega, teised tundsid lasteaia järele vajadust ja kolmandad olid lasteaedade suhtes ükskõiksed või täielikult nende vastu. Naiskomisjonid suutsid kolhoosides lasteaedade avamisega seonduvalt lahendada pisiprobleeme, kuid ruumide ja finantseerimisega seotud küsimustes tuli enamasti piirduda probleemidele tähelepanu juhtimisega. Kuigi juhised lasteasutuste avamiseks olid kõigil ühised, sõltus asjaajamine suuresti täitevkomitee töötajate ja kolhooside juhatuse liikmete

⁷²³ RA, ERAF.1.99.5, l. 46–50.

⁷²⁴ RA, ERAF.1.64.33, l. 85–86.

⁷²⁵ RA, ERAF.2620.3.25, l. 36–37.

isiklikust huvist. Naiskomisjonide tegevusel ja isegi parteipoliitikal oli märgatavalt väiksem roll.

KOKKUVÕTE

Käesolevas magistritöös uuriti Nõukogude naispoliitika rakendamist ENSVs aastatel 1945–1956 naiskomisjonide tegevuse näitel. 1945. aastaks oli Nõukogude Liidus välja kujunenud soolise võrdõiguslikkuse ideoloogia, mille kohaselt pidi naistele meestega võrdse positsiooni ühiskonnas kindlustama nende õigus tööle ning riiklik poliitika. Sellest lähtuvalt seati naiskomisjonidele eesmärgiks kasvatada naisi nõukogulik vaimus, tõsta nende ühiskondlik-poliitilist aktiivsust ning kindlustada naiste osalemine tootval tööl.

Naispoliitika ja seeläbi naiskomisjonide tegevuse suunaja kõige kõrgemal tasandil oli EKP Keskkomitee, mistõttu pidid naiskomisjonid olema partei otsuste vahendajaks naistele. Lähtudes võimu vajadustest pidid naiskomisjonid kaasama kõik naised partei eesmärkide täitmisele. Seega ei olnud naiskomisjoni näol tegemist eraldiseisva naisorganisatsiooniga, mille eesmärgiks oli naiste probleemide lahendamine.

Juhindudes Nõukogude Liidus varasemalt väljakujunenud praktikast, loodi naistega tehtava töö koordineerimiseks EKP KK juurde 1945. aastal naistöö osakond. Põhjendusena toodi esile, et noortes liiduvabariikides ei oska naised veel olemasolevate asutuste poole pöörduda, mistõttu on eraldi naistega tegelev organisatsioon vajalik. Osakonna ülesandeks oli EKP KK naistööga seotud otsustest lähtuvalt juhendada kohalike parteiorganisatsioonide tööd. Maakonna- ja rajoonikomitees asusid tööle naistöö instruktorid. Nii riiklikul kui kohalikul tasandil oli kogu tegutsemisaja vältel naistöö institutsioonidel probleeme segaste alluvussuhete ja nende konkreetselt defineerimata rolli tõttu, kuna tööd naiste hulgas pidid pigem läbi viima parteiorganisatsioonid, kes aga püüdsid sellest igal võimalusel pääseda. ENSVs kordusid sarnased probleemid, mis olid takistanud naisosakondade tööd Nõukogude Liidus.

Ülesannete täitmisel kasutas EKP KK naistöö osakond erinevaid meetmeid. Korraldati ülevabariigilisi naiskongresse ning valdkonna töötajatele seminare ja nõupidamisi. Samuti käidi kohapeal naistööd juhendamas ja avaldati kirjalikke juhtnööre ka ajakirjanduses. Parteiorganisatsioonid ja naiskomisjonid heitsid neile siiski kestvalt ette puudulikke tööjuhendeid. Üheks osakonna tööd takistavaks teguriks oli vähene töötajate arv (neid oli kokku kolm) ning ebapiisavad rahalised ressursid, mida võib seostada asjaoluga, et EKP KK arvates oli osakond ebavajalik ning seda oli korduvalt üritatud kinni panna. EKP KK naistöö

osakonnal oli tegutsemisaja jooksul kokku kolm juhatajat, kellest sõltus teatud määral igapäevatöö läbiviimine, kuid osakonna tegevuse sisulisi ülesandeid ja eesmärke ei mõjutanud nad kuidagi.

Naiskomisjonid olid partei seatud eesmärkide vahetud täitjad naiste hulgas. Esiolgu loodi neist mitmetasandiline struktuur, kus kõrgema tasandi (maakonna, linna, rajooni) parteiorganisatsioonide naiskomisjonid suunasid madalama tasandi (valla, küla, asutuse) komisjonide tööd. Kuna see praktika oli vastuolus põhimõttega, et kõik naiskomisjonid töötavad parteiorganisatsiooni juhtimisel, siis kaotati kõrgema tasandi naiskomisjonid. 1949. aastal. Ümberkorralduse tulemusena jäi naiskomisjonide töö pigem soiku, kuna parteiorganisatsioonid ei võtnud likvideeritud komisjonide ülesannete täitmist üle. Kuigi EKP KK nõudis naiskomisjonide töö juhtimist, siis mingeid tagajärgi töö eiramisel parteilaste jaoks ei olnud.

EKP KK tegevusest lähtudes on võimalik eristada kolme perioodi naistööga tegelemisel, või täpsemalt tegelemise vajadusele tähelepanu juhtimises. Kuni 1947. aasta lõpuni oli eesmärgiks võimalikult paljude naiste kaasamine sõjajärgsesse ülesehitustöösse. Kõige rohkem pööras partei eraldi tööle naiste hulgas tähelepanu aastatel 1948–1950. Seda arutati EKP kongressil ning KK pleenumil ja bürool, mis tulenes otseselt põllumajanduse kollektiviseerimise kampaaniast. Kuna naised moodustasid suurema osa maapiirkondade elanikkonnast, tuli nad ilmingimata kaasata kolhooside loomisse – selleks tuli edutada neid kolhoosides juhtivale tööle ja suunata traktoristide kursustele. Naistraktorist oli Nõukogude Liidus alates 1930. aastatest olnud naiste võrdõiguslikkuse oluline sümbol, kuid sellest hoolimata oli neid vähem kui partei soovinuks. Alates 1951. aastast vähenes võimude tähelepanu naistele aga märgatavalt. Peamiselt keskenduti siis põllumajandusspetsialistide koolitamisele, kuna kolhoosides oli suur puudus kvalifitseeritud tööjõust.

Naiskomisjonide tegevusest tulenevat konkreetselt piiritletud periodiseeringut eristada pole võimalik, kuid üldjoontes võib nende tegevuse jagada kolmeks. Kõige aktiivsemalt tegutseti aastatel 1947–1948, kuna siis olid varasemaga võrreldes olemas konkreetsamad tööjuhised ning kõrgema tasandi naiskomisjonid suunasid tegevust. Teise perioodina eristub ajavahemik 1949–1953, kus komisjonide tegevus mitte ei aktiveerunud vaid vastupidi rauges. Perioodi algus seostub mainitud naiskomisjonide kaotamisega, selle lõpp tähistab rajoonides naistöö osakondade likvideerimist. Osakonnad kaotati põhjendusega, et parteikomiteed saavad edaspidi naiskomisjonide töö juhtimisega hakkama ilma spetsiaalsete töötajateta. Selle

tulemusel tegutsesid aastatel 1954–1956 vaid mõned komisjonid, kõrgemalt poolt organiseeri ainult nende valimist, kuid sellega asi piirdus. Aktiivsemad naiskomisjonid tegutsesid ennekõike omal initsiatiivil. Seega taandus komisjonide tegevus üksikisiku huvitatusel.

Naiskomisjonid pidid neile pandud eesmärkidest tulenevalt täitma kuute ülesannet: viima naiste hulgas läbi poliitilist ja kultuurhariduslikku kasvatustööd; osalema kõigis ülevabariigilistes kampaaniates; tähistama Nõukogude pühasid; kontrollima erinevate asutuste ja ettevõtete tööd; tegelema sotsiaalhoolekandega ning avama koolieelseid lasteasutusi. Nende ülesannete täitmine varieerus komisjonide ja aastate lõikes ning edukuse hindamisel tuleb eristada partei ja naiskomisjonide seisukohti. Partei arvamused on selgemad, neid kajastas nii ajakirjandus kui aruandlus suhteliselt üheselt. Naiste seisukohale hinnangu andmine on tunduvalt komplitseeritum. Komisjonide tegevus kajastus ametlikes tööplaanides ja -aruannetes, kuid on vähetõenäoline, et kõik kirja pandud tegevused ka reaalselt aset leidsid. Siiski võib täheldada teatud mustreid selles, et osa tegevustest toimus regulaarselt ja teised katkesid pidevalt.

Parteiorganisatsioonide jaoks olid naiste poliitilise harituse näitajad eesrindlike naistöötajate arvukus ning naiste aktiivsus klassivaenlaste paljastamisel. Sellest lähtuvalt pidid komisjonid tegelema eelkõige naistele poliitiliste teemade selgitamisega. Naiskomisjonid aga tegelesid parema meelega isetegevusringide ja -kursuste korraldamisega, mis oli varasematest naiseltsidest tuttav ettevõtmine. Lisaks andis isetegevus võimaluse vabamas õhkkonnas sotsiaalseks suhtluseks. Parteipoolse lahendusena anti naiste harjumuspärasele tegevusele uus nõukogulik sisu – ringides hakati ühiselt ajalehest poliitilistel teemadel artikleid lugema. Naiskomisjonid kirjutasid töömeetodi kasutamise plaanidesse ja aruannetesse regulaarselt, kuid võimatu on eristada tegelikult tehtut ja seda, mis pandi kirja kriitika vältimiseks. Kuna ettenähtud ülesannete täitmine oli kohustuslik, on neis tegevustes raske naiste enda initsiatiivi ilminguid eristada.

Naiste harimine, kampaaniates osalemine ja pühade tähistamine olid ülesannetest kõige poliitilisemad ning seega parteiorganisatsioonide jaoks kõige olulisemad. Ülejäänud kolm ülesannet olid samuti ideoloogilised, kuid kuna need olid praktilisemad tegevused, saavutati siin tajutavaid tulemusi. Naiskomisjonid olid osa nõukogulikust kontrollisüsteemist. Asutuste komisjonid pidid teostama kontrolli oma töökohal ning maakonna, linna ja valla naiskomisjonid kontrollisid ühiskondlike asutuste tööd, näiteks lasteasutused ja sööklad. Kontrolli käigus avastatud puudustest esitati ülevaade parteiorganisatsioonile, kuid esines ka

juhtumeid, kus naiste tähelepanekuid ignoreeriti. Sellised olukorrad tõid ühelt poolt esile naiskomisjonide võimetuse neile antud ülesannete täitmisel, teisalt demonstreerisid kuidas naiste nõudmiste eiramisel puudusid parteilaste jaoks tagajärjed. Kõige sagedamini ja kiiremini reageeriti komisjonide kontrollide tulemustele lasteasutuste puhul. Naiskomisjonid kordasid mitmete teiste organisatsioonide ja asutuste kontrollifunktsiooni, mistõttu partei jaoks oli naiskomisjonide puhul olulisem kontrollimise protsess kui tulemused. Eelkõige oli tegemist naiste kaasamisega ühiskondlikule tööle.

Naiskomisjonid tegutsesid veel sotsiaalhoolekandega, mis oli eesti naistele sarnaselt kursuste organiseerimisega varasemast tuttav valdkond. Nõukogude propagandas ülistati riigi hoolitsust emade ja laste eest, kuid tegelikult esines hoolekandes suuri puudusi, mida naiskomisjonid lahendada pidid aitama. Abistamiseks korraldati tasuta meelelahutusüritusi ja korjandusi. Kui muidu oli naiskomisjonide tegevus vähemalt paberil täpselt reguleeritud, siis oma rahalistest vahenditest ei pidanud nad kellelegi aru andma, näib nagu oleks naiskomisjonid siin eksisteerinud mõningal määral väljaspool süsteemi. Antud töös ei olnud selles küsimuses ilma täiendavaid materjale läbitöötamata täielikku selgust võimalik saavutada. Igal juhul on naised materiaalse abi osutamise ülesannet täitnud kestvalt, olgu siis varasemast harjumusest või isiklikust initsiatiivist. Partei oli naiskomisjonide efektiivsusest selle ülesande täitmisel võrreldes eelnevatega tunduvalt vähem huvitatud.

Nõukogude riigi hoolitsust emade ja laste eest pidi näitama laialdane koolieelsete lasteasutuste võrk, mis võimaldaks naisel ühendada emarolli tootva töö tegemisega ning mida tuli seetõttu pidevalt laiendada. Lasteasutuste avamise protsessiga kaasnes hulgaliselt probleeme alates selle majandusliku kulukusega ning lõpetades vanemate poolse huvipuudusega. Naiskomisjonide ülesandeks tehti esilekerkinud probleemide lahendamine, kuid nende võimuses oli tegelda peamiselt pisiasjadega nagu lastele mänguasjade õmblemine või emadele lasteaia tähtsuse selgitamine. Lasteasutuste avamisel olid vastuolud ka partei ametlikus poliitikas ning kohalike parteiorganisatsioonide ja kolhooside juhatuste suhtumises. Kolhoosi esimeeste arvates ei olnud lasteaedade avamine vajalik, kuna enamus naistest käis väikeste laste kõrvalt niikuinii tööl. Naiskomisjonidel aga reeglina nende ümberveemiseks meetmed puudusid.

Nõukogude võimu kehtestamise ajaks Eestis 1940. aastal, ei olnud režiimi naispoliitika eesmärgiks enam võrdõiguslikkuse saavutamine ühiskonnas ega naiste vabastamine koduorjusest, kuivõrd naisküsimus kuulutati 1930. aastatel lahendatuks. Eesti NSVs

moodustatud naistöo institutsioonid lähtusid arusaamast, et naiste õigused on võimu antud privileeg, mille eest tasuna peavad naised pühendunult täitma partei poolt neile seatud ülesandeid (eelkõige aina rohkem ja paremini tööd tegema). Sellest lähtuvalt ei olnud naiskomisjonidel võimalik oma tegevuse kaudu parandada naiste kui eraldiseisva sotsiaalse grupi positsiooni ühiskonnas. Samas õnnestus neil sageli aidata naisi individuaalsel tasandil majandusliku toetuste maksmise või meelelahutuse organiseerimisega.

Üldjoontes oli naiskomisjonide tegevuse eesmärgiks kaasata võimalikult palju naisi partei päevapoliitikas olulisimate ülesannete täitmisele (kollektiviseerimine, varumiskampaaniad jms) ja kindlustada nende osalemine tootval tööl. Ülesande täitmiseks pidid komisjonid eelkõige keskenduma naiste nõukogulikus vaimus kasvatamisele, mille tulemusena pidid Eesti naistest saama täisväärtuslikud Nõukogude riigi kodanikud. Kui edukad naiskomisjonid sellega hakkama said, on keeruline öelda, kuna nende täpset mõju naiste kaasamisel ei ole võimalik hinnata. Ühiskondlikus elus osalemist ja tootva töö tegemist nõuti kogu elanikkonnalt ning selle kindlustamisega tegelesid mitmed erinevad Nõukogude institutsioonid. Naiskomisjonide seisukohalt võib edukaks hinnata liikmete jaoks harjumuspäraste ja huvipakkuvate ülesannete (kursuste organiseerimine, materiaalse abi osutamine) täimist, kuid partei jaoks olid need väheolulised. Suuresti takistasid komisjonide tegevust ebaselged alluvussuhted ja parteiorganisatsioonide ebahühtlane tähelepanu ning, kuna nad dubleerisid teiste organisatsioonide tegevust, siis seati nende olemasolu vajalikkus pidevalt kahtluse alla. Lähtudes aga asjaolust, et 1960. aastatel hakati naistöo institutsioone uuesti looma, võib väita, et partei ei loobunud naistele tähelepanu pööramisest ning selle läbiviimiseks peeti vajalikuks eraldi organisatsioonilisi vorme. Nõukogude naispoliitika kohta ENSVs üldistavate hinnangute andmiseks oleks vajalik alates 1960. aastatest tegutsenud naistöo institutsioonide tegevust põhjalikumalt uurida.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA)

EAA.P-605 Võisterand kalurikolhoos

EAA.T-471 Tartu Tööstuskombinaat Kangur

ERAF.1 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee

ERAF.10 EKP Virumaa Komitee

ERAF.19 EKP Viljandimaa Komitee

ERAF.1000 Kolleksioon EKP vallakomiteedest

ERAF.2620 EKP Rakvere Rajoonikomitee

ERAF.4009 EKP Väike-Maarja Rajoonikomitee

ERAF.4897 EKP Viljandi Rajoonikomitee

ERAF.9508 Ajakirja Eesti Naine toimetus

ERA.R-3 Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Esimehe Kantselei

ERA.R-16 Eesti Vabariigi Sotsiaalhooldusministeerium

ERA.R-1797 Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium

ERA.R-2151 ENSV Riikliku Kaubanduse ja Tarbijate Kooperatiivide Töötajate Ametiühingu ETKVL Keskuse Ametiühingu Üldkomitee

ERA.R-2158 ENSV Rahvakontrolli Komitee

Publitseeritud allikad

Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja EN Liidu ... tegevusjärgust, koost Emma Peterson jt (Tallinn: Eesti Naisorganisatsioonide Liit, 1924–1926).

Eesti rahva elulood. III osa, Elu Eesti NSV-s, koost Rutt Hinrikus (Tallinn: Tänapäev, 2003).

Eesti NSV esimene naiste kongress: dokumente ja sõnavõtte (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1945).

Eesti NSV naiskolhoosnikute esimene konverents: kõnesid ja sõnavõtte (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950).

Eesti NSV vabariiklik naisaktiivi nõupidamine 11.–12. mail 1946 (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946).

Gratševa, A., *Nõukogude naine on Nõukogude Liidu täieõiguslik kodanik* (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946).

Käitiskomitee töötaja käsiraamat: materjale abiks käitiskomiteedele (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1948).

Lasteaia põhikiri: kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt 15.02.1950 a. (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950).

Lastesõimed ja lasteaiad kolhoosides ja sovhoosides (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950).

Nõukogude naised Isamaasõjas: materjale kõnedeks ja vestlusteks naistepäeva puhul 8. märtsil 1945 (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1945).

Naine võitluses kommunismi eest (Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1941).

Naised kõnelevad: naiste elulugude kogumik, koost Eve Annuk (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1997).

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus). Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi konstitutsioon (põhiseadus) (Moskva: ENSV Riiklik Kirjastus, 1943).

Soviet Legislation on Women's Rights: Collections and Normative Acts (Moscow: Progress Publishers, 1978).

Kirjandus

Annuk, Eve, "Soodiskursustest Eestis nõukogude perioodil", *Ariadne Lõng*, 1/2 (2015), lk 70–89.

Ashwin, Sarah, "Introduction: Gender, State, and Society in Soviet and post-Soviet Russia", *Gender, State, and Society in Soviet and post-Soviet Russia*, koost Sarah Ashwin (London: Routledge, 2000), lk 1–30.

Attwood, Lynne, Isupova, Olga, "“To Give Birth or Not to Give Birth?": Having Children in Soviet and Post-Soviet Russia", *The Palgrave Handbook of Women and Gender in*

Twentieth-Century Russia and the Soviet Union, koost Melanie Ilic (London: Palgrave Macmillan, 2018), lk 447–461.

Bonnell, Victoria E., “The Peasant Woman in Stalinist Political Art of the 1930s”, *The American Historical Review*, 98:1 (1993), lk 55–82.

Bridger, Susan, *Women in the Soviet Countryside: Women's Roles in Rural Development in the Soviet Union* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

Buckley, Mary, “Women in the Soviet Union”, *Feminist Review*, 8 (1981), lk 79–106.

Buckley, Mary, *Women and Ideology in the Soviet Union* (Ann Arbor: University of Michigan, 1989).

Carlbäck, Helene, “Tracing the Roots of Early Soviet Russian Family Laws”, *Gender Transitions in Russia and Eastern Europe*, koost Eva Fodor (Eslöv: Förlags ab Gondolin, 2005), lk 69–84.

Chatterjee, Choi, “Ideology, Gender and Propaganda in the Soviet Union: A Historical Survey”, *Left History*, 6:2 (1999), lk 11–28.

Chatterjee, Choi, “Soviet Heroines and the Language of Modernity, 1930–1939”, *Women in the Stalin Era*, koost Melanie Ilic (Houndsmills: Palgrave, 2001), lk 49–68.

Clements, Barbara Evans, *A History of Women in Russia: From Earliest Times to the Present* (Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press, 2012).

Clements, Barbara Evans, *Bolshevik Feminist: The Life of Alexandra Kollontai* (Bloomington: Indiana University Press, 1979).

Clements, Barbara Evans, *Daughters of Revolution: a History of Women in the U.S.S.R.* (Arlington Heights: Harlan Davidson, 1994).

Clements, Barbara Evans, “The Utopianism of the Zhenotdel”, *Slavic Review*, 51:3 (1992), lk 485–496.

Coser, Lewis A., “Some Aspects of Soviet Family Policy”, *American Journal of Sociology*, 56:5 (1951), lk 424–437.

Denisova, Liubov, *Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia* (London; New York: Routledge, 2010).

Dodge, Norton T., “Women in the Professions”, *Women in Russia*, koost Dorothy Atkinson, Alexander Dallin, Gail Warshofsky Lapidus (Stanford: Stanford University Press, 1977), lk 205–224.

Eesti Põllumajandus XX sajandil II. Ülevaade Eesti Põllumajanduse loost okupatsioonide ajal 1940–1990 (Tallinn: Põllumajandusministeerium, 2007).

Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991, koost Enn Tarvel (Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 2002).

Einhorn, Barbara, *Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe* (London; New York: Verso, 1993).

Engel, Barbara Alpern, „Engendering Russia's History: Women in Post-Emancipation Russia and the Soviet Union”, *Slavic Review*, 51:2 (1992), lk 309–321.

Engel, Barbara Alpern, *Mothers and Daughters: Women of the Intelligentsia in Nineteenth Century Russia* (New York: Cambridge University Press, 1983).

Engel, Barbara Alpern, “New Directions in Russian and Soviet Women’s History”, *Making Women’s Histories: Beyond National Perspectives*, koost Pamela S. Nadell ja Kate Haulman (New York: New York University Press, 2013), lk 38–60.

Engel, Barbara, “Women and the State”, *The Cambridge History of Russia*, koost Ronald Grigor Suny (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), lk 468–494.

Engel, Barbara Alpern, Posadskaya-Vanderbeck, Anastasia, *A Revolution of Their Own: Voices of Women in Soviet History* (Boulder: Westview Press, 1998).

Farnsworth, Beatrice, *Alexandra Kollontai: Socialism, Feminism and the Bolshevik Revolution* (Stanford: Stanford University Press, 1980).

Fidelis, Magorzata, “Equality through Protection: The Politics of Women's Employment in Postwar Poland, 1945–1956”, *Slavic Review*, 63:2 (2004), lk 301–324.

Field, Mark G., “Workers (and Mothers): Soviet Women Today”, *The Role and Status of Women in the Soviet Union*, koost Donald R. Brown (New York: Teachers College Press, 1968), lk 7–56.

Fitzpatrick, Sheila, “Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times”, *Stalinism: The Essential Readings*, koost David L. Hoffmann (Oxford: Blackwell Publishing, 2003), lk 159–177.

Goldman, Wendy Z., "Industrial Politics, Peasant Rebellion and the Death of the Proletarian Women's Movement in the USSR", *Slavic Review*, 55:1 (1996), lk 46–77.

Goldman, Wendy Z., *Women at the Gates: Gender and Industry in Stalin's Russia* (New York: Cambridge University Press, 2002).

Goldman, Wendy Z., *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life 1917–1936* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Hayden, Carol Eubanks, „The Zhenotdel and the Bolshevik Party“, *Russian History*, 3:2 (1976), lk 150–173.

Heitlinger, Alena, *Women and State Socialism: Sex Inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1979).

Hoffmann, David L., *Cultivating the Masses: Modern State Practices and Soviet Socialism, 1914–1939* (Ithaca; London: Cornell University Press, 2011).

Ilic, Melanie, "“Equal Pay for Equal Work”: Women's Wages in Soviet Russia", *The Palgrave Handbook of Women and Gender in Twentieth-Century Russia and the Soviet Union*, koost Melanie Ilic (London: Palgrave Macmillan, 2018), lk 101–115.

Ivask, Kaia, *Eesti NSV rahvakontrolli süsteemi institutsionaalne ja ühiskondlik raamistik 1962–1990*. Käsikiri autori valduses.

Jõesalu, Kirsti, „Privaatse ja avaliku põimumisest Nõukogude Eesti eluilmas: postsotsialistlikke vaateid sotsiaalsetele suhetele nõukogude argielus“, *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, 49 (2006), lk 91–124.

Kaasik, Peeter, „Kuidas hoida ühiskonda kontrolli all ja panna inimesed tööle. Kommunistliku partei parem käsi – ametiühingud“, *Tuna*, 3 (2019), lk 72–85.

Kaminsky, Lauren, "Utopian Visions of Family Life in the Stalin-Era Soviet Union", *Central European History*, 44:1 (2011), lk 63–91.

Kannike, Anu, „Moraalist teaduseni: Eesti naisliikumine ja kodumajandus 1920.–1930. aastatel“, *Tuna*, 4 (2021), lk 62–78.

Karro, Piret, "150 aastat Eesti feminism", *Vikerkaar*, 3 (2022).

Kivimaa, Katrin, „Naisekuju nõukogude ja eesti identiteedi kandajana sotsrealistliku maalikunsti ja graafika näitel“, *Kunstiteaduslikke Uurimusi = Studies on art and architecture*, 3 (2007), lk 9–45.

- Kivimaa, Katrin, *Nõukogude naine eesti kunstis* (Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2010).
- Kollontai, Aleksandra, *Perekond ja kommunistlik riik* (Peterburi: 14. riigitrükikoda, 1920).
- Kozlova, Natalia, „International Women’s Day and the Construction of the Soviet Gender System“, *Women’s History in Russia: (Re)Establishing the Field*, koost Marianna Muravyeva, Natalia Novikova (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014), lk 137–155.
- Kozlova, Natalia, “Solving’ the ‘Woman Question’: The Case of Zhenotdels in Tver Province”, *Women and Transformation in Russia*, koost Aino Saarinen, Kirsti Ekonen, Valentina Uspenskaia (London; New York: Routledge, 2016), lk 90–109.
- Kreepuu, Tiiu, *Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel*, magistritöö (Tartu Ülikool, 2005).
- Kreepuu, Tiiu, „Tähtpäevakalendri kujunemisest Nõukogude Eestis aastatel 1945–1985“, *Tuna*, 2 (2011), lk 68–90.
- Kulbok-Lattik, Egge, „Seltsi- ja rahvamajad – Eesti uus ruumiline kultuurimudel lääneliku moderniseerumise ning kujuneva kultuuripoliitika kontekstis“, *Acta Historica Tallinnensia*, 22 (2016), lk 41–66.
- Lapidus, Gail Warshofsky, “Sexual Equality in Soviet Policy: A Developmental Perspective”, *Women in Russia*, koost Dorothy Atkinson, Alexander Dallin, Gail Warshofsky Lapidus (Stanford: Stanford University Press, 1977), lk 115–138.
- Lapidus, Gail Warshofsky, *Women in Soviet Society: Equality, Development and Social Change* (Berkeley: University of California Press, 1978).
- Liivik, Olev, *Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng ja kaadrid 1940–1953* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014).
- Liivik, Olev, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006).
- Liivik, Olev, „Eeskujulik kvoodipõhine “rahvaesindus”? Eesti NSV Ülemnõukogu saadikute koosseis 1940. aastatest kuni 1980. aastate lõpuni“, lk 89–118 (100). Käsikiri autori valduses.
- Liivik, Olev, „Rahvus- ja naispoliitika Nõukogude Eestis: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaadi rahvuslik ja sooline koosseis 1945–1953“, *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2006*, koost K. Kass jt (Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2008), lk 54–74.

Liivik, Olev. „Tagasivaade 1950. aasta märtsipleenumile. Kas venelased ja Venemaa eestlased saavutasid võidu „juunikommunistide” ja „korpusemeeste” üle?“, *Tuna*, 1 (2010), lk 55–69.

Mertelsmann, Olaf, „Miks kasvas naiste osakaal tudengite seas stalinismiajal nii kiiresti?“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXXV*, koost Lea Leppik (Tartu: Tartu Ülikool, 2006).

Mertelsmann, Olaf, „Turumajanduselt käsumajandusele“, *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, koost Tõnu Tannberg (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007), lk 419–490.

Moor, Maria, *Nõukogude naise kuvand kirjastuse „Külvaja“ naisteajakirjades (1927–1936)*, bakalaureusetöö, (Tartu Ülikool, 2017).

Moses, Joel C., “Indoctrination as a Female Political Role in the Soviet Union”, *Comparative Politics*, 8:4 (1976), lk 525–547.

Mõistlik, Anu, *Nõukogude naiseideaal Eesti ajakirjanduses 1950. aastatel ja 1970. aastate teisel poolel*, bakalaureusetöö (Tartu Ülikool, 2003).

Mäelo, Helmi, *Eesti naine läbi aegade* (Tallinn: Varrak, 1999).

Mägi, Marilyn, *Maanaisteseltside tegevus Viljandi, Holstre, Heimtali ja Tarvastu I seltside näitel 1930. aastatel*, bakalaureusetöö (Tartu Ülikool, 2017).

Nassar, Elvi, *Põllumajandusnäitused Eesti NSV-s nõukogude agraarpropaganda väljundina (1940–1958)*, magisträtöö (Tartu Ülikool, 2007).

Neary, Rebecca Balmas, “Mothering Socialist Society: The Wife-Activist Movement and Soviet Culture of Daily Life”, *The Russian Review*, 58:3 (1999), lk 396–412.

Paavle, Indrek, *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009).

Paavle, Indrek, „Vili ja munad režiimi teenistuses. Sundandam 1940. aastate Eesti külas“, *Ajalooline Ajakiri*, 1/2 (2009), lk 213–229.

Pall, Helena, *Nõukogude naise kuvand ajakirjas Nõukogude Naine aastatel 1945–1991*, magisträtöö (Tartu Ülikool, 2011).

Patterson, Michelle Jane, *Red „Teaspoons of Charity“: Zhenotdel, the Communist Party and Russian Women, 1919–1930*, doktoritöö (University of Toronto, 2011).

Pendla, Tea, *Alushariduse korraldus ja koolieelsete lasteasutuste asutamine Tartumaal aastatel 1940–1968*, magistritöö (Tartu Ülikool, 2012).

Piho, Sirje, *Eesti NSV Ülemnõukogu valimised 1947. aastal: seadusandlus, valimispropaganda ja elanikkonna reageeringud*, magistritöö (Tartu Ülikool, 2013).

Posadskaya, Anastasia, “Women as the Objects and Motive Force of Change in Our Time”, *Women in Russia: A New Era in Russian Feminism*, koost Anastasia Posadskaya (London; New York: Verso, 1994), lk 8–13.

Poska-Grünthal, Vera, *Naine ja naisliikumine: peajooni naisliikumise ajaloost ja probleemistikust* (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1936).

Pushkareva, Natalia, *Women in Russian History: From the Tenth to the Twentieth Century* (New York: Routledge, 1997).

Põlluäär, Aivo, *Ühistegevus kui järjepidevuse sümbol kolhoosnike elulugudes Saaremaa Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi näitel*, magistritöö (Tartu Ülikool, 2018).

Reinfeldt, Kai, *Naise emantsipatsiooni küsimus Eestis 1920. aastate Postimehe ja Päevalehe põhjal*, bakalaureusetöö (Tartu Ülikool, 2013).

Rommel, Atko, *Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011).

Riordan, James, „The Impact of Communism on Sport“, *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, koost James Riordan (London: Routledge, 1999), lk 48–64.

Rosenthal, Bernice Glatzer, “The Role and Status of Women in the Soviet Union: 1917 to the Present”, *Women Cross-Culturally: Change and Challenge*, koost Ruby Rohrlich-Leavitt (The Hague: Mouton, 1975), lk 429–455.

Ruthchild, Rochelle, “Sisterhood and Socialism: The Soviet Feminist Movement”, *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 7:2 (1983), lk 4–12.

Sacks, Michael Paul, “Women in the Industrial Labor Force”, *Women in Russia*, koost Dorothy Atkinson, Alexander Dallin, Gail Warshofsky Lapidus (Stanford: Stanford University Press, 1977).

Schrand, Thomas G., “Soviet "Civic-Minded Women" in the 1930s: Gender, Class, and Industrialization in a Socialist Society”, *Journal of Women's History*, 11:3 (1999), lk 126–150.

Schrand, Thomas G., "The Five-Year Plan for Women's Labour: Constructing Socialism and the 'Double Burden', 1930-1932", *Europe-Asia Studies*, 51:8 (1999), lk 1455–1478.

Schuster, Alice, „Women's Role in the Soviet Union: Ideology and Reality“, *The Russian Review*, 30:3 (1971), lk 260–267.

Schwartz, Janet S., "Women under Socialism: Role Definitions of Soviet Women", *Social Forces*, 58:1 (1979), lk 67–88.

Simpson, Pat, "Parading Myths: Imaging New Soviet Woman on Fizkul'turnik's Day, July 1944", *The Russian Review*, 63:2 (2004), lk 187–211.

Stites, Richard, *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism and Bolshevism, 1860–1930* (Princeton: Princeton University Press, 1978).

Stites, Richard, "Zhenotdel: Bolshevism and Russian Women, 1917-1930", *Russian History*, 3:2 (1976), lk 174–193.

Stuart, Robert, "Women in Soviet Rural Management", *Slavic Review*, 38:4 (1979), lk 603–613.

Zetkin, Klara, *Lenin ja naisterahwa wabastamine* (Leningrad: Eesti Kirjastuse Ühisus, 1925).

Žilinskienė, Laima, „Women’s Social Adaptation Models in Soviet Lithuania“, *The Palgrave Handbook of Women and Gender in Twentieth-Century Russia and the Soviet Union*, koost Melanie Ilic (London: Palgrave Macmillan, 2018), lk 315–330.

Tammela, Mari-Leen, *Isikulooline perspektiiv Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloos 1920–1940* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2018).

The Palgrave Handbook of Women and Gender in Twentieth-Century Russia and the Soviet Union, koost Melanie Ilic (London: Palgrave Macmillan, 2018).

Tiido, Heinrich, *Kriitika ja eneskriitika leninlikke põhimõtteid parteitöös: (abiks lektorile)* (Tallinn: Eesti NSV Ühing "Teadus", 1988).

Tronto, Joan C., "Hunting for Women, Haunted by Gender: The Rhetorical Limits of the Manifesto", *The Cambridge Companion to The Communist Manifesto*, koost Terrell Carver, James Farr (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), lk 134–151.

Usha, K. B., "Political Empowerment of Women in Soviet Union and Russia: Ideology and Implementation", *International Studies*, 42:2 (2005), lk 141–165.

Viibur-Vilt, Maris, *Kirjad võimule EK(b)P Keskkomitee propaganda ja agitatsiooni osakonna näitel 1944–1953*, magistritöö (Tartu Ülikool, 2014).

Women in Russia, koost Dorothy, Atkinson, Alexander Dallin, Gail Warshofsky Lapidus (Stanford: Stanford University Press, 1977).

Women's History in Russia: (Re)Establishing the Field, koost Marianna Muravyeva, Natalia Novikova (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014).

Wood, Elizabeth, *The Baba and the Comrade: Gender and Politics in Revolutionary Russia* (Bloomington: Indiana University Press, 1997).

Perioodika:

Edasi

Eesti Bolševik

Eesti Kommunist

Eesti Naine

Eesti Statistika

ENSV Teataja

Harju Elu

Nõukogude Kool

Nõukogude Naine

Nõukogude Õpetaja

Rahva Hääl

Sirp

Internetiallikad

„100 aastat nakkushaiguseid Eestis“, *Terviseamet*, <https://ta.vaktsineeri.ee/et/100-aastat-nakkushaiguseid-eestis>. [Külastatud 26.04.2022].

McLellan, D. T., Chambre H., “Marxism”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Marxism>. [Külastatud 29.04.2022].

Mespoulet, Martine, „Women in Soviet society: Cahiers du CEFRES N° 30“, *Le communisme à partir des sociétés*, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01160379>. [Külastatud 08.05.2022].

„Mihklipäev (29. IX)“, *Eesti rahvakalender*, <https://www.folklore.ee/erk/exhibits/show/mihklipaev>. [Külastatud 15.04.2022].

„Naistepäev – 8. märts“, *BERTA (Eesti rahvakalendri tähtpäevade andmebaas)*, <https://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-naistepaev.php>. [Külastatud 15.04.2022].

SUMMARY

Soviet policy towards women in Estonian SSR from 1945 to 1956: A case study of the activities of the women's commissions

Women's role in Estonian history, especially during the Soviet period, has not been a subject of significant research yet. The goal of this thesis is to try to start filling that void. The thesis focuses on the implementation of Soviet policy towards women in the Estonian SSR from 1945 to 1956, using the example of the activities of local women's commissions. The aim of this thesis is to examine the goals of Soviet policy towards women, set by the Communist Party of Estonia (ECP), explain how the commissions functioned and how the policy was carried out through the activities of local women's commissions.

The first chapter gives an overview of the formulation of the Soviet policy towards women. It examines the basis and development of Marxist-Leninist approach to gender inequality, according to which women's oppression is regarded as the product of the economic, political, and social structures of capitalism. Based on that, the basis for women's liberation is the incorporation of women into wage labour, the democratization of the patriarchal family and the communalization of housework and child rearing. After Joseph Stalin came to power, the ideology changed to serve the new political and economic purposes.

The chapter also examines how women's role and position in society, specifically both in public (work force and politics) and in private (family as a mother, wife and care-taker), was shaped to fit state policies of rapid industrialization, mass collectivization of agriculture and pronatalism to rise the birthrate during the Stalinist era. During the 1930s the party declared that women were now officially equal in all aspects of society, so the women's question was proclaimed to be solved. In reality they had created a "double burden" for women, who were now expected to participate in the work force equally to men, but also raise children and do all the housework by themselves.

The first chapter also explains how the institutional framework and practical methods for work among women were developed during early Soviet period by examining the history of *Zhenotdel* – the women's department of the Secretariat of the Central Committee of the All-Russian Communist Party (Bolsheviks) and its counterparts at local party committees. The department's goal was to improve daily lives of female workers and peasants, but the main purpose, according to the party, was to include them into the process of building socialist

future and to educate them in the spirit of socialism, which actually meant to support the Bolsheviks.

Chapter two focuses on the institutions created to carry out work among women in Estonian SSR. Central Committee of ECP established the department for work among women, whose purpose was to improve the political education of women in spirit of socialism and to draw them to participate in post-war restoration of industries and agriculture. According to party officials, women's department was a necessity in new Soviet republics, because women there were not yet knowledgeable enough to use existing institutions, which is why a separate organization for women was needed. In reality, the department's main function was to convey Central Committee's decrees and guidelines on work among women to local party organizations and to supervise their implementation. To direct work among women positions of women's organizer were created at local party committees, which were turned to separate departments in 1949. The exact purpose and tasks of women's departments at both national and local levels were unclear from the beginning, because directing work among women was a task also assigned to all local party organizations.

Women's department of the Central Committee used several different methods to fulfil their tasks. They organized a nationwide women's congresses, held meetings and seminars for women's organizers. In addition, they visited local party committees and supervised work among women on site. Although guidelines were published in print, local party organizations repeatedly complained about the lack of instructions. The Central Committee's women's department also lacked necessary manpower and financial resources to work more on location. In addition to instructing, they also compiled reports for the Central Committee on how work among women was conducted nationwide. Department's structure and some of its work methods were similar to *Zhenotdel*, but unlike the latter, it was purely a propaganda institution without any autonomy, whose goal was never to improve women's everyday lives, but to make sure Estonian women were aware how much the Soviet regime had improved their position in society. Central Committee of ECP tried to close the department for work among women several times during the 1940s and 1950s, but these attempts were opposed at the higher level in Moscow. The department was finally closed in spring of 1956.

Women's commissions were created to implement party's policies directly among female population of Estonia. Their purpose was mainly to educate women in Soviet spirit, to increase their socio-political activity and to ensure women's participation in labour force.

Initially, a multi-level structure was created, where the women's commissions associated with higher-level party organizations (county, city, district) chaired the work of lower-level commissions (municipalities, villages, institutions and factories). This practice was contrary to the principle that party organizations were supposed to direct work among women, which is why higher level women's commissions were closed in 1949. As a result of the reorganization process, however, the work of women's commissions remained mostly stagnant, as party organizations did not actually take over the tasks of the higher level commissions. Although per orders of the Central Committee of ECP all party organizations were required to lead the work of women's commission, there were no consequences for not following these demands. The shortcomings were listed, but no repercussions followed.

Disinterest of the local party leaders in directing women's commissions were on the agenda throughout the period under review. However, based on the activities of the ECP's Central Committee, it is possible to distinguish three periods in the field of work among women, or specifically by how much attention was paid to it. Until the end of 1947, the goal was to involve as many women as possible in post-war reconstruction. Work among the women was more of a priority between 1948 and 1950, which resulted directly from the agricultural collectivization campaign happening in Estonian SRR at the time. As women made up the majority of the rural population, it was essential to involve them in the creation of collective farms by promoting them to management positions in collective farms and training them as tractor drivers. The female tractor driver had been an important symbol of women's equality in the Soviet Union since the 1930s, but there were still fewer of them than the party would have preferred. From 1951 onwards, however, the authorities' attention to women declined considerably. The main focus was on training of agricultural specialists, as there was a shortage of skilled labor in the collective farms.

It is not possible to distinguish between the activities of women's commissions as specifically as with the Central Committee, but in general their work can also be divided into three periods. The important distinction is that these periods do not overlap with the ones previously mentioned. Commissions were most active in years 1947 and 1948, when more specific work instructions were available compared to previous years and higher-level women's commissions directed activities of lower ones. The second period was from 1949 to 1953, when the activities of women's commissions actually dwindled instead of becoming more numerous. The beginning of the period is related to the abolition of the abovementioned higher women's commissions, the end is marked by the closure of the departments for work

among the women in the district party committees. The departments were abolished on the grounds that the party committees were ready to direct the work of the women's commissions without special staff for it. As a result, only a few commissions functioned between 1954 and 1956, authorities organized their election, but that was all. By that time, the more active women's commissions acted primarily on their own initiative. Thus, the activity of the commissions was reduced to the interest of individuals.

The third chapter focuses specifically on how the local women's commissions implemented the party's policy towards women. Based on their purpose, the women's commissions had six tasks: to carry out political and cultural education among women; to participate in all nationwide political and economic campaigns; to celebrate Soviet holidays; to control the work of various establishments and organisations; to help with social welfare and to organize childcare institutions. The performance of these tasks varied by commission and year, and a distinction must be made between the party and women's commissions point of view when assessing their success. The party's opinions are clearer, the publications in press and written reports were relatively unambiguous. Assessing women's views is much more complicated. The activities of the commissions were reflected in the official work plans and reports, but it is unlikely that all the activities listed actually took place. However, some patterns can be observed in that some activities took place on a regular basis and others ceased without pressure from above.

For party organizations, the indicators of women's political education were the high number of leading female workers and women actively exposing enemies of the class. Based on this, the commissions had to focus on explaining state politics to women in particular. However, women's commissions were more willing to organize amateur clubs and cooking courses, which was a venture familiar from previous women's organizations. In addition, clubs and courses provided an opportunity for social interaction in a more relaxed atmosphere. As a solution, a new Soviet content was given to women's habitual activities – women had to start reading and discussing political articles together in handicraft circles. The women's commissions regularly wrote about the use of this working method in their plans and reports, but it is impossible to distinguish between what was actually done and what was written to avoid criticism. As the fulfilment of the described tasks was obligatory, it is difficult to distinguish the manifestations of women's own initiative in these activities.

Educating women, participating in campaigns and celebrating the holidays were the most political of the tasks and thus the most important for authorities. The other three tasks were also ideological, but as they were more practical activities, tangible results were achieved there. Women's commissions were part of the Soviet social control system. Women's commissions of institutions were required to carry out inspections at their places of work. Women's commission of county, city and rural municipality level inspected the work of public institutions, such as orphanages or canteens. The shortcomings identified during the inspection were reported to the party organization, but there were also cases where women's comments were ignored. On the one hand, such situations have highlighted the inability of women's commissions to carry out the tasks assigned to them, on the other hand, they have demonstrated how ignoring women's demands held no negative consequences for the party members. The quickest response followed the results of inspections in children's institutions. In that area women's commissions contribution made an actual difference. The women's commissions duplicated the control function of several other organizations and agencies, which made the process of inspection more important to the party than results. In particular, the aim was to increase women's involvement in society.

The women's commissions also operated in the field of social welfare, which was familiar field to Estonian women, similarly to the different courses. Soviet propaganda praised the state's care for mothers and children, but there were major shortcomings in the care, that women's commissions had to help to solve. Events and fundraisers were organized to help to collect funds. Although the activities of the women's committees were otherwise strictly regulated, they did not have to report on their finances to anyone. It seems as if women's commissions have existed in there somewhat outside the official system. In this thesis, complete clarity on the issue could not be achieved without additional materials. In any case, women provided material assistance on a continuous basis, whether the cause was a previous habit or personal initiative. The party was much less interested in the effectiveness of women's commissions in performing this task than the previous ones.

The care of mothers and children in the Soviet state was to be provided by an extensive network of pre-school institutions, which would allow women to combine motherhood with productive work and which therefore had to be constantly expanded. The process of opening childcare facilities was accompanied by a number of problems, from its economic cost to the lack of interest from the parents. The women's commissions were tasked with solving the problems that arose, but they were mainly able to deal with small things, such as sewing toys

for children or explaining to mothers the importance of kindergarten. There were also contradictions in the opening of children's institutions between the official party policies and the attitudes of local party organizations and the boards of collective farms. According to the chairmen of the collective farms, it was not necessary to open kindergartens, as most women with young children worked already anyway. However, women's commissions generally did not have the means to persuade them.

By the time Soviet power was established in Estonia in 1940, the goal of the regime's policy towards women was no longer women's equal position in the society or to free them from domestic servitude, as the "women's issue" was already declared solved in the 1930s. The institutions for work among women established in the Estonian SSR in 1945, were based on the policy that women's rights are a privilege granted by the state, for which women must devote themselves to the tasks assigned to them by the party (especially to work more and better). As a result, women's commissions did not improve the position of women as distinctive social group in society with their activities. At the same time, they often managed to help women on individual level. For example, by offering financial support or organizing entertainment.

In general, the purpose of the women's commissions was to involve as many women as possible in completing the most important tasks for the party at the moment (collectivisation and other campaigns) and to ensure women's participation in labour force. To accomplish the task, the commission had to focus primarily on educating women in the Soviet spirit, as a result of which, Estonian women were to turn into exemplary Soviet citizens. It is difficult to say how successful the women's commissions were, as it is not possible to assess their exact impact on women's involvement in socio-political activities. Participation in public life and productive work was required of the entire population, and it various Soviet institutions had to ensure that.

From the point of view of women's commissions, the performance of tasks that were familiar and interesting for members (organizing courses, providing material assistance) could be considered successful, but these were insignificant for the party. The commissions' work was greatly hampered by unclear directions and uneven attention of party organizations, and because they duplicated the activities of other organizations, their necessity was constantly called into question. However, based on the fact that institutions for work among women were re-established in the 1960s, it can be said, that the party never gave up on paying special

attention to women and separate organizational forms were considered necessary for that. In order to assess Soviet policy towards women policy in Estonian SSR in general, it would be necessary to research the activities of institutions for work among women that were established in 1960s and later.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Evelin Varris**,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „**Nõukogude naispoliitika rakendamine ENSVs aastatel 1945–1956 naiskomisjonide tegevuse näitel**“,

mille juhendaja on **Aigi Rahi-Tamm**,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Evelin Varris
10.05.2022